

Міністерство освіти і науки України
Інститут педагогіки НАПН України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені К.Д.Ушинського
Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О.Сухомлинського

Присвячується 160-річчю
від дня народження Софії Русової

Педагогічна спадщина Софії Русової *в контексті сучасності*

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної інтернет-
конференції
24-26 березня 2016 року

Ніжин – 2016

Рекомендовано Вченою Радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 7 від 11.04.2016 р.

Редакційна колегія :

Коваленко Є.І., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Дічек Н.П., доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України;

Березівська Л.Д., доктор педагогічних наук, професор, директор державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О.Сухомлинського

Лисенко І.В., кандидат педагогічних наук, проректор з науково-методичної роботи Чернігівського обласного Інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського;

Демченко Н. М., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Новгородська Ю.Г., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності : Матеріали П24 Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 24–26 березня 2016 р. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2016. – 150 с.

Автори статей відповідають за достовірність та вірогідність викладеного матеріалу, за належність даного матеріалу йому особисто, за правильне цитування джерел та посилання на них.

Інноваційна сутність педагогічної спадщини Софії Русової

Вивчення педагогічної спадщини педагогів минулого пов'язане з прагненням вчених у минулому віднайти витоки провідних наукових ідей сучасності, адже історико-педагогічні дослідження набувають статусу інноваційних і відіграють дедалі вагомішу роль у процесі реформування сучасної системи освіти.

Педагогічна спадщина С.Ф. Русової як унікальне явище в історії освіти України характеризується тим, що вона одночасно була ідеологом, методологом, організатором освіти, вченим–аналітиком, педагогом, психологом, методистом. Саме вона відіграла визначну роль у розвитку педагогічної освіти в Україні. Її ім'я стає зіркою першої величини у світлому сузір'ї видатних українських педагогів-сподвижників рубежу XIX-XX століть. Її велика творча спадщина увійшла в золотий фонд педагогічної науки й завжди актуальна. Цілком по-сучасному сприймається нині, як і колись, заклик Софії Русової працювати на благо українського народу: "Життя не жде, воно кличе нас до роботи. І доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми проведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації."

Софія Русова сформувалася як педагог-науковець, вибравши всі прогресивні ідеї реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття, які й сьогодні живлять педагогічну думку. Той період характеризувався бурхливим сплеском у педагогічній науці і практиці, Він був викликаний кризою в педагогіці, її неспроможністю формувати таку людину, яка б відповідала виховному ідеалу людини тієї епохи, який співзвучний сучасності: це мала б бути людина, яку відзначали б такі риси як самостійність, ініціативність, творчість, внутрішня готовність взяти на себе відповідальність за власне життя, за суспільний прогрес. Результатом стало виникнення різних педагогічних течій і теорій. Спільним для всіх цих течій була заміна парадигми "школи навчання" на парадигму "школи активної, діяльної (трудової)" та парадигму "вільного виховання" чи їх поєднання.

Творчу науково-педагогічну діяльність просвітителька поєднувала з державно-управлінською та громадською у сфері освіти в період, коли Україна виборювала свою незалежність і перед нею стояли ті ж завдання, що й сьогодні. Софія Русова сформувала концепція національного виховання

дітей і молоді, основні положення якої не втратили своєї актуальності і в наш час.

Україна сьогодні стала на шлях демократичного розвитку суспільства і формування ринкових відносин в умовах техногенної революції. І перед педагогічною наукою і практикою стоять такі ж невідкладні завдання, які стояли перед розвиненими країнами на початку ХХ століття, але в Україні вони ускладнені соціально-економічною та глобальною екологічною кризою – забрудненням води, повітря, продуктів харчування, підвищенням радіаційного фону, поширенням алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, СНІДу. Подальший розвиток життя на планеті вчені пов'язують з вихованням молоді на засадах гуманізму, толерантності, діалогу культур. Це є актуальним і для України. Саме з вихованням молоді пов'язані надії на зміцнення держави, розвиток демократії, економічне піднесення і процвітання, підвищення добробуту народу. Проголошений ще Софією Русовою культ особистості і сьогодні зобов'язує педагогів переосмислити виховні технології, основні ідеї яких базуються на засадах гуманістичної педагогіки.

До основоположних ідей Софії Русової, які сформувалися під впливом реформаторського руху в педагогіці і, на наш погляд, є інноваційними у навчально-виховній практиці навчальних і позашкільних закладів відноситься й педоцентричний підхід до організації шкільного життя. Думка про те, що центральною фігурою у виховному процесі повинна бути дитина, що вона є сонцем, навколо якого обертається весь педагогічний процес, сформувалася у загальних рисах Ж.Ж.Руссо і була розвинена в кінці ХІХ–на початку ХХ століття Дж.Дьюї як протиположна традиційній, авторитарній педагогіці, що відводила визначальну роль в організації виховного процесу вчителю, програмі, підпорядковуючи їм дитину. Всі праці Софії Русової пронизує педоцентричний підхід до виховання. Сьогодні педоцентричний підхід до виховання є подальшим, вищим розвитком принципу природовідповідності. Прогресивними є ідеї С.Русової щодо вивчення особливостей розвитку кожної дитини, її інтересів, прагнень, здібностей, створення умов для природного росту і розвитку кожної дитини, її вільної пізнавальної і трудової діяльності, створення умов для саморозвитку, самонавчання і самовиховання, осмисленого визнання нею своїх можливостей і життєвих цілей. Заслужують на увагу її думки стосовно того, що вивчення дітей, їх розвитку слід проводити не з метою селекції, а для визначення міри допомоги, максимально можливої індивідуалізації, опори на життєвий досвід дитини, створення для неї ситуацій успіху, що

формує у вихованців почуття віри у себе, свої можливості, прагнення до самовдосконалення своєї особистості. Всі ці ідеї знаходять свій розвиток у розробці технологій особистісно зорієнтованого виховання, концептуальні засади якого розробляються академіком І.Д.Бехом.

Важливою є й її ідея щодо пріоритету виховання над навчанням. На основі аналізу розвитку історії педагогіки на основі культури С.Русова зазначала, що в усі часи, з моменту виникнення школи як соціального інституту, пріоритетним було виховання людини у відповідності до того виховного ідеалу, який панував у суспільстві. Яскравим прикладом може бути афінська і спартанська системи виховання, система лицарського виховання в середньовіччі, у якій практично навчання у нашому розумінні було відсутнім. З часом навчання починало займати все відчутнішу роль у діяльності закладів освіти. Проте С.Русова звертала увагу на те, що видатні педагоги минулого визначали пріоритетність завдань виховання над навчанням. Так Я.А.Коменський говорив: якщо вихованець встигає у знаннях, але відстає у моральності, то він більше відстає, ніж встигає; а К.Д.Ушинський свою фундаментальну працю назвав «Людина як предмет виховання». Ця ж думка є наскрізною у творах С.Русової. Такий же підхід характеризує і практику шкіл нового типу, педагогічні колективи яких прагнуть створити багате освітньо-виховне розвивальне середовище. Масова ж школа все ще залишається дидактичною, і зусилля вчителів в основному спрямовані на організацію навчальної діяльності учнів.

У працях С.Русової акцентується увага на тому, що школа має бути центром організації життя дитини. Це означає, що педагогічний процес школи є соціальною системою, яка передбачає загальну мету виховання, її конкретизацію на основі вивчення учнів, їх інтересів, поглядів, організацію діяльності і виховуючого середовища, з постійним вивченням виховних впливів на дитину, корекцію її поведінки з залученням всіх доступних засобів – сім'ї, учнівського колективу, педагогічного колективу, засобів масової комунікації, масової культури, позашкільного спілкування і т.д. Ця ідея вперше чітко була сформульована американським філософом і педагогом Дж.Дьюї, який проголосив гасло: школа – це суспільство в мініатюрі, це соціальна община. Цю ідею розвиває й С.Русова, прагнучи до створення у закладах освіти відповідного виховного середовища, створення школи, яка б стала осередком дитячої культури, її другим домом, «хатою радості» для дитини, де дитина не лише навчається, а спілкується з друзями, трудиться, має можливість задовольнити свої потреби та інтереси.

Працю С.Русова визначає як важливий засіб і основу виховання. Вона

зазначає, що у недалекому минулому центром виховання дитини була сім'я. Участь дітей у праці, їх діяльність виступала джерелом розвитку їх уявлень, основою набуття ними корисних знань, орієнтації в оточуючому світі, була джерелом їх соціального виховання, бо через пристосування до існуючого світу засвоювалися форми поведінки, прагнення бути корисним членом суспільства. Школа у той час була без особливої шкоди для справи виховання відносно невеликим додатком до сімейного виховання – для навчання грамоті і рахунку. З індустріалізацією виробництва і відчуженням праці від сім'ї, остання втрачає можливості включення дитини у трудовий процес. Це спричинює негативні наслідки виховання молоді. У зв'язку з цим у педагогіці утверджується думка, що необхідно поглибити взаємодію сім'ї і школи з трудового виховання, покласти трудовий метод в основу організації навчально-виховного процесу.. Ці ідеї на початку століття прозвучали у працях Дж.Дьюї, Г.Кершенштейнера, П.Блонського, Р.Штайнера, С.Русової та ін. Залучення вихованців до продуктивної праці формує у них такі якості як самоповага, відповідальність, організованість, дає можливість переживати почуття радості від творчості, власної цінності. На жаль, сьогодні недооцінюється праця як виховний засіб і не знаходить втілення і подальшого розвитку той прогресивний досвід у цій галузі, що має наша педагогіка і зокрема, праці С.Русової.

Позитивну оцінку дала С.Русова і такій виховній технології як шкільне самоврядування, яке на початку ХХ століття розвинулося у практиці прогресивних шкіл США, Німеччини, Англії та інших країн Європи і поширювалося на такі напрямки роботи школи: активна участь дітей у вирішенні питань внутрішньошкільного життя; організація праці – виконання у шкільних майстернях замовлень населення, робіт для задоволення власних потреб; випуск власної шкільної газети (як правило, щотижневика), у якій висвітлювалися новини шкільного і міського (чи сільського) життя; організація учнівських клубів та об'єднань; організація зв'язків із зовнішнім світом – зустрічі з вченими, державними і громадськими діячами тощо.

Сьогодні школи мають певний досвід учнівського самоврядування, конкретні, специфічні для кожної школи форми його організації, органи самоврядування. Практика показує, що участь вихованців у органах самоврядування розвиває у них організаторські і лідерські якості, ініціативу, формує відношення взаємної відповідальності, громадську думку. Історичний досвід вчить, що система учнівського самоврядування не виникає стихійно, а є кропіткою організаційно-педагогічною працею, що передбачає

допомогу вихованцям у визначенні найдоцільніших форм і структури учнівського самоврядування, довіру, інструктаж і навчання активу, підтримку у виконанні прийнятих рішень і т.п. І, по-друге, форми учнівського самоврядування не є постійними, вони змінюються, розвиваються як і все шкільне життя.

Як педагог-психолог С.Русова відзначила, що діти-підлітки впливають один на одного сильніше, ніж дорослі на дітей. Саме на цій ідеї, з її точки зору, має базуватися діяльність дитячих і молодіжних клубів, організацій і об'єднань, історія яких сягає античної епохи, часів Українського ренесансу – зокрема Києво-Могилянської академії, розвитку світового скаутизму та пласту в Україні. На цю закономірність вперше у вітчизняній педагогіці звернув увагу К.Д.Ушинський. Він писав: "Той моральний вплив наставника на хлопчика далеко не дорівнює тому, що його мають хлопчики один на одного. Школа становить громаду, яка має свою громадську думку, таку ж сильну, як і думка світу, навіть сильнішу... отже, найважливіше створити і підтримувати високоморальний тон між вихованцями. І перетворити на знаряддя добра цю громадську думку, яка діє могутньо в усякому напрямі. Якщо громадська думка школи піднеслась до того, що між вихованцями вважається ганьбою обдурити, низькістю зловживати довір'ям, тоді значна частина дисципліни може бути надана самим вихованцям..." [4, с. 38].

С.Русова зазначала, що група, що об'єднується добровільно, - це основний провідник соціальних цінностей, групових норм для дітей, що входять до неї. Це винятково сильний канал впливу на особистість, на формування її ідеалів. Серед цінностей у підлітків і юнаків високе місце посідають цінності молодіжної субкультури, тому важливо прилучити їх до виховного процесу, педагогізувати їх.

У наш час як за рубежом, так і в практиці України набуває поширення інноваційний метод освіти «рівний – рівному», як певна виховна технологія, коли молода людина оволодіває знаннями, набуває соціального досвіду в ході спілкування з ровесниками. Особливо цінний досвід використання цієї технології у впровадженні здорового способу життя, утвердженні моральних ідеалів.

Як провідна ідея крізь всі праці С.Русової проходить віра у потенційні творчі можливості дитини. Вона вказувала на суттєві індивідуальні відмінності у розвитку дітей, але водночас висловлювала думку, що всі діти від природи є здатними до навчання і виховання, до творчої діяльності. Так, С.Русова писала, що у нервовій системі кожної дитини залишається велика

кількість кліток нерозвинених, недозрілих, залишаються невикористаними певні можливості, а може їх розвиток сприяв би творенню генія. Різниця між мозком генія і звичайної людини не в кількості кліток – а в їх розвитку. Тому вчена головною метою нової української школи вважала збудження й надання змоги виявитися самостійним творчим силам дитини.

Сьогодні й у вітчизняній, і в зарубіжній педагогічній науці ця ідея утвердилася, проте вона ще не повністю усвідомлена практичними вчителями, серед яких побутує думка, що здатність до творчості – є винятковий дар. Тому актуально звучать її думки щодо факторів формування творчої особистості, необхідності утвердження розвивальної парадигми освіти, ролі позашкільної освіти у розвитку творчих здібностей вихованців, вимог до особистості вчителя .

Основою становлення творчої особистості є впровадження в практику закладів освіти принципу свободи. С.Русова писала, що пошуки шляхів формування творчої особистості в історії розвитку педагогічної думки велися з давніх часів. Вже древні мислителі (Сократ, Платон та ін.) творчість пов'язували з вільною діяльністю людини. Французький гуманіст епохи Відродження М.Монтень першим серед освітніх принципів називає принцип свободи. Він вважав великою педагогічною помилкою, коли учнівську молодь постійно опікають, привчають до допомоги, в результаті якої вона втрачає свободу і власну силу. Позбавлена права на сумніви вже у юному віці вона стає рабом. М.Монтень закликав учителів відмовитися від насилля і примусу у вихованні. У кінці ХУІІІ століття у педагогічному романі Ж.-Ж.Руссо виразно прозвучала ці ж думки про необхідність надання вихованцю свободи, про створення умов для природного саморозвитку закладених у ньому потенцій. Пізніше ідея вільного виховання була підхоплена Л.Толстим (Росія), Елен Кей (Швеція), М.Монтессорі (Італія), К.Вентцелем, С.Шацьким (Росія), Р.Штайнером (Німеччина), С.Френе (Франція). Американське прогресивістське виховання (Дж.Дьюї і ін.), розвиваючи ідеї педоцентризму, значною мірою спиралась на положення теорії вільного виховання (організація занять за інтересами, збільшення питомої ваги самостійної навчальної діяльності учнів з наданням можливості вибору занять, зокрема дальтон-план, впровадження у навчальний процес проєктивних методик). В Україні ці ідеї репрезентували С.Русова та її однодумці. «Свобода виховання, зазначала С.Русова, - не значить необмеженість бажань, а є лише вільне виявлення всього, що є в дитині найкращого, що найліпше сприяє тому, щоб з учнів стали особи дужі,

лояльні, правдиві, люди з яким розумом, чулим серцем і міцною волею» [2, с.299].

Утвердження в психолого-педагогічній науці положення про те, що особистість формується у діяльності і що для формування певних рис особистості необхідно її включити у діяльність, яка вимагає прояву цих якостей, настійливо вимагає включення у навчально-виховний процес ситуацій свободи дій учнів, їх ініціативи, самостійних рішень. Тільки таким чином може формуватися досвід творчої діяльності.

В останній час значно зріс інтерес до проблеми свободи у вихованні. Протиставлення парадигми вільного виховання, в основі якої природний саморозвиток, самотворення особистості, її досвід, інтереси, прагнення і здібності, і парадигми школи навчання, основаної на дисципліні, нам видається помилковою. Педагогіка ХХІ століття повинна будуватися на використанні позитивного досвіду цих парадигм. Переважна більшість сучасних виховних і освітніх технологій базуються на ідеях вільного виховання.

С.Русова ще на початку ХХ століття закликала до співробітництва учасників педагогічної взаємодії. Такими учасниками вважаються вчителі і учні. Щодо навчання, то, безперечно, саме вони складають основу взаємодії, хоч важливою є і роль батьків. Що ж до виховання дитини, то історична практика розглядає цю проблему ширше, відносить до учасників виховного впливу передусім батьків і родичів дитини (дідуся і бабусю, вуйка і тітку та ін.), духовного наставника (священника, ксьонза і т.д) і духовних батьків – хрещених дитини. Саме ця категорія учасників педагогічного впливу традиційно опікувалася душею дитини, її духовним катарсисом, емоційним благополуччям та гармонією з навколишнім світом і з самим собою. Тому вважаємо доцільним рекомендувати нашим сучасним педагогам звернутися до педагогічної спадщини С.Ф.Русової щодо ролі і значення широкого родинного оточення та релігії у формуванні моральності людини.

Не втратили свого значення й думки С.Русової щодо вимог до особистості вчителя (педагога), його майстерності. Вихователь (вчитель), говорила С.Русова, має бути людиною творчою, якщо він ремісник – то це найтяжче ремесло. «Вчитель має не лише вчити учнів, але й виховувати їх характер. А найголовніше – зміцнювати їх волю і викликати свідоме відношення до своїх обов'язків, почуття відповідальності» [2, с.239]. С.Русова ставила високі вимоги до теоретичної підготовки вчителя. Його науковим підґрунтям мають бути знання з філософії, соціології та етики, психології, анатомії, фізіології та антропології. Особливу роль вона відводила психології

зазначаючи, що «більшість наших помилок у вихованні лежить у замалому знанні психології» [3. с.10].

Вплив особи вчителя, за переконанням С.Русової, шириться далеко за мури школи, він сприяє економічному й моральному розвиткові не тільки доручених офіційно учителеві дітей-школярів, а і їх батьків, їх родин. Сучасно звучать її слова: «Такої постаті вчителя, постаті нового Моїсея, що виводить свій народ з тенет темряви, несвідомості, поневолення – до нового життя, вимагве сучасний стан України від учителя тої єдиної школи, де має вчитися весь український народ без жодних соціальних обмежень [2, с. 240].

Виділені нами педагогічні ідеї С.Русової у педагогічних технологіях не існують ізольовано. Вони взаємопроникають, взаємозумовлюють і взаємодоповнюють одна одну. Ці ідеї не є й новими, вони лише потребують осмислення і втілити їх у життя в тих нових умовах, в яких нам доводиться виховувати молоде покоління.

Література:

1. Історія зарубіжної педагогіки Хрестоматія: Навчальний посібник / уклад. І автори вступних статей Є.І.Коваленко., Н.І Белкіна. Заг. ред. Є.І.Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори. У 2 кн./За ред.Є.І.Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є.І.Коваленко, І.М.Пінчук. – К.: Либідь, 1997. Кн.2. – 320 с.
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори. У 4 кн. / За ред.Є.І.Коваленко; Упоряд., передм., прим. Є.І.Коваленко, ОМ.Таран. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008, - Кн.3. – 240 с.
4. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. – К.: Рад.школа, 1983. – Т.1. – 488 с.

*Дічек Наталія Петрівна, доктор педагогічних наук,
професор, (завідувач відділу історії педагогіки Інституту
педагогіки НАПН України)*

Софія Русова як зачинатель української педагогічної компаративістики

Обґрунтовується міркування про визнання С. Русової засновником україномовної педагогічної компаративістики; висвітлюються мета, методи

здійснення нею численних досліджень історії західноєвропейської освіти і сучасних їй новітніх педагогічних течій; вмотивовується необхідність спеціального вивчення й узагальнення зазначеного складника її педагогічної спадщини.

Обосновывается положение о признании С. Русовой основателем украиноязычной педагогической компаративистики; освещаются цель, методы осуществления нею многочисленных исследований истории западноевропейского образования и современных ей новейших педагогических течений; мотивируется необходимость специального изучения и обобщения указанного аспекта ее педагогического наследия.

Substantiates the position of recognition S.Rusova as a founder of Ukrainian-language comparative education; highlights the purpose, methods of her numerous studies in the field of Western education history and modern trends in upbringing children; motivated by the need for a special study and generalization of this aspect of her pedagogical heritage.

Нині життєдіяльність і наукова спадщина видатного українського педагога Софії Русової є доволі ґрунтовно вивченою вітчизняними дослідниками. В Україні сформувався авторитетний осередок русовознавців, які протягом останніх 20 років плідно займаються збиранням, коментуванням і перевиданням педагогічних надбань великої просвітниці. Оскільки її різноформатні праці зберігаються на шпальтах старих часописах, у давніх друках і рукописах, що розкидані по різних бібліотеках і навіть країнах, то цю справу повернення сучасникам тематично скомпонованих збірок її творів вважаємо надзвичайно важливою, адже у такий спосіб створюються сприятливі можливості зануритися у світ думок С. Русової, послуговуючись якнайширшим колом створеного нею педагогічного доробку. Нагадаємо, що до 1991 р. він ніколи не видавався в Україні. Особливу подяку ми маємо скласти збирачам і упорядникам спадщини – таким відомим українським науковцям, як О. Проскура, Є. Коваленко, І. Пінчук, О. Таран, О. Джус, З.Нагачевська, І. Зайченко.

Маючи сьогодні численні видання вибраних творів С. Русової, молодим дослідникам залишається вдумливо вивчати їх й об'єктивно інтерпретувати, аби знайти нові смисли у непроминальних міркуваннях про виховання і навчання дітей. Висловимо переконаність, що для глибшого розуміння освітніх ідей Софії Федорівни насамперед варто ознайомитися з її

книгою «Мої спомини» (1937; пертвидання 1996), яка є не лише джерелом фактографічних відомостей про життя і освітньо-громадську роботу на користь Україні, а й віддзеркаленням її особистісних рис, певних психологічні станів у сукупності зовнішніх і внутрішніх зв'язків і впливів, а також відображенням вже далеких у часі суспільно-політичних подій. Без усвідомлення реалій тієї історичної доби, коли жила і діяла С. Русова, складно зрозуміти велич зробленого нею, його новаторство і глибину освітніх поглядів.

Предметом нашого дослідницького зацікавлення є внесок С. Русової у висвітлення, аналіз і поширення доцільних ідей зарубіжної педагогіки. Саме завдячуючи опублікуванню її праць згаданими на початку українськими русовознавцями (насамперед маємо на увазі 4-томник вибраних творів (1997; 2008-2009) за загальною редакцією професора Є. Коваленко) [4;5], а також студіюванню публікацій першого українського педагогічного журналу «Світло», заснованого С. Русовою разом із Г. Шерстюком у 1910 р., можемо висунути твердження, що просвітниця була зачинателем україномовної педагогічної компаративістики¹. Її потяг до вивчення західної культури можна зауважити сімейними традиціями, адже у мультикультурній франко-шведській родині дітей ростили у дусі вільного виховання, і сама атмосфера дому була пронизана європейським духом. Висока освіченість Софії Федорівни, вільне володіння французькою, німецькою, англійською мовами давали їй змогу вивчати стан освіти у Німеччині, Франції, Бельгії, США, аналізувати педагогічні ідеї М. Монтесорі, О. Декролі, Дж. Дьюї, А.Фер'єра, Ж.-Ж. Руссо, Р. Тагора та багатьох інших мислителів і освітніх діячів.

Наголосимо, що метою звернень С. Русової до зарубіжного педагогічного досвіду було сприяння розбудові української національної школи через рецепцію кращого досвіду із зарубіжжя, «знайомство з усіма здобутками людської думки в педагогічній ... сфері» [1, с.5]. Постійно дбаючи про це, С. Русова вивчала новітню, головню – європейську літературу саме для вироблення засад нової української школи, вдосконалення національної освіти. Вона прагнула ознайомити українське вчительство, надто сільське, з напрямками розвитку зарубіжних педагогічних течій, педагогічним життям і практикою, і так стимулювати освітянські пошуки, збуджувати думки щодо створення національної школи в Україні. Пишучи навіть в умовах російсько-імперської доби багато своїх праць українською

---

¹ Перша україномовна публікація з педагогічної компаративістики Я.Чепіги «Народна освіта у Північно-Сполучених Державах» датується 1911 р.

мовою, С. Русова реалізовувала і суто просвітительські цілі, дбаючи про підвищення культурного, світоглядного рівня українських учителів.

У короткій статті не ставимо за мету згадати й проаналізувати всі праці просвітниці з педагогічної компаративістики, адже це, на наше переконання, завдання не одного кандидатського дослідження. Але прагнемо привернути увагу до того, що цей важливий аспект спадщини С. Русової досі не набув належного вивчення й висвітлення.

Відраховуємо початок її компаративних студій від 1910 р., коли у першому номері україномовного журналу «Світло» з'явилася її стаття «Народня початкова школа в Бельгії». Вже у цій роботі С. Русова застосовувала широке коло порівняльно-педагогічних методів дослідження: описовий (аналізуючи фінансування і управління початковою освітою, різновиди навчальних закладів, навчальні плани), статистичний, соціологічний (характеризуючи мету і завдання початкового навчання і виховання, їх відповідність потребам економічного і політичного розвитку країни), історичний (оцінюючи становлення національної системи освіти Бельгії, враховуючи специфічні традиції розвитку освіти і культури). Особливу увагу педагог приділила мовній проблемі, яка впливала не лише на освітню справу, а й на політичну ситуацію в Бельгії. Спираючись на той факт, що в Україні викладання рідною мовою було заборонене, С. Русова пише, що бельгійські школи відрізняються від інших європейських наявністю шкільного закону, який бере до уваги всі мови, що ними розмовляють у країні, і наука викладається рідною для кожної місцевості мовою; державна ж вивчається обов'язково [1, с.30].

Високий фаховий рівень статті гіпотетично можемо пояснити вже нагромадженими на той час С. Русовою педагогічними знаннями, письменницьким і порівняльно-літературним досвідом, здобутим, починаючи з 1894 р., у ході написання нарисів для товариства поширення грамотності в народі [6].

Обґрунтовуючи значення упровадження материнської мови з раннього віку дитини – цього одного з ключових положень своєї виховної концепції, педагог спиралася на історію введення початкового навчання рідною мовою у країнах Західної Європи у XVIII – XIX ст., посилаючись на думки і досвід Я. А. Коменського, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, А. Біне, К. Гільдебрандта [2].

С. Русова стала піонером у галузі поширення серед українського вчительства питань філософії виховання, переклавши українською мовою однойменну працю американського філософа і педагога Г. Горна (1917). Вона також опублікувала статтю-аналіз цього глобального педагогічного

феномену у журналі «Вільна українська школа» (1918), переконуючи, що «лише філософія може освітити питання: до чого маємо вести нашого вихованця, де знайти йому шлях до всесвітньої правди» [3, с.306].

Читаючи праці С. Русової з педагогічної компаративістики, переконуєшся як вдало вона застосовувала описовий та історичний методи дослідження, зіставно-порівняльний метод у випадку висвітлення поглядів численних зарубіжних учених на виховання і соціалізацію молоді, широко задіювала статистичні відомості, що дає підстави відзначити ґрунтовність її наукового підходу, глибоку обізнаність з освітніми проблемами, намагання якнайповніше висвітлити новаторські форми і методи виховання,

Компаративні дослідження просвітниці сприяли й розширенню культурно-освітнього спілкування націй, використанню зарубіжних ідей і методів в удосконаленні української школи.

Звернення до компаративного складника педагогічної спадщини С. Русової засвідчує широту її освітніх інтересів, ґрунтовність дослідження питань, високу мету, заради якої вона здійснювала ґрунтовні студії. Обізнаність у тогочасних новітніх течіях західноєвропейської педагогіки, знання історії розвитку європейської освіти, можливість вивчати твори зарубіжних учених в оригіналі дали змогу С. Русовій не лише зробити вагомий внесок в українську педагогічну науку, а й впливати на формування нової національної школи, спрямовувати рух її розбудови.

Використані джерела

1. Русова С. Народня початкова школа в Бельгії / С. Русова // Світло. – 1910. – № 1.
2. Русова С. Дитячий сад на національному ґрунті / С. Русова // Світло. – 1910. – № 3.
3. Русова С. Дещо з філософії виховання / С. Русова // Вільна Українська школа. – 1918. – № 10.
4. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. – Кн. 3. / за заг. ред. Є.І.Коваленко; упорядн., прим. Є.І.Коваленко, О.М.Таран. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – 240 с.
5. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: у 4 кн. – Кн. 4. / за заг. ред. Є.І. Коваленко; упорядн., прим. Є.І. Коваленко, О.М. Таран. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обрєги», 2009. – 328 с.
6. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель: до 155-ї річниці від дня народження: бібліографічний покажчик. – Київ, 2010. – 175 с.

ВНЕСОК СОФІЇ РУСОВОЇ У РОЗБУДОВУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ «ВІЛЬНА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» (1917–1920)

Докорінне реформування освітянської галузі в Україні у руслі європейських викликів актуалізує ретроспективний аналіз історії вітчизняної освіти передусім для розуміння витоків нинішніх процесів і визначення перспективних векторів. З огляду на те, що в різні історичні періоди у реформуванні освіти України важливу роль відігравали конкретні особистості, вивчення творчої спадщини та діяльності відомого українського педагога, громадської діячки Софії Федорівни Русової (1856–1940), яка самовіддано працювала на освітянській ниві, зробила вагомий внесок у становлення національної системи освіти й виховання, є доцільним і вмотивованим.

Нагадаємо, що в 1917–1920 рр. у житті українського суспільства відбулися значні зміни – після повалення російського самодержавства розпочалося будівництво власної держави. Українські уряди і свідома громадськість розгорнули роботу зі створення національної системи освіти, української школи. Софія Русова брала активну участь у цьому процесі, обіймала різні посади, а саме: була членом загальноукраїнського представницького громадсько-політичного органу Української Центральної Ради, очолювала департамент дошкільної і позашкільної освіти Генерального секретарства (Міністерства) освіти, виступила організатором і керівником Всеукраїнської учительської спілки, входила до редакційної колегії журналу «Вільна українська школа» (далі – ВУС), разом із Ю. Сірим, Я. Чепігою та С. Черкасенком започаткувала видавництво «Українська школа», викладала в кількох навчальних закладах, писала наукові праці та підручники тощо [1].

Історіографічний пошук засвідчив, що українські вчені (Л. Березівська, І. Зайченко, Г. Груць, О. Джус, А. Доркену, Т. Ківшар, Є. Коваленко, Н. Копиленко (Антонець), О. Міхно, О. Проскура, І Пінчук, Н. Побірченко, В. Сергеева, О. Сухомлинська та ін.) всебічно дослідили творчу спадщину Софії Федорівни Русової, розкрили її внесок у розбудову національної освіти України. Постать і праці педагога, які нині не втратили своєї значущості й

потребують подальшого вивчення, повернулися до науково-педагогічного простору, зокрема стали складником курсу з історії педагогіки.

Вагомим внеском у розвиток педагогічної біографіки є створений фахівцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського біобібліографічний покажчик «Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель : до 155-річчя від дня народження» (2010) [16]. У процесі вивчення ідей педагога може прислужитися й бібліографічно-інформаційний ресурс «Русова Софія Федорівна (18.02.1856 – 5.02.1940)» [2]. Біобібліографічний покажчик і бібліографічно-інформаційний ресурс містять біографічні відомості, бібліографію творів С. Русової, бібліографію публікацій про її життя та діяльність, фотогалерею тощо. Мета нашої статті – розкрити зміст журналу «Вільна українська школа» як джерела вивчення ідей та діяльності Софії Русової щодо розбудови національної освіти в добу Української революції (1917–1920).

Передусім зазначимо, що в Державній науковій педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського зберігається колекція часопису «Вільна українська школа» (1917–1920). Нагадаємо, що до редакційного комітету журналу входили відомі педагоги та освітні діячі: О. Дорошкевич (голова), К. Лебединцев, О. Музиченко, В. Підгаєцький, С. Русова, Я. Чепіга. У часописі також працювали О. Астряб, Н. Мірза-Авекянц, О. Грушевський, В. Дурдуківський, В. Зінківський, І. Огієнко, В. Прокопович, В. Родников, І. Стешенко, С. Сірополко, П. Холодний, С. Черкасенко, І. Ющишин та ін. Журнал користувався великим попитом серед освітянської громадськості. У період окупації території України Денікіним (квітень–грудень 1919) через заборону видавався нелегально. У 1920 р. часопис припинив існування разом із ВУС, яку було реорганізовано у Всеукраїнську спілку робітників школи і соціалістичної культури.

Важливо, що перший номер журналу відкривався ґрунтовною статтею С. Русової «Націоналізація школи» (1917). Демонструючи на конкретних прикладах шкідливість російськомовної школи для української дитини, доводячи важливість створення рідної української школи, педагог наголошувала: «Психологічна вимога для людини і для нації одна, проста і органічна: щоб усе виховання, усе навчання ґрунтувалося на пошані особи – як особи індивідуальної, так і особи національної» [11, с. 4]. При цьому вона назвала рідну мову у вихованні «найкращим провідником інтимних думок, почувань, вражень» [11, с. 5]. На підтвердження своїх міркувань Софія Федорівна апелювала до ідей тогочасних зарубіжних педагогів (Рейн, Бюмон, Монтессорі). Основою націоналізації школи педагог вважала безпосередню

націоналізацію педагогічних засобів виховання і навчання: рідна викладава мова, зміна навчальних програм з історії, географії, народного мистецтва (музика, співи, орнаментика) України [11, с. 6]. С. Русова аргументувала ідею про тісний взаємозв'язок національного виховання дитини і майбутнього українського народу, української нації.

У статті «Позашкільна освіта» (1917) діячка розмірковувала про значення, мету, зміст, напрями, засоби, принципи позашкільної освіти. Мету позашкільної освіти вбачала в наданні широким верствам населення для гармонійного розвитку різних наукових знань з урахуванням індивідуальних нахилів слухачів, регіональних особливостей. При цьому педагог спиралася на досвід країн Західної Європи. Серед засобів позашкільної освіти особливої ваги надавала книзі [12, с. 166–169]. Вона наголошувала на великому освітньому, науковому, етичному, виховному значенні книжки. Неабияку роль у формуванні любові до читання відводила бібліотекареві: «Робота бібліотекаря не лише в тому, щоб видавати та приймати книжки, а в тому, щоб дати кожному придатну книжку, організувати розмови, бесіди з поводу тієї або другої книжки, розмову або приватну з одним читачем, або спільно з кількома. Книжка має відповідати душевним і інтелектуальним вимогам кожного читача, бути для нього цілком зрозумілою і викликати його цікавість далі по тому питанню, яке вона розв'язує» [13, с. 227]. Педагог визначила характеристики хорошої книжки для українського читача, а саме: вона має бути написана українською мовою, художньою, демократичною, правдивою і зрозумілою.

У статті «Дещо з філософії виховання» (1918) С. Русова проаналізувала й розкрила основні ідеї праці американського філософа і педагога Гареля Горна «Філософія виховання». Вона наголосила, що зазначена праця не була перекладена ні російською, ні українською мовами, але її автор розглянув виховання в біологічному, фізіологічному, соціологічному та психологічному аспектах. Спираючись на думку професора Горна, Софія Федорівна завершила статтю таким висновком: «Найкраще пристосувати дітей до нових умов життя нашої вільної самостійної України, умов волі, праці і широкого культурного і морального відродження нашого народу» [8, с. 316].

Кілька статей педагог присвятила творчості українського поета Тараса Шевченка («Федеративна ідея в творах Шевченка», 1918; «Шевченко і малі діти», 1918). Зокрема, у статті «Шевченко і малі діти» (1918) С. Русова проаналізувала поезію Т. Шевченка на предмет висловлених ним думок про родинне виховання, роль матері у вихованні дитини, про шанування матері тощо. Вона відзначила вірші поета для дитячого читання [15, с. 114].

Один із номерів журналу знайомить нас з промовою Софії Федорівна на присвяченому пам'яті М. Лисенка концерті. Вона окреслила внесок видатного українського композитора, громадського діяча в розвиток українського мистецтва, української культури. «Велике завдання національного композитора: він працює не тільки для свого власного захоплення – він виявляє одну з найважливіших національних рис свого народу, його музикальну індивідуальність, в діяльності Лисенка з'єднувалися і музикальна творчість і етнографічне знайомство з своїм народом і розуміння його психологічної задачі», – писала С. Русова [9, с. 284].

У журнальній рубриці «Бібліографія» серед інших знаходимо представлені редакцією опубліковані праці педагога, а саме: збірка статей «Дошкільне виховання» для вчителів початкових шкіл (1917), дитячих садків, захистків; підручник «Початкова географія» (1918) для навчання фізичної географії в початковій школі тощо. Про нові праці С. Русової також дізнаємося з різних журнальних рубрик («Нові книги, надіслані до редакції», «Видавниче товариство Дзвін», «Перспективні українських підручників», «Бібліографія учителя» тощо). До речі, в огляді української дитячої літератури В. Родников подав коротку рецензію на оповідання С. Русової «Божа іскра» (1904). Зокрема, він зазначив, що книжка гарно оформлена й адресована дітям середнього і старшого віку [7, с. 348].

Свої ідеї Софія Русова відображала і в різних одноосібних замітках, а також у вступних замітках за підписом «редакція або від редакції». Наприклад, у замітці «На день реформи шкільних округ» діячка висловила свою позицію щодо функціонування «фортеці російського централізму» Київської шкільної округи та діяльності попечителів М. Василенка і В. Науменка. Зокрема, вона писала: «Має Українська Республіка свій Секретаріат – годі існувати усяким допотопним урядовим інституціям. Секретаріат зуміє дати усім народам на території України вільну національну школу, широкий доступ до науки усім верствам народу» [10, с. 179]. У вступній статті «Нова школа в Українській Республіці» (1917) ставилося основне завдання перед освітянською громадськістю – перебудова школи «од нижчої до вищої на нових підвалинах європейської педагогіки» або створення «нової, творчої школи» [5, с. 131]. На сторінках статті «Замість передової» висловлювалося занепокоєння щодо виїзду з Києва Центральної Ради через захоплення влади більшовиками та впливу цього на створення вільної української школи. Звучала думка про те, що українське вчительство мало б згуртуватися довкола ідеї про створення української школи як національної основи української школи [3, с. 1].

Зі сторінок журналу перед нами постає образ С. Русової як активної громадської діячки. Так, одна із заміток інформує про те, що Софія Федорівна виступила з доповіддю «Національна школа» на Нараді в справі організації народної освіти на Україні (15–20 грудня 1917 р.) [4, с. 54]. З Додатків до журналу, присвячених діяльності ВУС, бачимо, що діячка, як правило, відкривала різні засідання ВУС.

З протоколів зібрань Всеукраїнської учительської спілки також дізнаємося про громадську діяльність С. Русової. Так, Софію Федорівну обрали почесним головою на одному із з'їздів (17 січня 1919 р.), де вона висловилася щодо передчасної смерті члена Центрального бюро ВУС Б. Дорошкевича, ініціювала перейменування вулиці Столипінської на честь відомого українського діяча І. Стешенка, взяла активну участь в обговоренні законопроекту про шкільне управління [6, с. 11–13].

За підписом голови Центрального бюро ВУС у журналі було надруковано звіт громадської вчительської організації від 15 серпня 1917 р. й до 1 січня 1919 р., де зустрічається інформація про діяльність С. Русової. Зокрема, зазначено, що на I Всеукраїнському вчительському з'їзді 5–6 квітня 1917 р., проведеному Товариством шкільної освіти, Софія Федорівна виступила з доповіддю про необхідність організації українського вчителства [17, с. 18]. На I Професійному вчительському з'їзді 13–15 серпня 1917 р. було обрано постійне Центральне бюро у складі 9 членів (С. Русова, П. Холодний, Ф. Сушицький, О. Дорошкевич, Л. Білецький, М. Олячук, О. Омшанський, С. Романюк, А. Бакалінський) і 3 кандидатів (М. Сімашкевич, С. Черкасенко, Д. Капустянський). Очолила його С. Русова [17, с. 25].

Отже, журнал «Вільна українська школа» є джерелом вивчення творчої спадщини і діяльності Софії Федорівни Русової в добу Української революції (1917–1920). Передусім вважаємо її безпосередню участь серед відомих освітян у створенні та діяльності Всеукраїнської учительської спілки, органом якої і був зазначений часопис, вагомим внеском у реформування шкільної освіти, розбудову української держави. Саме журнал «Вільна українська школа» об'єднав освітянську громадськість довкола ідеї створення національної системи освіти в руслі кращих вітчизняних та європейських традицій. З його сторінок черпаємо інформацію про наукову діяльність (статті щодо підвалин розбудови національної освіти, бібліографічні дані про нові праці педагога), активну громадську діяльність С. Русової (виступи на різних заходах, участь в обговоренні важливих питань реформування освіти), редакторську роботу діячки в освітянському журналі. Її ідеї щодо побудови шкільної освіти на національному, демократичному,

виховному, гуманістичному, дитиноцентрованому принципах, викладені в журналі «Вільна українська школа» майже 100 років тому, набувають особливої актуальності й в умовах розбудови особистісно орієнтованої освіти України. Про це йтиметься в наших історико-педагогічних студіях.

Список використаної літератури

1. Антоненць Н.Б. Русова Софія Федорівна / Н.Б. Антоненць // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / ред. О. В. Сухомлинська. – К., 2005. – Кн. 2, С. 136–145.
2. Бібліографічно-інформаційний ресурс «Русова Софія Федорівна (18.02.1856–5.02.1940)» Режим доступу: www.library.edu-ua.net.
3. Замість передової // Вільна українська школа (ВУШ). – 1918 (рік перший). – №5–6 (січень–лютий). – С. 1–2.
4. Нарada в справі організації народної освіти на Україні (15-20 грудня 1917 р.) // ВУШ. – 1918 (рік перший). – №5–6 (січень–лютий). – С. 53–56.
5. Нова школа в Українській Республіці (1917) // ВУШ. – 1917 (рік перший). – №3–4 (листопад–грудень). – С. 130–131.
6. Протоколи Пленуму 2-го З'їзду Делегатів Всеукраїнської учительської спілки 15–18 січня 1919 року // ВУШ. – 1918–1919. – №6–7 (січень–лютий). – С. 8–17.
7. Родников В. Огляд української дитячої літератури / В. Родников // ВУШ. – 1918 (рік перший). – №10 (червень). – С.335–340.
8. Русова С. Дещо з філософії виховання / С. Русова // ВУШ. – 1918 (рік перший). – №10 (червень). – С. 306–316.
9. Русова С. Микола Лисенко / С. Русова // ВУШ. – 1918–1919 (рік другий). – №4 (серпень–грудень). – С. 233–235.
10. Русова С. На день реформи шкільних округ / С. Русова // ВУШ. – 1917 (рік перший). – №3–4 (листопад–грудень). – С.178–179.
11. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // ВУШ. – 1917 (рік перший). – № 1 (вересень). – С. 3–7.
12. Русова С. Позашкільна освіта / С. Русова // ВУШ. – 1917 (рік перший). – №3–4 (листопад–грудень). – С. 166–169.
13. Русова С. Позашкільна освіта / С. Русова // ВУШ. – 1918 (рік перший). – №8–9 (квітень–травень) – С. 226–227.
14. Русова С. Федеративна ідея в творах Шевченка / С. Русова // ВУШ. – 1918 (рік перший). – №7 (березень). – С. 97–101.
15. С. Р. Шевченко і малі діти / С. Русова // ВУШ. – 1918 (рік перший). – №7 (березень). – С. 114–115.

16. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітител ь : до 155-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя; упоряд.: А. М. Доркєну, Т. В. Лога; наук. ред.: П. І. Рогова, А. М. Доркєну; наук. консультант, авт. вступ. ст. Є. І. Ковалєнко. – К., 2010. – 175 с. – (Сер. "Видатні педагоги світу"; Вип. 6).

17. Справозданн ь Центрального Бюро Всеукраїнської Учительської Спїлки від 15 серпня 1917 р. до 1 січня 1919 р. // ВУШ. – 1918–1919. – №6–7 (січень–лютий). – С. 18–30.

*Товстолїс Михайло Дмитрович, екс-директор
Шаповалївської ЗОШ, Чернїгївської областї*

Берегиня Української справи

«Я присвятила Україні усе своє житт ья»

С.Русова

Народжена у швецько-французькій родині, вона над усе любила Україну, бо побачила світ у батьківському маєтку села Олєшня Рїпкінського району. Федїр Олєксандрович Лїндфорс, швед за походженням, маючи чин полковника, тривалий час служив у м. Олєвську у генерала-губернатора Жерве. Вийшов у відставку і оселився з дружиною і старшими дїтьми в Олєшні. Тут і народилася Софїйка.

Лїндфорсїв поважали за те, що Федїр Олєксандрович збудував храм у стилї Рестрелї, куди приходили селяни навколишніх сіл, відкрив для сїльських дїтей навчально-гончарний осередок, яким пїзніше опїкувалося земство, а старша дочка Марїя облаштувала школу, де навчалася селянська молодь.

Улюблєницею батька була блакитноока бїлявка Софїйка. Так сталося, що мати, французєнка за походженням, рано померла, і похованням дївчинки займався Федїр Олєксандрович і Марїя. Завдяки її турботам вони переїхали до Києва, де Софїйка почала вїдвїдувати Фундуклєївську гїмназію.

У 1871 р. несподївано помер батько, який жив в Олєшні і разом із сином Олєксандром був вїдомим дїячем Чернїгївського губернського земства. Пїсля поховання дївчата повернулися до Києва. Виникло

питання : як жити далі? В автобіографії Софія Федорівна писала, що разом із сестрою вони відкрили в Києві перший український дитячий садок. І з 1873 р. почались її щирі зносини з українськими діячами - Драгомановим, Лисенком, Старицьким, Чубинським та ін. У свої шістнадцять років Софія дуже зблизилася з членами Київської Старої громади, надаючи приміщення дитячого садка у вечірні години для зібрань та підготовки репетицій українських вистав, у яких брала активну участь. Саме тут познайомилася з Олександром Русовим - земським статистиком, громадським діячем та етнографом.

Незабаром вони одружилися. У 1876 р. чоловік Софії Федорівни отримав призначення до Чернігівського губстатбюро. У Чернігові вона народила свого первістка. Стала ініціатором відкриття громадської бібліотеки (тепер ОУНБ ім. В.Г.Короленка). Софію Русову у цій справі підтримали відомі чернігівські земці Петро Червинський та Олександр Тишинський. Завдяки їхнім зусиллям бібліотека прийняла перших користувачів 28 березня 1877 року.

Русови проживали у Чернігові з 1876 до 1879р. та з 1894 до 1898 р. Цей період їхнього життя цікаво представлений у «Споминах» Софії Федорівни. Саме тоді Русова формується як педагог, публіцист, літературознавець, мистецтвознавець, історик. Її першими працями були статті про Тараса Шевченка (французькою мовою), Григорія Квітку - Основ'яненка, Григорія Сковороду, Михайла Драгоманова, Миколу Гоголя.

Однак головну свою увагу Софія Русова зосереджує на педагогічній діяльності. Лише за 1910 – 1914 рр. в першому українському педагогічному журналі «Світло», співредактором якого була й С.Русова, опубліковано понад 100 її статей, розвідок, рецензій. Софія Федорівна є також автором низки публікацій, присвячених проблемі національної освіти різних народів Росії. Вона написала підручники з французької мови, географії, математики для дошкільного і молодшого шкільного віку, видані головним чином у 1918 році.

В уряді гетьмана П.Скоропадського С.Русова очолювала департамент з дошкільного виховання. Коли встановилась радянська влада Софія Федорівна з болем усвідомила, що розвиток України повертає в інше русло. І тому з дітьми емігрувала до Чехословаччини. На той час вона була вдовою. Її коханий чоловік помер у 1915 р.

У Празі Софія Федорівна викладала в університеті, організувала емігрантський жіночий рух, очолила комітет, котрий відстоював інтереси українських селян під час голодомору 1932 – 1933 рр.

Померла С.Федорівна 1940 р. у Празі. До кінця днів своїх вона служила Україні. Однак на її Батьківщині цього не розуміли. Лише у 1991р., за словами онуки Ніни Михайлівни Ліндфорс, громадянки Канади, згадали про нашу бабусю Софію Русову. І не лише згадали - тиждень присвятили нашій бабусі у пам'ять її народження і запросили всіх бабусиних родичів з усього світу» в Олешню. Тепер місцева школа носить ім'я С.Ф.Русової. Видані її «Спомини», педагогічні праці, статті про педагогічну, наукову і громадсько-політичну діяльність Софії Федорівни.

Вона нарешті, як і мріяла, повернулася в Україну, бо вірила: «Ми вирвемо з руїн нашу державу, нашу Батьківщину» [2].

Література

1. Русова Софія Мої спомини / Софія Федорівна Русова. – К.: Україна-Віта, 1996. – 208 с.
2. Інтернет-ресурс <http://gazeta.zn.ua>

Секція 1.

Дослідження спадщини Софії Русової

Бедрій Христина Володимирівна, здобувач наукового ступеня кандидата педагогічних наук, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ С. РУСОВОЇ

Становище, в якому сьогодні знаходиться наша держава, вкотре підтверджує, що нам не те, що необхідно, ми зобов'язані виховувати дітей національно свідомими громадянами, справжніми патріотами України.

Визначальну роль у цьому процесі відіграє творча спадщина українських педагогів минулого, які відстоювали ідеї рідномовного національного виховання, національної школи, спрямовували свої зусилля на

розвиток національної свідомості у дітей і молоді, виховання пошани до духовних цінностей свого народу.

Серед них чільне місце посідає С. Русова – організатор народної освіти, видатний український педагог, видавець, письменниця, активна громадська діячка, щира подвижниця української національної культури, борець за самостійну Українську державу, організаторка національного руху українського жіноцтва. Вона створила надзвичайно цікаві й глибоко наукові твори про український національний напрям виховання дошкільнят і молодших школярів: "Націоналізація школи" (1917), "Нова школа" (1917), "Методика початкової географії" (1918), "Початкова освіта, засоби її проведення" (1918), «Дошкільне виховання» (1918) тощо.

У своїх працях С. Русова зосереджувала основну увагу на проблемі творення національної системи виховання і навчання як дітей дошкільного, так і шкільного віку. Вона писала: «... народів, який немає школи і не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні!»[2, с. 33].

Найважливішу умову національної школи С. Русова вбачала у навчанні рідним словом. Серед дисциплін для вивчення в національній школі розглядала рідну мову, літературу, історію, географію свого народу і свого краю, природознавство, загалом – народознавство. Всі вони покликані сформувати у дітей такі риси характеру, як патріотизм, доброта, людяність, вимогливість, правдивість, моральні якості законослухняного громадянина та розвинути у них працелюбство, сумлінність, відповідальність, охайність, скромність, гордість і доброзичливе ставлення до інших людей.

Проведене нами анкетування показало, що всі ці ідеї С. Русової активно реалізуються в освітніх навчальних закладах Івано-Франківщини, зокрема у ЗОШ № 5, № 6, № 7, № 13 м. Івано-Франківська, у Милуванській ЗОШ I-II ступенів Тисменицького району, а також засвідчило про те, що з метою національно-патріотичного виховання у цих школах проводиться цілеспрямована виховна робота. Цьому сприяє проведення тематичних виховних заходів «Краса рідної України», «Герої не вмирають», «Козацькі забави». Традиційними стали години класного керівника «Твої права та обов'язки», «Як це – бути патріотом?», «Чужого научайся і свого не цурайся», бесіди «З рідного краю починається життя дитини», «Народні та державні символи України», «Без пісні і калини – не буде України» та ін.

У Милуванській школі, де я працюю музичним керівником, проводяться українознавчі свята, що сприяють залученню дітей до

невичерпного народного виховного джерела; тематичні дні, дні українознавства, під час яких педагоги організують навчально-виховну діяльність на народознавчому матеріалі. Тут також широко практикується краєзнавча робота: екскурсії в музей Небесної Сотні (м. Івано-Франківськ) і бесіди педагогів з дітьми за підсумками цих екскурсій. Великим емоційним навантаженням позначені заходи, присвячені вшануванню героїв Небесної Сотні. У цьому році вони розпочалися зі спільної молитви. Діти зачитували вірші сучасних авторів, присвячені цій трагедії («Я повернусь весною», «Небесній сотні» тощо), виконували пісні («Ми за мир», «Повертайся, солдате», «Україна – це ти») та ін. Із початком воєнних дій на території України учні Милуванської ЗОШ після другого уроку збираються на спільну молитву за мирне, спокійне, благополучне майбутнє України. Вони беруть участь в організації зустрічей із учасниками АТО та акціях із їхньої матеріальної та моральної підтримки: збирають харчі, медикаменти, пишуть листи військовим, малюють для них малюнки, виготовляють подарунки ручної роботи тощо.

При школі діє музей, де діти можуть ознайомитися з історією рідного краю. Учителем нашої школи Завацьким В.Ю. про село написано дві книги, складено пісні.

Оскільки однією із провідних ідей виховання у творчій спадщині С. Русової є значущість у цій справі вчителя, то наша анкета мала також на меті в'яснити, які проблеми вчителювання сьогодні стоять на заваді національно-патріотичному вихованню особистості.

Анкетування показало, що більшість учителів у своїй роботі сповідують ідеї В. Сухомлинського, натомість на запитання «Що Вам відомо про С. Русову» відповідали не всі, особливо вчителі з великим педагогічним стажем. Натомість недавні випускники вищих навчальних закладів володіють інформацією про С. Русову та її творчу спадщину. Наприклад, учитель початкових класів ЗОШ № 13 м. Івано-Франківська Країло В.Д., яка працює в школі другий рік, пише про С. Русову так: «С. Русова – великий український педагог, основоположник національного виховання дітей дошкільного віку». Цікавою є відповідь на запитання анкети Малкович М. М., учителя початкових класів і хореографії ЗОШ № 6 м. Івано-Франківська із піврічним педагогічним стажем: «С. Русова – видатний український педагог, яка запровадила концепцію української національної школи та утвердила в навчально-виховному процесі дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів принципи демократизму, гуманізму, природовідповідності, народності тощо».

Одним із важливих завдань здійсненого анкетування було з'ясування того, яким є бачення особистості людини-патріота у ХХІ ст. Для сучасних педагогів патріот постає із такими характеристиками: знає минуле своєї держави, любить, поважає її, вірить у краще майбутнє рідної країни та докладає до цього зусиль, не соромиться називати себе українцем. Важливими умовами виховання таких якостей у дітей учителі називають навчання рідною мовою; використання на уроках народознавчого матеріалу; проведення виховних заходів, годин спілкування, бесід національно-патріотичного змісту; організацію активної краєзнавчо-туристичної роботи; ознайомлення з історичними подіями минулого та прилучення дітей до подій сьогодення тощо.

Отже, анкетування уможливило висновок про те, що педагогічні ідеї та погляди С. Русової, дотичні до національно-патріотичного виховання школярів, знайшли відгук і підтримку в багатьох сучасних навчально-виховних закладах, зокрема і в початковій ланці освіти. Водночас реалізація цих ідей гальмується недостатньою обізнаністю вчителів із творчою спадщиною С. Русової та інших педагогів, у творчості яких простежується пріоритет національних виховних цінностей, низьким матеріальним і моральним стимулюванням учительської діяльності, що, згідно з опитуванням, впливає на виконання ними своїх обов'язків; перенавантаженням навчальної програми, частими змінами в ній, через що відчутним є брак навчальних підручників; незабезпеченістю належного контролю за здійсненням національно-патріотичного виховання дітей у навчальних закладах.

Проведене анкетування також дає змогу стверджувати, що положення творчої спадщини таких педагогів, як С. Русова, мали б стати предметом обговорення на педагогічних радах, засіданнях методичних об'єднань класних керівників, форм батьківського всеобучу. Можливо, їх варто було б (поруч із іншими персоналіями) більш широко обговорювати у процесі курсової підготовки та перепідготовки вчителів у різних формах післядипломної педагогічної освіти.

Література

1. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової / І.В. Зайченко. – К.: Видавництво Ліра. – К, 2016. – 216 с.
2. Софія Русова: З маловідомого і невідомого. – Частина 1. «Несторка української педагогічної літератури...» / упоряд. О. Джус,
3. Нагачевська. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. – 456 с.

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ІДЕЯМИ С.РУСОВОЇ

Однією з найбільш складних соціальних проблем сучасності є загострення взаємовідносин між людьми різних національностей. Загострюються протиріччя між зростанням національної самосвідомості, бажанням представників однієї і тієї ж етнічної групи до консолідації, їх прагненням до міжетнічної інтеграції, до установаження єдиного економічного, культурного та інформаційного простору, що нерідко призводить до відкритого протистояння. Тому в останнє десятиліття помітно посилюється інтерес до феномену полікультурності, проблеми її формування в міжособистісних відносинах в процесі соціалізації особистості. Ця проблема актуальна, зокрема, для початкової ланки освіти, яка в українських умовах поліетнічності характеризується багатонаціональним складом.

Кожну державу формує народ, який живе на її теренах і творить національну культуру. Саме на національній свідомості громадян будується країна, що посідає гідне місце серед інших країн.

Педагогічна спадщина С. Русової містить чимало цікавих, а іноді й суперечливих думок щодо ролі соціального та біологічного чинників у розвитку дитини. Лейтмотивом педагогічних роздумів педагога є твердження про те, що будь-яка дитина формується під впливом антропологічної спадщини, індивідуальних рис та свого фізичного й соціального оточення.

С. Русова вважає, що кожна дитина має расову і родинну спадщину. Як з біологічного погляду кожний орган має свою історію послідовного розвитку, так і з духовного - кожна емоція, думка, почуття виробилися впродовж віків расовими та індивідуальними зусиллями. Спадщина змінює расу, повторює тип, передає головні риси для природного розвитку індивідуальності. Дитина є «продукт минулого» і «пророкування майбутнього», «продуктом» раси, на тлі якої розвивається та чи інша індивідуальність.

Автор наголошує на обов'язковому врахуванні сучасною педагогікою антропологічної спадщини, яку «дитина таємно приховує у своїй душі». Підсумовуючи свої міркування, вона зауважує, що кожна дитина є

«продуктом» біологічної та історичної еволюції. Під впливом першої дитина ще в ембріональному періоді переживає різні форми зоологічної еволюції, а під впливом другої, вже після свого народження, повторює різні етапи культурно-психологічного розвитку «людності».

Щодо родинної спадщини, то, з погляду С. Русової, вона впливає на дитину з першого моменту зародження. Ця спадщина доводить дитину або до тієї органічної гармонії, яку називаємо фізично нормальним здоров'ям, або до ненормального стану підвищених здібностей чи хворобливості, духовної та фізичної дефективності.

Дискусійним, на думку педагога, залишається питання, чи передаються у спадок дитині ті риси, що були набуті останніми поколіннями предків. Не відкидає С. Русова і впливу на розвиток організму таких чинників, як оточення і виховання. У процесі розвитку, навчання і виховання на перше місце вона ставить інстинкти, які обов'язково має враховувати педагог. Це так звані соціальні інстинкти. Так, С.Русова стверджує, що на початковому етапі психічним розвитком дитини керують три процеси: аккомодация (приспосовування), переймання та звичка. Аккомодациєю керують як природжені, спадкові риси, так і набуті. Переймання автор відносить до соціального чинника і вважає його посереднім шаблоном між інстинктом і розумом. Водночас С. Русова називає «нахил до переймання природженим», що впливає на дитину постійно. А вже у шкільному віці активізується соціальний інстинкт, потяг до однолітків, товаришів.

На думку дослідниці, соціальне виховання має розвивати соціальний інстинкт у таких напрямках:

- з першого року привчати дитину не боятися чужих людей, створювати навколо неї такі умови, за яких вона виростала б із почуттям, що її оточення отримує тільки приємне;
- розвивати почуття ніжності до всього живого, важливо, щоб біля дитини була якась тварина;
- якомога раніше створити для дитини товариський осередок і стежити, щоб вона ставилася до нього з увагою й пошаною;
- з раннього віку дитина повинна мати певні соціальні обов'язки;
- організовувати не тільки індивідуальну, а й колективну працю;
- впливати на почуття дитини через казки, оповідання та інші художні твори[1].

На думку С. Русової, лише національне виховання спроможне виховати цілісну, високоморальну особистість. Національне виховання, зауважує вона, виробляє у дитини не подвійну хистку моральність, а міцну,

цільну особистість. Адже через пошану і любов до інших народів вона приведе націю не до вузького відокремлення, а до широкого єднання і порозуміння між народами і націями.

Важливе місце в системі національного виховання С. Ф. Русової відводиться вихованню рідним словом. Відсутність виховання рідною мовою вона вважала однією з найбільших перешкод для розумового розвитку дитини. На прикладі шкіл для вояків педагог показала, що навчання чужою мовою призводить не до втрати народом своєї національної свідомості й гідності, й до морального виродження. У школі, де відсутня рідна мова як основа навчання, діти ростуть заляканими, боязкими, з почуттям ганьби за свою національність. Із тих, хто закінчив таку школу, виходять розумово й морально скалічені люди, що соромляться свого походження [2].

Література:

1. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А.М. Богуш. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
2. Русова С. Із хроніки національної школи різних народів // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 1. - К.: Либідь, 1997. - С. 61 - 67.
3. Русова С. Націоналізація школи // Русова С. Вибрані педагогічні твори. - К.: Освіта, 1996. - С. 293 – 297.

*Гаврило Оксана Іллівна, доцент, кандидат
біологічних наук Сумського державного
педагогічного університету імені А.С.Макаренка*

ВИКОРИСТАННЯ УЯВИ ДОШКІЛЬНИКІВ В ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ІЗ СЕЗОННИМИ ЯВИЩАМИ У ПРИРОДІ

Уява в розвитку дитини відіграє одну з найважливіших ролей. Описуючи істотні особливості психіки дошкільника у своїй книзі «Теорія і практика дошкільного виховання», Софія Русова слідом за Рібо називала уяву «вищою формою розумової діяльності». Розуміння цього психічного процесу С. Русовою співпадає з сучасним трактуванням уяви, яка відрізняється від образної пам'яті тим, що дає можливість перетворювати сприйняту дійсність, відриватися від попереднього досвіду і створювати нові образи. Відповідно до цього уява дошкільника допомагає пізнати навколишній світ («приймання»), а потім стати творцем свого маленького внутрішнього світу, тобто всі образи відтворюються «з додатком, в іншому

вигляді». Провідна діяльність дошкільника – гра – також розвивається від простого наслідування до створення завдяки уяві цілих історій, в яких дитина реалізує своє бажання грати певну соціальну роль, для чого ще не має реальних можливостей.

Найбільше матеріалу для дитячої уяви дає природа, і саме тварини й рослини є об'єктами, на яких «надбудовуються» уявні образи дошкільному віці. «В цей період розвитку дитина дуже наближається до дикунів, які теж анімізують усю природу, складають казки про звірів, що на їх думку живуть так, як і люде...» – пише С. Русова. Не маючи досвіду в пізнанні реальних взаємозв'язків у природі, діти переносять на природні об'єкти те, що бачать навколо себе, тобто соціальні відносини. Уява може бути об'єктом розвитку в процесі ознайомлення дошкільників з природними явищами, так і інструментом для їх пізнання. Однак для успішного використання уяви на заняттях необхідно давати дітям достатній чуттєвий досвід: «...чим більше пам'ять має змісту, чим дитина має більш різноманітні і виразні уявлення, тим більше її уява зможе витворити нових комбінацій тих уявлень, змінити зміст того чи іншого вражіння». Тому будувати заняття на уявних образах можна тільки впевнившись, що дошкільники знайомі з відповідним матеріалом.

На педагогічній практиці студенти – майбутні вихователі дошкільних навчальних закладів проводили заняття з ознайомлення із весняними змінами у природі. Старші дошкільники вже мають достатній досвід фенологічних спостережень. Однак вивчення природних явищ повинно включати формування емоційного ставлення, естетичних почуттів. За результатами занять, найкраще діти засвоїли матеріал, при подачі якого використовувалися звуки природи, психогімнастика та розповіді, що викликають образи уяви вихованців.

Наприклад, звуки струмочка або співу пташок на початку заняття одразу привабили увагу дошкільників, налаштували їхню увагу. Це, в свою чергу, дало можливість майбутньому вихователю успішно провести вступну бесіду. Потім відбулася «подорож» до лісу, яку діти здійснили завдяки уяві. Мандри були або пішки, або на «автобусі», на який дошкільники «купували» квитки і займали місця відповідно до номерів, указаних там. Таким чином одночасно відбулося повторення цифр та чисел.

Повторно включені звуки природи (шум дерев, голоси птахів) допомогли дітям відчувати себе справді у лісі, сприйняти його красу, перейнятися співчуттям до жителів лісу і виробити правила поведінки. В цьому випадку уява створила умови для формування небайдужого ставлення дошкільників до природи, що є елементом екологічної культури. Уява дитини викликає емоційний відгук, дошкільники не можуть залишатися байдужими до створених ними образів, тому й позитивний

настрій буде виникати при задіянні максимальної кількості відчуттів: «Вдихніть повітря і заплющте очі. Уявіть, як ви ступаєте по м'якенькій, зеленій травичці. Пролітає легкий вітерець і йому шепочуть листочки. А як заворожує спів пташок і пісня струмочка! І ось перші весняні краплинки потрапили мені в долоні. Підставте і свої долоньки, щоб веселі краплинки впали і до вас». Діти сідають на килимок, ніби насправді на травичку, і розповідають, що вони відчувають, знову активізуючи уяву. Серед відповідей дітей були такі: «сонечко пригріває», «теплі краплинки падають на долоні», «а я змок від дощу», «чую, як пташки співають».

При відсутності емоційного налаштування дошкільників на заняття результати були дещо іншими. Коли майбутні вихователі зупинялися лише на інформаційній складовій, наприклад, просили тільки називати ознаки весни, то не всі діти включалися в роботу, відволікалися, була помітна деяка байдужість до теми, що обговорюється.

Протягом заняття студенти пропонували дітям різні уявні ситуації, в яких необхідно розв'язати проблему. Для цього треба було уявити, що саме відбувається, пригадати подібні ситуації зі свого життя, спрогнозувати наслідки того чи іншого рішення. Цікавим завданням було знайти епітети до весни – знову діти фантазували, уявляли, яка весна (красива, привітна, ніжна, сонячна тощо). Після цього необхідно було прикрасити фігуру весни, вирізану з картону, різними малюнками – квітами, сонечком, хмарками, птахами, дощиком – і дошкільники по черзі обирали прикраси та призначали їм місце на фігурі-основі. «Подорож до лісу» продовжується пригадуванням звуків, які там можна почути, адже не даремно на початку заняття діти чули їх у записі. Вони із задоволенням зображували співи птахів, пищення пташенят і мишенят.

Підсумковий етап занять показав ефективність використання уяви: під час узагальнення вивченого майже всі вихованці достатньо повно розповіли, що вони запам'ятали, розкрили часові й причинно-наслідкові зв'язки у сезонних явищах, й усі діти були задоволені та захоплені заняттям. У тих випадках, коли відомості подавалися сухо, хоча й з використанням наочних посібників, лише по двоє-троє дітей добре засвоїли матеріал, а решта навіть не змогли сказати, що їм сподобалося на занятті. Отже, можна зробити висновок, що успішне ознайомлення з природними явищами дошкільників передбачає уявні «подорожі» їх у світ природи, занурення в позитивні емоції та насолоду від краси навколишнього світу.

ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Folklore as Means of Education of a Personalities in Sofia Rusova's Pedagogical Heritage

Inna Dyakov

У статті висвітлюються окремі погляди С.Русової на роль етнопедагогіки, зокрема фольклору на виховання особистості. Подаються думки, статті, праці просвітельки щодо національного виховання у сім'ї, дитячому садку, школі, позашкільному закладі. Характеризується просвітницька діяльність С.Русової у напрямі українізації освіти, через рідну мову, побут, казку, пісню, мистецтво, свято тощо. Аналізуються розроблені педагогом основні підходи до народного виховання, які на її думку, можуть забезпечити усесторонній розвиток як дитини, так і дорослого.

Ключові слова: етнопедагогіка, фольклор, націоналізація, національне виховання, народна освіта, етнопедагогічні традиції.

Аннотация. В статье освещаются отдельные взгляды С.Русовой на роль этнопедагогика, в частности фольклора на воспитание личности. Подаются мысли, статьи, труды просветительницы по национальному воспитанию в семье, детском саду, школе, внешкольном учреждении. Характеризуется просветительская деятельность С.Русовой в направлении украинизации образования, через родной язык, быт, сказку, песню, искусство, праздник и т. Анализируются разработанные педагогом основные подходы к народному воспитанию, по ее мнению, могут обеспечить всестороннее развитие как ребенка, так и взрослого.

Ключевые слова: этнопедагогика, фольклор, национализация, национальное воспитание, народное образование, этнопедагогични традиции.

Annotation. Special Rusova's views concerning the role of ethnopedagogics in particular the influence of folk-lore on upbringing personality are outlined in the article. It gives ideas, articles, educator's works concerning national education in the family, kindergarten, school, extracurricular institutions. Rusova's educational activity towards ukrainization of education is characterized by mother tongue,

everyday life, fairy-tale, song, art, holiday and so on. The article analyses the main approaches invented by the teacher to public education. According to her, these approaches can provide free, harmonious, comprehensive development of both the child and the adult.

Key words: ethnopedagogics, folk-lore, nationalization, national education, public education, ethnopedagogical traditions.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасне суспільство на думку В.Кременя, це суспільство у якому людина балансує між традиційною культурою, економізацією та прагматизацією соціокультурного простору [3]. Іноді його називають деформованим, знівельованим, таким, що втратило усталені моральні цінності та норми. А ще це суспільство інформаційне. У зв'язку з такими обставинами виникає багато проблем, пов'язаних із вихованням особистості, які слід враховувати у проектуванні виховного процесу сучасних навчально-виховних закладів.

Одна із таких проблем полягає у прагненні особистості до свободи, жити в просторі посткультури, тобто поза місцем знаходження, поза національною традиційною культурою. З метою її розв'язання, на нашу думку, необхідно проектувати такі системи виховної роботи, які б враховували традиції та досвід минулого, сприяли б успішній життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства, на основі тих норм і цінностей, які продукує це суспільство, з урахуванням моральних норм, що впливають із традиційної культури.

У цьому контексті цікаво дослідити культурні та етнокультурні традиції, їх педагогічний аспект, а також погляди педагогів минулого щодо використання етнопедагогічних традицій у вихованні молодого покоління.

Серед таких педагогів освіти особливе місце займає Софія Русова. Цінним у її творчості є не тільки праці з історії педагогіки й психології, а й досить сучасні, актуальні погляди на загальні проблеми освіти та виховання. Також важливими є педагогічні ідеї Русової щодо використання етнопедагогіки, зокрема й фольклору у системі позашкільної освіти, концепцією якої вона обґрунтувала, працюючи в уряді УНР.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми... Проблема вивчення творчості Софії Федорівни Русової знайшли відображення в дисертаціях, у яких, зокрема, аналізуються її освітня діяльність та педагогічні погляди (І.Пінчук), участь у просвітницькому русі (Г.Груць), творча спадщина періоду еміграції (О.Джус), різні аспекти внеску діячки в розвиток дошкільної педагогіки (В.Сергеева, Н.Малиновська,

З.Нагачевська, О.Пшеврацька), її дидактичні (О.Таран) та філософсько-освітні погляди (О.Пеньковець) погляди, громадсько-політична діяльність (Л.Гонюкова), інші науковці, які у своїх дослідженнях зверталися до спадщини С.Русової.

Над проблемою виховання особистості засобами етнопедагогіки працювали класики вітчизняної педагогіки (М.Стельмахович) та інші сучасні вчені (А.Богуш, В.Бойко, В.Кононенко, І.Проценко тощо).

Піднімалась дана проблема й у наукових розробках Н.Григор'євої (формування соціально-етичних норм поведінки учнів засобами етнотикету), Х.Касимової (використання прислів'їв і приказок у вихованні гостинності дітей старшого дошкільного віку в сім'ї), С.Литвиненко (гуманістичне виховання першокласників засобами української народної казки), О.Кисельової (морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору).

Разом з тим погляди Софії Русової на роль фольклору та інших засобів етнопедагогіки, що формують (утворюють) позашкільне виховне середовище зростаючої особистості, потребують подальшого дослідження.

Формування цілей статті... Ми ставимо за мету проаналізувати погляди С.Русової щодо місця фольклору у вихованні особистості.

Внесок Софії Федорівни в педагогічну науку багатоаспектний: її глибоко цікавили проблеми теорії виховання, дидактики, історії розвитку педагогічної думки як вітчизняної, так і різних країн світу.

Статті С. Русової з різних питань освіти можна знайти на сторінках багатьох тогочасних педагогічних і громадсько-політичних періодичних видань. Серед них – журнали «Вестник воспитания», «Украинская жизнь» (Москва), «Русская школа», «Образование», «Украинский вестник» (Петербург), «Земский сборник Черниговской губернии», газети «Громадська думка» та «Рада» (Київ) та ін. Незважаючи на те, що після подій 1905-1906 рр. з'явилася можливість вільніше висвітлювати педагогічні проблеми на шпальтах періодики, серед українських освітян визріває думка започаткувати власне педагогічне видання. Зауважимо, що тоді в Росії була велика кількість російськомовних педагогічних газет і журналів, але українські вчителі не мали жодного рідномовного періодичного фахового видання.

Проблема створення такого журналу особливо загострилась наприкінці першого десятиріччя ХХ ст. Адже після заборони Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти та «Просвіт» український педагогічний часопис був потрібен не тільки як трибуна, з якої можна пропагувати певні

ідеї, а й як нова форма об'єднання прихильників боротьби за національну освіту [12].

Порушуючи питання націоналізації школи, вона говорить, що навчання перш за все має проводитись рідною мовою учнів, складається в програму з найближчих до життя наук, спирається на народну словесну, мистецьку та музичну творчість. У такій школі лунає пісня народна, красуються різні народні вироби, і це все утворює таку атмосферу в школі, яка дає психічне задоволення учням, сприяє вільному розвитку їх духовних сил [8, 294].

Аналізуючи праці С.Русової пересвідчуємося, що в пісні, казці, народному жарті педагог вбачала міцний фундамент формування чуттєвої сфери особистості. На думку вченої, ніщо так не підносить дитину до усвідомлення духовності, ідеалу правди, добра, справедливості, як лагідна мамина пісня, казка, розповідь про життя близьких і рідних їй людей, власне все те, що розгортається в житті в позаурочний час.

Тому й підвалинами націоналізації школи, підкреслювала С.Русова, бувають завше два начала. “Перше - це безпосередня націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання, цебто рідна мова викладу та зміна програми з тенденцією внести ті науки, які сприяють формуванню громадської національної свідомості, зокрема історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музику, співи, орнаментику. Друга підвалина національної школи – це єднання її з людом, бо школа вже не стоїть самітно, мов острів, серед села, мов відокремлена від села фортеця русифікації, пригноблення людяності, а весело одчиняє двері й вікна селянському життю: це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а й політичного не в розумінні діяльності тієї чи другої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя” [8, 296].

У праці “Нова школа” Софія Федорівна наголошує на важливості проведення дитячих свят: “У кожному святі треба єднати народне, національне, фольклорне із загальнокультурним і давати щось естетичне, красне й радісно-веселе. В radoщах лежить усе світле, що зазнає дитина в своїй молодості, що дає потім втішний спомин дорослому” [13].

Ідеєю рідномовного фольклорного свята на основі народних творів Софія Русова розвиває в “Оповідання для малих дітей” (1913). Педагог звертала увагу на недостатнє вивчення проблеми шкільного свята в той період і одночасно наголошувала на необхідності звернутися до практики проведення таких свят, зокрема й релігійних, історичних, етнографічних. При цьому стверджувала, що саме в українській народній космології і термінології свят є багато торжеств, які пов'язані з ушануванням сил

природи, пір року. Наприклад, звичай колядування – на різдвяні свята, русальні дні проводяться весною, вшанування влітку свята Івана Купала та ін. Але, на жаль, у цей період національні утиски з боку російського уряду значно відбилися на розвитку таких свят. Адже подібні дитячі свята українського колориту заборонялися та переслідувалися урядом, тому що саме в них, як зазначала Софія Федоріна “приховано багато архаїчно патріотичної краси”. Вона наголошувала, на необхідності записувати вищезазначені народні свята в шкільні календарі і святкувати їх. Приводів для дитячих свят, на її думку, дуже багато [6].

На думку С.Русової, різноманітні народні свята, у яких діти, молодь, юнаки та дівчата беруть участь, дають багато цікавого та корисного для фізичного виховання. Послідовно й цілеспрямовано дотримуючись принципу націоналізації школи, вчена вказувала на необхідність у кожному святі “єднати народне, національне, фольклорне з загальнокультурним і давати щось естетичне, красиве й радісно веселе” [10].

У своїх творах та виступах С.Русова відзначала, що свого часу значну увагу організації позашкільної освіти приділяла “Просвіта”. Її осередки організовували бібліотеки, друкували книжки та підручники українською мовою, поширювали її серед українського населення, організовували вечори та свята. Роботі “Просвіти” чинили всілякі перешкоди, часто не дозволяючи проводити заходи українською мовою з використанням національних традицій. Тому С.Русова [4], як палкий поборник національної моделі виховання, брала активну участь в організації та роботі осередків “Просвіти”.

С.Русова твердо переконана, що національний виховний ідеал впливає з народних вірувань, звичаїв, традицій і базується на загальнолюдському, доповнюючи його тими рисами, які відповідають менталітетові українського народу [7].

Здійснення процесу виховання, як вважає педагог, потребує зважання на соціальні умови, культурно-етнографічні ознаки середовища, у якому проживає дитина, врахування її психологічних особливостей [5].

У своїх працях (“Дошкільне виховання”, “Теорія і практика дошкільного виховання”, “У дитячому садку” тощо), лекціях, численних виступах перед широким громадським загалом, педагогами, батьками С.Русова відстоювала демократичні засади побудови навчально-виховного процесу в створюваних у той час дошкільних закладах, закликала до розробки теоретичних і практичних питань побудови українського національного дитячого садка, переймалася вихованням і навчанням дітей

рідною мовою на засадах народної педагогіки, дбала про надання національного духу вихованню дітей уже з наймолодшого віку [1].

С.Русова твердо стояла на тому, що школа, виховання в ній успішно можуть здійснюватися лише за умови, коли ця школа, це виховання будуть національним, народним [9].

У доповіді “Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії”, виголошеній нею на Всеросійському з’їзді освітян, Русова заявляла, маючи на увазі “націоналізацію” не в сучасному розумінні, а як вироблення національної освіти: “Першим кроком демократизації народної освіти повинна бути її націоналізація, оскільки лише націоналізуючи народну освіту, можна ввести її в свідомість народів, бо тільки рідна мова є найплodотворнішим, найприроднішим органом думки для мільйонів людей” [9].

Одним із ефективних засобів національного виховання є фольклор, або народна творчість, - безпосередній спадкоємець найдавніших форм людської культури, що зберігає в кожному історичному епоху значення первинної художньої переробки сукупного життєво-практичного досвіду і є складним естетичним та соціальним явищем. У сучасних наукових дослідженнях розроблено як теоретичні, так і методичні аспекти залучення дітей до народної творчості. Охарактеризовано різноманітні жанри українського фольклору, як-от: думки, казки, оповідання, небилиці, прислів’я та приказки, загадки, скоромовки тощо. Кожна людина має “переробити” у власній душі цінності світової та вітчизняної культури. Тільки за цієї умови вона здатна визначити власні цінності, у яких її неповторна індивідуальність буде вести конструктивний діалог, відчувати причетність до загальнолюдських цінностей нації й усього людства” [8].

Висновки... Аналізуючи джерельну базу, можна зробити висновок, що С.Русова є творцем національної педагогічної концепції, яка ґрунтується на взаємопоєднанні народознавчого досвіду і наукової теорії. Стержневими ідеями її праць є гуманізм, демократизм, природовідповідність виховання, які водночас є основоположними принципами народної педагогіки. Обізнаність педагога з народними традиціями, які несуть високодуховний, моральний, трудовий, культурний, художньо-естетичний характер, знайшли відображення в багатьох її працях.

Оцінюючи погляди С. Русової на роль етнопедагогіки, зокрема й фольклору скажемо словами О.Сухомлинської: “Прислухаймося ж до неї, котра, висуваючи на перше місце своє, національне, народне, толерантно уважне й неупереджено ставилась до чужого, пропагувала, переносила на

національний ґрунт те, що видавалося їй корисним, значущим для розвитку науки, освіти, культури” [11].

Варто констатувати, що русівський виховний ідеал – це виховання гармонійної людини на засадах любові й пошани до кращих національних традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисова З. Мішовець М. Подвижниця національного дошкільного виховання. До 150-річчя від дня народження С.Ф. Русової [Текст] / С. Борисова, М. Мішовець // Дошкільне виховання. – 2006. - № 3. – С. 3–4.

2. Груць Г. С.Русова і просвітительський рух в Україні: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль., 1999. – 20 с.

3. Кремень В. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В. Кремень // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: матеріали методичного семінару АПН України 19 березня 2008 р., К., 2008. – С. 11-18.

4. Липецький О. Педагогічні погляди Софії Русової у контексті розвитку позашкільної освіти в Україні / О. Липецький // Просвітницька діяльність Софії Русової: збірник наук. Праць Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський: “Аніома”. – 2007. – Випуск V. – Том II. – С. 139-144.

5. Мирончук Н. Софія Русова про роль у національно-громадському вихованні особистості / Н. Мирончук // Психолого-педагогічні науки: наукові записи НДУ ім. М.Гоголя. – 2009. - № 4. – С. 142-145.

6. Олійник В. Шкільне свято як засіб виховання учнів у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.. (К. Ушинський, М. Пирогов, С. Русова, Я. Чепіга) / В. Олійник // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2009 - № 4. С.181-184.

7. Приходько В., Приходько М. Педагогічні погляди Софії Русової / В. Приходько, М. Приходько // Просвітницька діяльність Софії Русової: збірник наук. Праць Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський: “Аніома”. – 2007. – Випуск V. – Том II. – С. 20-30.

8. Русова С. Вибрані педагогічні твори. [Текст] / С. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

9. Русова С. Национализация внешкольного образования у разных народов России [Текст] / С. Русова // Русская школа. – 1915. - № 3. – С.240.

10. Русова С. Нова школа [Текст] / С. Русова // Світло: 1914. – Кн. 7-8. – С. 3-16.

11. Сухомлинська О. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки // С. Русова видатний педагог, державний, громадський діяч України. – Матеріали Всеукраїнських пед. Читань. – Кн. 1. Відповідальний ред.. Коваленко Є.І. – Чернігів, 1996. – С. 1-7.

12. Федорченко В. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч. посібник. Федорченко В. Костюкова О., Дьорова Т., Олексійко М. - К., Кондор. – 2004. – С. 28-33.

13. “Хрещена мати” української національної школи. – Позашкілля. - № 1 (25). – 2009. – С. 32-34. //Електронний ресурс. Режим доступу (<http://ostriv.ua>)

*Дубровська Лариса Олександрівна канд..пед
наук, доцент кафедри педагогіки,
Дубровський Валерій Леонідович ст. викладач кафедри
педагогіки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя*

СОФІЯ РУСОВА І ПОЧАТКОВА ШКОЛА

Л.О.Дубровська, В.Л.Дубровський

У розбудові сучасної національної початкової школи існує багато проблем. Важливою причиною яких є необізнаність педагогів з життям і діяльністю педагогів минулого, зокрема з творчістю Софії Русової. Праці С. Русової - культурна спадщина і джерела, які відносяться до базових, загальнолюдських цінностей; належать цінності добра (блага), свободи, користі, істини, правди, творчості, краси, віри.

С. Русова аналізує філософські, психологічні, педагогічні і конкретно методичні та організаційні аспекти навчально-виховного процесу, вона вдало поєднує здобутки теоретичних досліджень – вітчизняних і зарубіжних зі скарбами народної педагогіки.

Особливого значення С. Русова надавала рідній мові як могутньому засобу загального розвитку дитини. Вона розглядає рідне слово як джерело неповторного національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності.

Важливою ознакою, можливо й найголовнішою, національної початкової школи є любов вчителя до дітей. Без любові до дітей вчитель не зможе захопити їх, зрозуміти їх душу. Він повинен так організувати

навчально-виховний процес, щоб дітям було цікаво і вони мали з цього якусь користь. Потрібно черпати знання з народних джерел, знайомити дітей з традиціями й звичаями свого народу.

Центральним у педагогічній концепції С. Русової є особистість дитини як найвищої цінності природи з її задатками, здібностями, можливостями, талантами, потребами, прагненнями тощо.

С. Русова розкриває значення розвитку таких видів діяльності, як гра, праця, малювання, співи, танці, бо саме в них найбільш може виявитись самостійність дитини.

Школа є найкращим закладом, де можна виховувати найголовніші моральні засади. Школа - "це скарб найкращий кожного народу, це ключ золотий, що розмикає пута несвідомості, це шлях до волі, до науки, до добробуту. На вселюдному життю тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу, в якому найбільше є грамотних" [6, с.3].

Нова українська національна школа "працює над утворенням осіб суцільних, міцних і духом, і тілом" [4]. І "кладе собі за головну мету - збудити, дати виявитися самостійним творчим силам дитини" [6, с.4].

Основні засади розбудови майбутньої української національної школи зводилися С. Русовою до таких вимог: зменшення русифікаторського впливу, створення єдиної загальноосвітньої школи, запровадження обов'язкового безкоштовного початкового навчання, оптимальне поєднання централізації з децентралізацією керівництва й управління освітніми справами, розширення сфери громадської участі у справі розбудови національної школи і системи освіти, залучення до керівництва й управління освітніми справами органів місцевого самоврядування, широких верств українських трудящих, школа повинна бути вільною від будь-яких станових, національних і релігійних учнів, учителів і батьків; мати світський характер, викладання закону Божого в школі не має бути обов'язковим; на всіх ступенях школи повинно здійснюватися спільне навчання хлопчиків і дівчаток; систематичне шкільне навчання необхідно розпочинати з 7-річного віку. Повинні існувати дошкільні навчально-виховні заклади, в яких би діти були доглянуті, нагородвані; для них організовані ігри й розваги, наочне навчання початкової грамоти (письмо, рахунок, малювання, читання). Курс обов'язкової початкової школи повинен становити 6 років.

Обов'язковими предметами вивчення повинні бути: в перший-другий роки навчання - рідна мова (письмо й читання), арифметика, початки природознавства, географія України, малювання, співи; в 3-4 рр. навчання - російська мова (письмо й читання), арифметика, географія Росії, історія

України, малювання, співи, рукоділля, знайомство з українською літературою й українськими письменниками; в 5-6 роки навчання - художнє читання, історія української і російської літератури, географія і історія Росії, знайомство з усіма частинами світу, коротка історія культури, загальні відомості з фізики, хімії, ґрунтознавства і ботаніки в застосуванні до сільськогосподарського виробництва; найнеобхідніші відомості в галузі законодавства (самоврядування, судочинство, податки тощо); геометрія та землемірство, закон Божий - впродовж усіх років, але тільки за бажанням батьків.

Повинен визначатися загальний державний зміст освіти, обов'язковий для всіх шкіл, однак місцевим шкільним радам має бути надано право вносити корективи, зміни й доповнення до програм з предметів, вибору підручників, навчальних посібників, методів навчально-виховної роботи.

"Головне завдання морального виховання - це вироблення характеру. Людину ми найбільш цінимо не за її знання, а за її характер, - він найбільше важить у зносинах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага" [10, с.62], - представляючи таким чином ідеал морально сформованої, розвиненої і вихованої людини.

Цінності естетичного виховання С. Русова вбачала в тому, щоб "розвинути свідомість, смак естетичний до найкращого приймання художніх вражень" [2, с.119], розвинути "почуття краси, вимоги гармонії і в житті, і в душі своїй, і в творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках" [2, с.120].

Праця як соціальна цінність - "це принцип такого виховання, яке мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної творчості, дати вільно розвинутися цільній гармонійній індивідуальності. Праця в сучасному вихованні - це метод, яким кожне знання фіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитячою рукою: через руку в розум" [2, с. 53].

Головною цінністю фізичного виховання є: формування і вдосконалення життєво необхідних рухових умінь і навичок на основі розвитку природних видів руху і накопичення відповідних знань; розвиток основних фізичних якостей - сили, швидкості, витривалості, спритності.

Проблеми розвитку української мови, навчання нею в школі - це складові глибинних і багатогранних процесів державотворення, самоідентифікації, формування національної самосвідомості українців, відродження й збереження національної культури, освіти, школи, традицій, звичаїв та ін.

Найважливішими характеристиками моральної поведінки педагога є: чесність, совість, об'єктивність, справедливість, тактовність, уважність і спостережливість, терпимість, витримка і самовладання, доброта, любов до людей, самокритичність, адекватність самооцінки, терпіння, комунікабельність, оптимізм, сила волі, емпатія, прагнення до самовдосконалення, творче мислення.

Ці характеристики є важливими умовами успішної педагогічної діяльності. С. Русова наголошувала: учителю завжди слід пам'ятати, що під впливом його власного прикладу формуються риси характеру учнів.

Погляди С. Русової залишаються актуальними і сьогодні, оскільки вони становлять підґрунтя сучасної концепції національної школи.

Література

1. Русова С. Дидактика: Конспект лекцій, читаних в Укр. педагог. інституті ім. М. Драгоманова в 1924/25 р. / С. Русова. - Прага: Сіяч, 1925. - 190 с.
2. Русова С. Дошкільне виховання / Русова С. - Катеринослав, 1918. - 163 с.
3. Русова С. Ідейні підвалини школи / С. Русова // Світло. - 1913. - Кн. 8. - С. 33-38.
4. Русова С. Моральні завдання сучасної школи / С. Русова // Рідна школа. - Львів, 1938. - № 7. - С. 109-113.
5. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // Вільна українська школа. - 1917. - № 1. - С. 3-7.
6. Русова С. Нова школа / С. Русова // Світло. - 1914. - Кн. 7-8. - С. 3-16.

*Падун Ніна Олексіївна, канд. пед., доцент
кафедри педагогіки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя*

СОФІЯ РУСОВА ПРО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Критичне осмислення минулого має для сучасної освіти і виховання важливе культурне, наукове та практичне значення. Вивчення інтелектуальної спадщини дозволяє поліпшити сучасні умови виховання людини з новими поглядами на життя, з новими вимогами до нього, людини творчої, ініціативної, гуманної, морально-духовної, культурної, інтелектуальної та вільної. Сюди слід і віднести С. Русову. С. Русова – видатний представник української культури, державний і громадський діяч, письменниця, вчений-педагог, педагог світового рівня.

Зосереджуючи увагу на створенні образу нової людини та її розвитку, виявленні потенційних можливостей для освіти та виховання, С.Русова спиралася на передові педагогічні погляди К.Д.Ушинського, П.Ф.Лесгафта, М.І.Пирогова, П.П.Блонського та ін., вона підпорядковувала їх основній меті – створенню української національної системи освіти та виховання на засадах наукової педагогіки.

У рамках виховання нової людини С.Русова висуває такі завдання: організація національного виховання, співвідношення колективного і індивідуального у вихованні, морально-духовне, естетично-художнє, трудове, фізичне виховання.

На думку С.Русової процес виховання особистості це керування процесом саморозвитку духовних і фізичних сил дитини, її становлення, соціалізація і самореалізація. Мета і завдання виховання завжди соціально обумовлені. С.Русова щиро і глибоко вірила, що всебічно розвинена особистість зможе принести якомога більше користі суспільству, Україні, забезпечити на цій основі повну соціальну гармонію, особисте щастя. Тільки виховання, на думку С.Русової має змогу дати нам нове громадянство, складене з справжніх громадян. [1]

С.Русова дотримувалася наступної точки зору, що педагогіка розглядає дитину з різних точок зору: - як біологічну істоту, яка має душу і тіло, що під впливом виховання повинні гармонійно розвиватися; - як майбутню людину, зв'язану з минулим своїх предків і з своїм безпосереднім оточенням – родиною, товаришами, громадою; - як окремий психологічно-індивідуальний тип, який вимагає від виховання широкого розвитку своїх духовних здібностей; - як громадянина, що має обов'язок виконати ту чи іншу ідейну мету свого існування на користь собі і громаді.[2]

Головною метою виховання за словами С.Русової є українськими засобами виховати розумну, працьовиту дитину, не відірвану від свого рідного народу, а навпаки – пов'язану з ним пошаною до усього свого, знаннями того, серед чого вона виростає. С.Ф.Русова наполягає, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок тощо має здійснюватися прилучення дітей до національної культури та етнізації особистості. Найдієвішим з засобом національного виховання Русова визнає рідне слово. Саме через слово дитина сприймає духовні цінності народу, його світобачення та світосприймання, здійснюється її художньо-образне мислення, засвоюється нею мораль, історичний досвід народу тощо.

Особливо моральне виховання має важливу роль у вихованні особистості дитини. Першим шляхом до морального виховання Русова вважала опору на інстинкти, сприяння розвитку одних і призупинення інших, як шкідливих чи для приватного, чи для громадського життя. Вона радила вивчати, як інстинкти впливають на весь розвиток дитини і вміти ними керувати.

С.Русова неодноразово наголошує на визначному впливу оточення на інтелектуальний і моральний розвиток дитини. Головним завданням морального виховання вона вважала вироблення характеру. Основними рисами якого є ставлення до колективу та окремих людей. У розвитку характеру С.Русова головну роль відводила волі. Розвиток характеру С.Русова пов'язувала передусім з власною активністю дитини, яка допоможе їй перемогти інертність духовних сил.

Аналіз праць С.Русової показав, що вона намагалася розв'язати складне суперечливе питання педагогічної науки про співвідношення індивідуального і колективного у вихованні підростаючого покоління. Метою індивідуального виховання, на думку С.Русової – дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям. [3] С.Русова зазначає, що мета виховання, і соціальна і індивідуальна, одна, вона спрямована на цілісний гармонійний розвиток особистості, проте шляхи її досягнення різні.

Ідея виховання в колективі – одна з провідних у спадщині С.Русової. Тільки в колективі, на думку педагога, формуються такі риси особистості, як воля, мужність, цілеспрямованість. Колективне виховання має великий вплив на соціалізацію особистості.

С.Русова постійно підкреслювала зв'язок морального виховання з естетичним, трудовим, фізичним та розумовим вихованням. Її погляди в справі формування особистості і підготовки її до практичної діяльності зберігають своє значення і сьогодні, і в наших умовах втілюються в життя.

Таким чином, вивчення педагогічної спадщини С.Ф.Русової допоможе знайти правильні шляхи розбудови системи національної освіти і виховання. Творчість С.Русової цілком відповідає нарізлим потребам розбудови системи освіти України і підпорядкована розв'язанню найголовніших соціально-педагогічних завдань.

Література

1. Русова С. Вибр.пед.твори, кн. 2, с.16-17
2. Русова С. Вибр.пе.твори, кн.1,с.152
3. Русова С. Вибр.пед.твори, кн. 2, с.49

ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Творче використання педагогічних ідей українських просвітителів сприяють у формуванні особистості майбутнього вчителя початкових класів у сучасних умовах. У статті аналізуються погляди відомого педагога з власним розумінням шляхів реформування школи, видатного представника української культури, державного та громадського діяча, письменниці Софії Федорівни Русової на особистісні якості вчителя, від яких залежить виховання учнів, реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг.

Ключові слова: Софія Русова, вчитель, особистісні якості.

В статье анализируются взгляды известного педагога, выдающегося представителя украинской культуры, государственного и общественного деятеля, писательницы Софии Федоровны Русовой на личностные качества учителя от которых зависит воспитание школьников, реализация учебных планов, качество образовательных услуг.

Ключевые слова: София Русова, учитель, личностные качества.

O.S. Filonenko

The personality qualities of elementary school teacher in scientific heritage of Sofia Rusova

In this article, the views of a famous pedagogue with her own sense of school reformation, an outstanding representative of Ukrainian culture, a state and public activist, a writer Sofia Rusova on a personal qualities of teacher, on which education of students, implementation of curriculum and quality of educational services depend, are analyzed.

Keywords: Sofia Rusova, teacher, personality qualities.

Постановка проблеми: Історія свідчить, що цивілізований поступ суспільства можливий лише за умови повноцінного функціонування освітньої сфери, у якій учителеві належить одна з найважливіших ролей. Успіхи в навчанні та вихованні дітей визначаються великою кількістю чинників, ігнорування яких неминуче веде до невдач.

Найважливішим чинником успішного дитячого розвитку є особистість педагога. В умовах модернізації освітнього простору, важливого значення набуває проблема підготовки висококваліфікованих учителів початкової

школи, здатних забезпечити всебічний розвиток дитини як цілісної особистості.

На виховання нової генерації педагогічних кадрів орієнтують Конституція України, Закон України “Про освіту”, Закон України “Про загальну середню освіту”, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”), Державна програма “Вчитель”, Національна доктрина розвитку освіти України. Важливим є вивчення, аналіз та коректна оцінка тих здобутків, які мали місце в історії української педагогічної думки. Оновлення наукової концепції формування особистості майбутнього вчителя початкових класів можливе на основі творчого використання педагогічних ідей українських просвітителів, зокрема педагогічної спадщини Софії Федорівни Русової.

Метою статті є вивчення поглядів С.Ф. Русової на особистісні якості вчителя початкової школи.

Аналіз актуальних досліджень: Вивченню та дослідженню педагогічної спадщини С.Ф. Русової присвячені наукові праці Л. Вовк, Н. Дічек, О. Джус, Г. Груць, І. Зайченка, В. Качкана, Т. Ківшар, Є. Коваленко, Н. Маліновської, З. Нагачевської, Н. Ничкало, О. Пеньковець, І. Пінчук, Т. Поніманської, О. Проскури, В. Сергеевої, О. Сухомлинської, О. Савченко, О. Таран та ін. У них дослідники змістовно висвітлюють низку проблем теоретичної та методичної спадщини С.Ф. Русової, аналізують її практичну педагогічну та громадську діяльність.

Погляди С.Ф. Русової на підготовку та функції вчителя і вихователя проаналізовані в роботах Н. Демченко, О. Кочерги, О. Міронової, Н. Опанасенко, З. Осадчої О. Пшеврацької, та ін.

Виклад основного матеріалу: У 2016 році педагогічна громадськість відзначає 160-річчя від дня народження Софії Федорівни Русової, однієї з найвизначніших постатей серед когорти українських педагогів першої третини ХХ ст. Софія Русова, видатний представник української культури, державний і громадський діяч, письменниця, учений-педагог із власним розумінням шляхів реформування школи, автор концепції національного дитячого садка і школи, шкільних підручників та науково-педагогічних творів, педагог-практик, співробітник і дописувач численних журналів (“Світло”, “Украинская жизнь”, “Наша доля”, “Вільна українська школа”, “Шлях виховання й навчання” та ін.). Її педагогічна спадщина становить понад 150 праць і заслуговує на поглиблене вивчення. Софія Федорівна Русова зробила вагомий внесок у будівництво демократичної Української держави, у створення системи національної освіти, у розвиток української

науки, стояла біля витоків українського жіночого та професійного педагогічного рухів [4].

У центрі уваги вона ставила дитину, її духовні сили, нахили, інтереси. Життєве кредо С. Русової – “жити задля наших дітей” [1, с. 7]. С. Русова проголошує гуманістичний принцип педагогіки – залежно від нахилів окремої особи дати кожній максимум інтелектуального розвитку, сформувати високу соціальну свідомість і готовність працювати на користь суспільства [1, с. 32].

Мета виховання, за С. Русовою, – виховати громадянина, підготувати його до активної участі у соціально-політичному, культурному житті, дати широкий, вільний розвиток усім духовним силам дитини та її здібностям, розвинути в неї такі особистісні риси, які дадуть їй змогу стати найкращим громадянином, “виробити з учня вільну людину, готову для служіння над особовим завданням і реалізації найвищого гуманного ідеалу, що панує на той час у громадянстві” [2, с. 277].

Важливе місце в системі національного виховання С. Русова відводила вчителю: “Велика місія учителя національної школи – в його руках майбутність народу, бо діти, які вийдуть із школи, мають бути каменярами у відбудові молодій українській державі, мають розробити свою культуру, свої національні скарби” [2, 85]. Передумовою створення нової, справді національної школи, в якій би дитина могла творчо розвиватися на національному ґрунті і де враховувались би її індивідуальні особливості Софія Русова вважала педагогічну майстерність вчителя.

Тому в полі зору вченої завжди були питання діяльності вчителя, які вона розкриває в працях “Національна школа”, “До сучасного становища народного учителя”, “Дидактика”, “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Індивідуальність учителя” та ін.

С. Русова так характеризувала вчителя: “Велике значення в школі має приклад вчителя: це повинна бути виняткової краси людина, яка своїми переконаннями, всією своєю поведінкою повинна впливати на своїх учнів. Коли школа набуває такого великого значення як осереддя найкращого соціального виховання, коли школа є не тільки науковою організацією, а такою, що морально виховує, вчитель не сміє бути якимось ремісником, а апостолом правди і науки, який має перед собою не лише матеріальну винагороду за працю, а більш гуманне завдання” [2, с.100].

Учитель початкових класів, працюючи впродовж чотирьох років із одним контингентом учнів, покликаний створювати педагогічні умови, за

яких розкривається позитивний потенціал навчання, виховання та розвитку особистості.

Учні початкових класів у всьому прагнуть до наслідування, їм необхідно мати перед собою прекрасний зразок. Від того, як молодший школяр сприймає вчителя, який вплив той справляє на учня своєю особистістю, залежить ставлення дитини до школи і до навчання.

Особливу роль у формуванні особистості С. Русова поклала на моральне виховання. Необхідна вимога до вчителя – широкий моральний і інтелектуальний розвиток [3, с. 26].

Вона пред'являє високі вимоги до моральних якостей вчителя: “Щоб вести дитину до суцільного морально-естетичного і розумового розвитку, треба щоб і вчителі в школах мали відповідну підготовку, широку свідомість соціальних і моральних ідеалів” [1, 231].

Вчитель при здійсненні своєї професійної діяльності виступає носієм морально-етичних обов'язків по відношенню до учнів, їх батьків та суспільства в цілому: “вчитель має виховувати характер дітей, а найголовніше – зміцнювати їх волю, викликати свідоме відношення до своїх обов'язків, почуття відповідальності” [2, с. 239]. Софія Федорівна писала про те, що „особа вчителя взагалі є найважливіший фактор в усякому вихованні, але в національній школі воно набирає особливого значення. Тут він не може не бути сам патріотом щирим і глибоким. Він мусить бути закоханим своїм завданням – виховувати майбутніх правдивих українців-патріотів”.

Навчально-виховна робота потребує від учителя організаторських умінь. Вчитель має справу з колективом учнів, якими треба повсякчас керувати, діяльність якого необхідно спрямовувати. Тому ефективність педагогічного процесу залежить від правильної організації праці вчителя, його уміння об'єднати й згуртувати учнівський колектив. У праці “Дидактика” Софія Русова пише: “...на вчителя покладається обов'язок утворити в школі такий лад, при якому нема місця будь-яким злочинам: тут в його розпорядженні і добрий процес навчання, і добрі товариські відносини з учнями, і керування їхніми духовними інтересами поза годинами класних занять, і можливість впливати естетичними емоціями...” [2, с. 240].

Основу авторитету вчителя – визнання учнями його інтелектуальної, моральної сили й переваги становлять його позитивні якості. С Русова вважала, що “вчитель повинен своїм знанням затверджувати свій авторитет, який допомагає йому дисциплінувати клас” [2, с. 237]. “Учитель повинен впливати на своїх учнів своєю вдачею, веселою, енергійною; він мусить бути

громадянином і так наближати до життя шкільну науку, щоб уся громада бачила її користь і шанувала таке навчання й особу вчителя”[2, с. 240].

Сучасному вчителю початкових класів для організації цікавого та змістовного проведення уроку недостатньо відкрити підручник та прочитати учням новий матеріал. Учитель повинен вміти проектувати урок так, щоб зацікавити учнів та збудити пізнавальний інтерес до матеріалу, що вивчається. У зв'язку з цим актуально звучать слова Софії Русової: “Той не вчитель, що не пробуджує цікавість в учнів, і вони в класі нудяться, байдужі до слів учителя. Навпаки, при піднесеному настрої найважча праця стає для учнів милою, й увага їх сконцентрована на праці” [2, с. 238].

Головним завданням педагога С. Русова вважала розвиток самостійності дитини. Треба "не вчити дитину, не давати їй готове знання, хоч би й початкове, а більш за усе збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, щоб очі дитини вміли бачити, вуха дослухатися до всього, рученята вміли управлятися й олівцями, і ножицями, і папером" [2].

Професіоналізм учителя полягає не лише у знанні свого предмету, володінні педагогічними технологіями, а й у різнобічному знанні дитини. Софія Русова визначає залежність процесу навчання від внутрішнього світу дитини й вимагає від учителя глибокого знання її психіки: “... для виховання дитини, як і для її навчання, конче потрібно знати дитину, розуміти її духовні нахили, її темперамент, фізичний склад організму” [1, с. 171].

Творчість учителя в навчально-виховному процесі є однією з найважливіших складових педагогічної майстерності. Творчий учитель завжди вирізняється постійним пошуком оптимальних дидактичних, виховних, методичних та інших педагогічних рішень, успішно реалізує на практиці психолого-педагогічні основи навчання. Тому вкрай актуальною сьогодні є думка Софії Федорівни: “... учитель мусить бути творцем. Він має так розуміти свої обов'язки, щоб не затримувати природного розвитку дитини, а підносити його, витворюючи довкола дитини атмосферу здорової діяльності, приємний осередок, повний краси, збуджувати в дитині високі почуття, викликати в неї самостійну думку, ініціативу...” [3, с. 21].

С. Русова прагнула, щоб педагог не був скутий догматичними циркулярами, якими визначаються зміст освіти та добір методів навчання. Вчитель має бути розкутим і самостійним у складанні навчальної програми, у використанні форм та методів навчальної діяльності.

На сучасному етапі відчувається потреба в новому типі стосунків між учителем та учнем, в основі яких лежали б не підлеглисть і покора, а

співпраця, відкритість і довіра. С. Русова зазначала: “ Вихователь має успіх, коли він має повне довір’я своїх учнів, навіть коли б між ними і були деякі різниці в поглядах. Він не має успіху, коли не має цього довір’я, випадково, чи через моральну слабкість вихователя” [3, с. 26]. Лише за такої постановки питання школа зможе забезпечити початковий етап становлення особистості.

Важливими є думки С. Русової відносно того, що держава повинна вважати освіту пріоритетним напрямом свого розвитку, постійно дбати про матеріальне забезпечення системи освіти і матеріальний добробут учителя. У статті “До сучасного становища народного учителя” вона зазначала “...треба добре пам’ятати, що самі гроші не утворять гарну справжню школу для люду, що в школі найбільшу вагу має не гарний будинок, не стіни, не книжки, не малюнки, – а творчу силу дає їй людина, яка там працює, що джерело освіти – то учитель” [1, с. 125].

С. Русова була незадоволена системою підготовки педагогічних кадрів у царській Росії, дбала про її поліпшення, особливо про підготовку вихователів для дошкільних закладів та вчителів початкових шкіл. Упродовж усього періоду активної педагогічної діяльності С. Русова брала участь у підготовці українських вихователів та вчителів, під її керівництвом було відкрито українське відділення при Фребелівському інституті у Києві, вища школа для підготовки педагогічних кадрів у Празі. Вона брала активну участь у роботі учительських з’їздів, порушуючи питання про необхідність розширення загальноосвітньої і спеціалізованої педагогічної підготовки майбутніх учителів, створення умов для їхньої самоосвіти, про відкриття педагогічних бібліотек, видання педагогічної літератури, вона сама читала лекції майбутнім учителям [1, с. 42].

Великого значення надавала С. Русова самоосвіті вчителя. На її думку вчитель у процесі педагогічної діяльності повинен багато читати і постійно збагачувати свої знання, бо „...той хто учить, повинен сам учитись і багато знати” [1, с. 67].

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, можемо зробити висновок, що важливими особистісними якостями для педагога з точки зору ефективності педагогічної діяльності Софія Русова вважала гуманність, громадянську відповідальність, освіченість у галузі предмета викладання, високу культуру поведінки, готовність до прийняття творчих рішень, здатність до міжособового спілкування. Погляди Софії Русової на особистісні якості вчителя є актуальними на сьогодні, слугують взірцем наслідування і вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори : У 2-х кн. Кн. 1. / За ред. Є.І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.
2. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори : У 2-х кн. Кн. 2. / За заг. ред. Є.І. Коваленко; упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
3. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори : У 4-х кн. Кн. 3. / За заг. ред. Є.І. Коваленко; Упоряд., прим. Є. І. Коваленко, О.М. Таран. – Чернігів: РВК „Деснянська правда”, 2008. – 240 с.
4. Таран О. М. Проблеми дидактики в педагогічній спадщини С. Русової: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. М. Таран ; Інститут педагогіки АПН України. - К., 2003. – 20 с.
5. Якса Н.В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 358 с.

Барило Олена Андріївна, доцент, кандидат педагогічних наук, Національний університет «Острозька академія»

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СПАДЩИНИ С.РУСОВОЇ (ПРО СУЧАСНІ НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ТА ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ)

Софія Русова – відоме ім'я в історії розвитку освіти і культури України, безпосередньо пов'язане з Чернігівщиною. Народжена в с.Олешні Чернігівської губернії Софія своєю діяльністю у сфері освіти здійснила домінуючий вплив на розбудову дошкільної галузі. Протягом багатьох років у освітніх закладах міста (Чернігова) та області систематично проводяться науково-практичні конференції, заходи навчально-методичного спрямування. Постійний дослідницький інтерес досвідчених науковців, молодих дослідників і працівників культурно-освітніх установ є не тільки здобутком потужного наукового потенціалу напрацювань і особливого життєвого шляху української вченої, державного діяча, а й особливою рисою української ментальності, котра виявляється у збереженні і розвитку традицій рідної землі, народу.

Наукові дослідження школи кола однодумців Є.Коваленко, І.Зайченка та їх послідовників, які вивчали спадщину С.Русової (О.Проскура, О.Таран та ін.) висвітлюють різні аспекти – біографії, теоретичних дидактично-виховних принципів освітніх процесів, практичних історико-педагогічних і сучасних

особливостей роботи в культурно-освітніх закладах різних рівнів (дошкільна, середня, вища школи). Власний науково-педагогічний досвід дає можливість стверджувати, що найцікавішим і водночас найскладнішим є напрямок впровадження ідей С.Русової у закладах освіти для дорослих (освіта осіб старше 21, 40 років, післядипломна освіта) тому що **знати** принципи й ідеї і **дотримуватись** їх повсякденно це зовсім різні речі, а наші дорослі (старше покоління) в багатьох випадках на радянському механічному запам'ятовуванні гарно вчать на словах, а у повсякденному житті дотримуються кожен своїх принципів, ще й скаржаться на молодших, котрі вміють (або природним шляхом мають) ці принципи мати за провідні принципи стилю життя (особливо це стосується освітян і гуманітаріїв). Мабуть через це в тезах до останньої науково-практичної конференції «Педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти» поважний проф.Давиденко Давидьон А.А. запитав письмово: «Чому ми багато знаємо та мало створюємо нового?» [1, с.122-23]. Можливо для сучасного «Ейнштейна»-вченого природничої галузі, котрий вивчає явища фізичного оточуючого світу дослідники-гуманітарії є чимось малозрозумілим, таким собі «матеріалом» для критики, але для істориків педагогіки, філософів, філологів, та інших гуманітаріїв у переконуванні новизни тем сучасних наукових розвідок у спадщині С.Русової немає потреби. На жаль, жінки-вчені, державні та громадсько-політичні діячки, як у минулі століття, так і в наш час ще залишаються в межах проблем, пов'язаних з гендерним аспектом (і це, враховуючи, що ми зараз демократична самостійна країна).

Безперечно, галузь дошкільня залишилась найбільшим простором для продовження впровадженнь ідей С.Русової, і окрім національного виховання, ідеї формування культурних вихованих особистостей, починаючи з 2-х 3-х річного віку (орієнтованих на гуманітарно-демократичний світогляд західного типу), на відміну від «нової» ідеї представників школи діалоги культур, які пропонують активне «переформатування» дитячого світогляду у віці початкової школи – 6-9 років. На це вказують більшість сучасних досліджень Вергунової В., Гарус О., Драбиноги Л., Прищепи І., Кіндратюк Б., Ключнікової Т., Кутенкової Н., Огієнко Д., Олексієнко В., Валентьєвої Т., Власової О., Дичок Т., Каразоглю (Геділ) Фатьми та багатьох інших [1], [2].

Тоді коли С.Русову «визнали» «буржуазною націоналісткою» і т.п. і намагались «зберегти сильний схід південно-комуністичного зорієнтування», бо тодішня «нова» ідеологія, розроблена на ідеї розвитку культур С.Русової, була підсилена південно-східними методами та прийомами, що в наших

кліматичних умовах не завжди позитивно впливає на загальний розвиток людини (особливо в зимовий період).

Загалом найактивніша сфера сучасних теоретико-практичних вправлень з впровадження ідей С.Русової відбувається у сфері ВНЗ, ЗНЗ і ДНЗ педагогами-практиками у напрямках формування і вдосконалення якісних особистісних і професійних рис вчителів, вихователів і де-кого з теперішніх викладачів (Жлудько В., Зброєва Н., Коваленко Л., Дубровська Л., Дубровський В., Кудрявцева О., Кміть О. Та ін. [1]).

«Заборонена» для друку «Історія педагогіки у зв'язку з розвитком культури» С.Русової (матеріали рукопису роботи з рецензіями на неї) є маловідомим педагогічному загалу джерелом, яке перебуває в центрі моєї уваги більше десяти років, і надрукувати цей посібник для застосування у навчально-виховному процесі ВНЗ, де вивчаються курси історії педагогіки (України або зарубіжної) є найближчою перспективою для продовження загальнокультурного розвитку молоді і викладацького складу. Та питання у тому чи потрібно її роздруковувати за сумнівні кошти сумнівних спонсорів? Тому що нагальна об'єктивна істина полягає у тезі «якщо я вкладаю кошти у власний розвиток, то я розвиваюсь» (а не купую чи продаю надбання чужої інтелектуальної діяльності, що має місце в сучасних українських колах). Вказана робота заслуговує на увагу науковців, теоретиків і практиків історико-педагогічної галузі, є цінною у справі виховання та освіти студентської молоді педагогічних вишів, а також ВНЗ в яких вивчаються історичні і психолого-педагогічні дисципліни, оскільки переосмислення історичної дійсності поданої С. Русовою є підґрунтям для якісного розвитку сучасників. А її позитивне ставлення до культури, культури мови, поведінки і гуманістично-демократичних цінностей (як і до Заходу загалом) яскраво відображено у висвітленні основних педагогічних поглядів Я.Коменського, Ж.-Ж.Руссо і його французьких однодумців (Мірабо Кабаніс) та інших педагогів минулих століть.

Джерела

1. Педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження С.Ф.Русової. – Чернігів: ДеснаПоліграф, 2016. – 252 с.

2. Проблеми дошкільного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової: програма Всеукраїнської науково-практичної конференції (21-22 травня), Чернігів 2009 р.

3. Русова С. Історія педагогіки у зв'язку з розвитком культури [рукопис, ЦДАВовУ].

ДИДАКТИЧНІ ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ

Поглиблене вивчення педагогічних праць Софії Русової дає змогу стверджувати, що вони відтворюють широкий спектр проблем теорії навчання. Дидактику українська просвітителька визначала як науку, що за допомогою законів логіки та психології знаходить найкращі засоби здійснення розумового розвитку, як науку про найкращі засоби навчання. Головним предметом дидактики С.Русова називає процес навчання в різних його формах. Навчання, за її словами, - це «пробудження, спонукання й розвиток усіх розумових здібностей дитини...» [1, с.24], процес, за допомогою якого дитина під керівництвом вчителя опановує будь-який матеріал, направляючи на це всі свої душевні сили»[1, с.145]. Навчання, як зазначала С.Русова, «має впливати на весь інтелектуальний розвиток дитини, має стати одним з факторів її гармонійного розвитку»[1, с.143].

Вчена вважала, що дидактика може стати наукою у повному смислі слова, якщо вона буде тісно пов'язана з життям, виражати потреби суспільства і спиратися на дані наук про людину. Подібні твердження С.Русової набувають нового значення та актуальності в сучасному світі, коли методи навчання, часто застарілі, не відповідають потребам суспільства, що швидко змінюється та розвивається.

Визначаючи предмет дидактики, С.Русова намагається окреслити і відношення дидактики та методики окремих предметів. Дидактика, на її думку, дає методикам викладання окремих дисциплін керівні положення і правила. Разом з тим, часткові методики є опорою для дидактики. Софія Федорівна підкреслювала, що «кожний спеціаліст щодо свого предмета має право вимагати, щоби прислухалися до його голосу, й сам він мусить засвоїти всі загальні вимоги й положення. Коли ж дидактика хоче стати мистецтвом навчати, то вона має урегулювати всі предмети навчання, вона повинна опанувати все навчання, щоб установити закони для всіх предметів; без такого практичного організаційного змагання вона звужується до простого заняття – як вчити. Вона постійно мусить ставити перед собою для розв'язання широку проблему – як знання, науку перевести в навчання, якими засобами передати в духовну власність зміст того або іншого знання» [1, с.139].

Учена, досліджуючи дидактику як «мистецтво навчати усіх усьому»,

обґрунтувала доцільність поділу навчальних предметів на фундаментальні («грунтовно-підготовчі»), без знання яких не можна зрозуміти інших наук, та дисципліни, «потрібні для розуміння суцільної системи знання, для складання одної наукової синтези». Окремо С.Русова виділила предмети, що мають «емоціональну» вартість, дають високу мистецьку насолоду і впливають «на творення ідеалу краси, який так наближається до ідеалу добра» (музика, «малярство», «красне письменство»). Проте, за твердим переконанням Софії Русової, в основу всього навчального процесу, незалежно від поділу програмових предметів, мають бути покладені рідна мова та математика.

Основний зміст дидактичного підходу С.Русової висвітлено у сформульованих нею принципах навчання, які не виступають самотійно, а органічно переплітаються і обумовлюють один одного.

У своїх працях «Єдина діяльна (трудова) школа», «Дидактика» С.Русова висуває принцип відповідності завдань навчання вимогам часу, неодноразово підкреслюючи, що навчання потрібне для життя, для праці, для розвитку кожної особистості й усього суспільства, що знання, які привласнюють учні, завжди повинні відповідати «тим духовним та матеріальним цінностям, які в той час панують у громадянстві» [1, с. 272].

Неодноразово С.Русова наголошувала на утвердженні в навчальному процесі принципу активності й самодіяльності учнів. Вона нищівно критикувала існуючу школу за відрив від життя, догматизм і формалізм у навчанні, авторитарність, придушення волі й активності дитини, пасивне слухання і тривале сидіння учнів за партою, оскільки така організація навчання не відповідає природі дитини. С.Русова була переконана, що прагнення дитини до будь-якої активної діяльності (гри, праці, творчої самодіяльності) є її найсильніше життєве прагнення. «І можна собі уявити, - пише С.Русова, - який гріх брала на себе стара школа (на жаль, ще існуюча) своїми методами пасивного навчання, нехтуючи всю дитячу рухливість та безпосередню творчість. Це й шкодило тим, що паралізувало живу, самотійну думку дитини, а також псувало характер, бо воля закладається й розвивається лише на ґрунті активності» [1, с. 115].

Зверталася С.Русова і до принципів свідомості й активності навчання. Неможливе активне навчання, що не супроводжується розумінням. На думку вченої, свідомість і активність невіддільні: активність є формою, у якій здійснюється свідоме навчання. Педагог вказувала, що критерій якості знань – ступінь їх розуміння учнями. Серед умов реалізації даного принципу С.Русова виділила наступні: навчання рідною мовою, зв'язок навчання з

розвитком мислення, доступність матеріалу, чітке формулювання основних положень тощо. В процесі навчання необхідне активне оволодіння знаннями і вміннями на основі їх осмислення, творчої переробки і застосування в процесі самостійної роботи, співпраці вчителя і учнів в усвідомленому досягненні мети навчання.

Чільне місце серед принципів навчання С.Русова відводить принципу емоційності навчання. Суть цього принципу вчена вбачає у стимулюванні емоційно-вольової сфери учнів, що реалізується шляхом підтримки позитивно-емоційного навчального середовища. З цього приводу вона зазначає: «Треба звернути увагу не лише на зовнішню діяльність, а й на внутрішню, душевну, що проявляється у внутрішньому сприйманні, у праці фантазії, що допомагає учневі емоційно переживати наукове враження, ставити себе в положення іншої людини й розуміти її. Внутрішнє сприймання має особливе значення в естетиці та етиці для розуміння краси й добра, для творчої діяльності, як мистецької, так і моральної. Дидактика вважає це своїм основним принципом»[1, с. 242].

Новітнім виглядає в системі С.Русової краєзнавчий принцип навчання, який, за переконанням вченої, може стати певною конкретною основою для практичної реалізації ідеї національної школи й поставити школу на відповідний щабель раціональних вимог сучасної наукової педагогіки. Суть даного принципу полягає в тому, що все навчання необхідно починати з пізнання того оточення, в якому живуть учні. Краєзнавчий принцип дасть можливість «як з психологічного, так і з соціального боку задовольнити вимогу про наближення школи до реального життя, зацікавити учнів і викликати в них бажання творчо опрацювати зібраний ними життєвий матеріал, а також цей принцип дасть змогу уникнути роз'єднаності різних предметів навчання, знайти той комплекс, який би поєднав їх і поставив перед дітьми всю науку як щось суцільне й гармонійне».

С.Русова затвердила у дидактиці принцип гуманізації навчання, що передбачає повагу педагогів до особистості дитини, довіру до неї, прийняття її особистісних цілей, запитів і інтересів; створення максимально сприятливих умов для розкриття й розвитку здібностей і обдарувань дитини, для її повноцінного життя на кожному із вікових етапів, для її самовизначення. Гуманізація навчання, на думку Софії Федорівни, повинна дати людині справжнє задоволення від навчання, вільного сприймання науки: «Нова школа має бути збудована на пошані до особи і розумінні громадських обов'язків кожною дитиною, кожним учнем..., школа в

результаті навчання і виховання повинна дати громадянству психічно і фізично здорових людей, з певним напрямком, добрим серцем, чулим до чужого горя, чужої долі й краси» [1, с. 35].

Не менш важлива роль відводилась принципу індивідуального підходу у навчанні. С.Русова стверджувала: «Як нема в садку двох кущів однаковісіньких, так немає в класі двох дітей з однаковими почуттями, думками, здібностями» [1, с. 6]. Тому добре знання вікових та індивідуальних особливостей дітей, на погляд вченої, є важливою умовою для правильного навчання, розвитку розумових здібностей учнів. Через усі її праці проходить думка про те, що: «Вчитель повинен знати, на якому щаблі розвитку стоять учні, й спиратися на ті нахили, на ті інтереси, які властиві кожному віковій дітей, тоді й навчання матиме для дітей приємність» [1, с. 238].

Вагоме місце серед принципів навчання С.Русова відводила принципу доступності. Вчена стверджувала, що зміст навчання має бути адаптованим з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, досягнутого ними рівня знань і вмінь, розвитку. Разом з тим доступність навчання не означає його легкості, досліджуваний матеріал повинен вимагати від дітей певних зусиль для його засвоєння, інтелектуальні сили дитини повинні постійно працювати.

Важливе місце в дидактиці С.Русової займає проблема методів навчання. На її погляд, метод – це такий спосіб організації навчання, що розкриває шлях, яким учитель подає учням навчальний матеріал, якою «працею мислення суб'єкт стає в відносини до об'єкта природи або соціального життя», тобто взаємодія вчителя й учня в навчанні для досягнення навчальної мети.

На підставі власних міркувань педагог визначила чотири основних дидактичних методи: 1) аналіз речей, 2) аналіз думок, 3) синтез речей, 4) синтез думок. Проте індуктивними і дедуктивними, як загальними методами навчання, С. Русова не обмежувалася, наголошуючи, що «різні предмети або різні завдання вимагають ще вживання іншого методу»: «назірного» (наочного), пояснювального, розвиваючого, методу гри тощо [3, с. 107]. Тому навчання повинно будуватися на живому спогляданні, на конкретних образах, за формулою: від конкретного до абстрактного; на тісному поєднанні наочності і слова (читання, розповіді, бесіди тощо).

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що основні дидактичні погляди С.Русової, що лягли в основу сучасної вітчизняної дидактики, залишаються дієвими та актуальними у сучасному

світі. Вони можуть і мають бути доповнені новітніми здобутками людства в області технологій, психології, педагогіки.

Література:

1. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової / І. В. Зайченко. – Чернігів : Деснянська правда. – 2006. – 264 с.

2. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової : научное издание / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. - Ніжин : НДПІ ім. Миколи Гоголя, 1998. - 215 с.

*Матвієнко Світлана Іванівна, канд..пед. наук, доцент
кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя*

С. Русова про навчання дітей художньої праці

Україна сьогодні стала на шлях кардинальних перетворень в суспільстві, культурі, освіті, що поставило на порядок денний важливе завдання – виховання громадян нового покоління. Значну роль у розв’язанні культурно-освітніх проблем сьогодення відводиться використанню національних цінностей, традицій, звичаїв, прогресивного досвіду минулого, урахування поглядів видатних діячів культури й освіти України щодо різних аспектів виховання дитини дошкільного віку. Чільне місце у плеяді видатних педагогів України займає постать С. Русової, праці якої є цілком суголосними із сьогоднішніми позиціями погляду на людину, відповідності її виховному ідеалу. Великого значення С. Русова надавала формуванню професійних якостей виховательок дітей дошкільного віку – «садівниць». Вихователь дітей дошкільного віку, на думку С. Русової, має здійснювати «керування щодо дітей, яке зводиться до допомоги в дитячих вільних іграх, заняттях... До складу занять дітей дошкільного віку входять малювання, ліпка, всіляка ручна праця, вирізування...» [5, с.19].

Надаючи великого значення заняттям дітей художньою працею, видатна українська педагог-просвітителька звертала увагу на професійну відповідність вихователя даному виду роботи з дошкільниками в дитячому садку. Проте, як визначив аналіз стану підготовки майбутні вихователів, вони не повною мірою готові до запровадження новітніх підходів до навчання дітей художньої праці. Нині студентів все ще навчають формуванню у дітей репродуктивних умінь і навичок у процесі художньої праці, у зв’язку з чим виникає потреба переорієнтування майбутніх дошкільних педагогів на

продуктивні методи співпраці з дітьми, щоб забезпечити розвиток творчої активності малюків. Також слід визначити, що на сьогодні у підготовці фахівців дошкільного закладу ще не достатньою мірою звертається увага на забезпечення єдності особистості з довкіллям: природним і етнічним національним.

Стосовно дітей дошкільного віку це стосується повномірною пізнання навколишнього середовища, яким для дитини є рідний край з його багатомісною історією, культурою, народними традиціями, ремеслами тощо. В останні роки цей елемент педагогічної роботи з дітьми набуває все більшої актуальності й потребує пошуку шляхів удосконалення теоретичної та практичної підготовки майбутніх вихователів, у тому числі – з урахуванням історико-педагогічного досвіду як основи інновацій, чим визначається **актуальність даного дослідження.**

Аналіз останніх публікацій. У контексті аналізу поглядів і рекомендацій вітчизняних педагогів щодо організації занять з ручної праці дітей дошкільного віку педагогічна спадщина С. Русової досліджувалася Н. Голотою, Т. Єськовою, М. Мельничук. Найбільш ґрунтовно процес підготовки студентів як майбутніх вихователів до роботи з художньої праці в дошкільних закладах з урахуванням педагогічних поглядів С. Русової досліджувався Н. Голотою.

Викладення основного матеріалу. На важливість занять дітей художньою працею звертали увагу видатні педагоги та вчені минулого. Вони визнавали великий потенціал даного виду дитячої праці з огляду на розумове, трудове, моральне, естетичне виховання дитини. Так, Софія Русова, автор концепції національної системи освіти і виховання, вважала ручну працю основою виховання, оскільки вона збуджує в дитячій душі найбільше самостійної творчості, дає вільно розвиватися її індивідуальності. «Праця в сучасному вихованні є метод, яким кожне знання зафіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитячою рукою: через руку в розум» [2, с. 97].

Ручну працю педагог вважала одним із головних чинників виховного процесу. Про роль ручної праці у вихованні дитини, її соціалізації, залучення до культури свого народу йдеться в працях С. Русової «Дошкільне виховання» (1918 р.), «В дитячому садку» (1919 р.). С. Русова звертала увагу вихователів на те, що при проведенні занять дітей ручною працею слід використовувати недорогий матеріал і будувати роботу таким чином, щоб вона була нескладною для дітей за технікою, не втомлювала їх, надавала насолоду від праці. На жаль, на сьогодні у роботі з дошкільниками окремі

вихователі, бажаючи засвідчити колегам «надзвичайні» уміння дітей ручної праці, іноді використовують складні прийоми художніх технік (елементи модульного оригамі, паперопластики тощо), що засновані на тривалих монотонних діях і не спроможні підтримувати інтерес дітей до більш доступної і цікавої роботи, не формують в них посидючість й працелюбність.

Віддаючи данину сучасним матеріалам – у тому числі синтетичним, декоративним, – вихователі, на жаль, зменшують можливості використання у роботі з дітьми простих, традиційних для буття українців засобів для ручної роботи. С. Русова наголошувала на важливості залучення національного матеріалу, який поширений у краї, де проживає дитина та яким люди цієї місцевості здавна користувались для своїх потреб. Такими матеріалами, на думку С. Русової, є крейда, глина, кора різних дерев, мох, льон, камінці тощо.

Використання національних матеріалів у сучасній практиці дошкільного закладу можливе у контексті проведення з дітьми проектної діяльності, яка дозволяє генерувати ідеї, формувати в дошкільників емпатію, уміння асимілювати інформацію, здатність до передбачення тощо. Реалізуючи метод проектів щодо ознайомлення дітей із життям рідного народу, його побутованням, вихователь використовує такі форми й методи роботи, як екскурсія, елементи дитячого краєзнавства, бесіда, зустріч із народними майстрами, експериментування з різними матеріалами тощо. Ґрунтовно особливості використання цього методу розкрито у працях сучасних Г. Беленької, Н. Гавриш, Н. Горопахи, С. Ніколаєвої, А. Сазонової, А. Хаярової та ін.

С. Русова вважала природу душею, основою виховного процесу, бо коли дитина набуде вміння спостерігати, досліджувати все, що її оточує, це навчить її любити рідний край та його культуру. «Дитина мусить ознайомитись з усякими місцевими матеріалами, використати його поки задля своєї праці і потім, ставши дорослою, вміти в діло пускати всі місцеві природні скарби задля більш практичної потреб», – зазначає видатний педагог [2, с.28]. На думку С. Русової, ті елементи культури, які дитина може зрозуміти, а згодом відобразити у своїй практичній і творчій діяльності, мають найбільший виховний вплив на дошкільника. У процесі практичної діяльності дитина засвоює культурну спадщину народу, а відтак формується як особистість.

Не маючи на меті у даній публікації детально аналізувати проблематику сучасної підготовки фахівців дошкільної освіти, зазначимо, що окремі її аспекти завжди хвилювали вчених у галузі дошкільної освіти. Так, С. Русова вважала за необхідне забезпечувати у підготовці вихователя його

педагогічний світогляд, заґрунтований на професійній орієнтації; готовність до «виховання творчої, активної особистості з глибокими громадянськими якостями: національною свідомістю, патріотизмом, високою моральністю, працелюбністю тощо» [1, с.194].

Висновок

Сучасний розвиток освіти потребує об'єктивної оцінки історико-педагогічних явищ минулого та творчого застосування їх найкращих здобутків. У цьому контексті особливої актуальності набуває педагогічна спадщина С. Русової. Великого значення видатна українка, педагог-просвітитель надавала навчанню дітей художньої праці, яку вона розглядала як своєрідне духовне середовище, у якому формуються світогляд, національна самосвідомість, естетичні ідеали, моральні цінності, патріотичні та трудові якості особистості.

Література

1. Коваленко Є. І., Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / За ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин, НДПІ, 1998. – 214 с.
2. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / С. Ф. Русова. – Катеринослав, 1918. – 88 с.

Секція 2.

Впровадження ідей Софії Русової в практику освітніх закладів

*Аніщук Антоніна Миколаївна, канд..пед.
наук, доцент кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя*

ВИКОРИСТАННЯ ЛІНГВОДИДАКТИЧНОГО ДОРОБКУ СОФІЇ РУСОВОЇ У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЄВОЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

На сучасному етапі відбувається переосмислення традиційних функцій педагогічної діяльності, що спрямована на реалізацію прогресивних ідей в розвитку дошкільної освіти. Вивчення наукової спадщини попередніх поколінь видатних педагогів є необхідною умовою розробки багатьох проблем, однією з яких є проблема мовленнєвого виховання дошкільників. Нині лінгводидактична концепція С.Русової щодо місця рідної мови у процесі навчання і виховання дітей дошкільного віку є надзвичайно актуальною, адже *метою* сучасної лінгводидактики на етапі дошкільного

дитинства є виховання *мовленнєвої особистості*, яка б навчилася адекватно, доречно, вільно і творчо використовувати мову як засіб вираження свого внутрішнього світу.

Педагогічна спадщина С.Русової досліджувалась науковцями в різних аспектах. Вітчизняними дослідниками творчої спадщини видатного педагога є: Л.Артемова, А. Богуш, Л. Вовк, Н. Дічек, І. Зайченко, Н. Калениченко, В.Качкан, Т. Ківшар, Є. Коваленко, З. Нагачевська, Н.Ничкало, О. Проскура, О. Сухомлинська, О.Савченко, у працях яких проаналізовано громадсько-педагогічну діяльність С. Русової та її науково-теоретичні ідеї.

Проблемам дошкільного виховання присвячені наукові праці В.Сергєєвої «Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині С.Русової», О.Пшеврацької «Психолого педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С.Русової», розвитку мовлення дітей присвячена праця Н.Маліновської «Методика використання лінгводидактичних ідей С.Русової у навчанні дошкільників переказу художніх творів». Використання педагогічних ідей С.Русової у процесі формування мовленнєвої особистості дошкільника висвітлені у наукових статтях А.Гончаренко, Т.Степанової.

Особливу увагу розвитку *мовленнєвої особистості* дошкільника у широкому життєвому контексті приділяють такі фахівці, як: Н. Гавриш, Л. Калмикова, С. Кулачківська, А.Гончаренко та ін., надають пріоритет саме мовленнєвому розвитку, в процесі якого дошкільник вчиться висловлювати, передавати словом різноманітні життєві враження. А.Гончаренко зазначає, що мовленнєва особистість може розвиватися лише за умови, коли дитина буде дивуватися, чудуватися, радіти, запитувати, створювати, описувати, переповідати, розповідати стільки часу, скільки треба, щоб її зрозуміли [1]. Тому у дошкільному закладі потрібно створювати такі ситуації, які стимулюватимуть дошкільників до оптимальної мовленнєвої активності.

Про це у своїх працях писала і С.Русова. Вона зазначала, що потрібно покладатися на активність дітей, випитувати все, що вони знають про нову річ, давати добре їй обдивитися, і тільки вислухавши все від них, що вони самі можуть сказати, садівниця подає їм нові знання. Потрібно направляти, заохочувати дитину до різних джерел знань, щоб вона безпосередньо брала, черпала з них, що схоче, що її приваблює, складаючи потроху свій власний потенціал [3]. Серед проявів дитячої мовленнєвої активності, С.Русова виділяє самостійне творення слів, бажання дитини дізнатися значення нових слів.

Досить влучно С.Русова процитувала погляди Д. Дьюї щодо вільного висловлювання дитини. І ці погляди сьогодні є досить актуальними, адже *мовленнєва особистість* – це насамперед діяльна особистість, яка володіє вміннями і навичками вільно та творчо користуватися мовними засобами при вираженні своїх потреб, інтересів, намірів. Педагог зауважує, щоб з дитиною більше розмовляли, викликали її на розмову вільну і невимушену, в якій дитина говорить своєю власною мовою, інколи допускає граматичні помилки, але ці помилки не варто тут же виправляти, оскільки від цього у дитини зникає бажання вільно, безпосередньо висловлювати свої думки [3, с.104]. Водночас, педагог застерігає вихователів від примусу, оскільки діти мають розповідати чи переказувати не з примусу, а з власного бажання, тому потрібно створити такий настрій, за якого дитяча фантазія працювала б дуже жваво й задля її прояву знаходилися б слова, що поєднуються у послідовні правильні речення» [3, с.107].

Заслуговують на увагу погляди С.Русової стосовно діалектної мови. Вона зазначала, що до дитячого садка діти приходять зі своїм діалектом, тільки за допомогою діалекту вони можуть виявити свої почуття, свої спостереження. І навчати дітей літературної мови потрібно поступово: «Раптово відривати дитину від її хатньої мови було би для неї болісним процесом і цілком непедагогічним методом навчання мови. У дитячу свідомість нові вирази, нові слова треба вводити поступово й не надуживаючи їх уваги» [4, с.13].

Ефективними методами розвитку мовлення дитини, на думку С.Русової, є читання оповідань, казок, драматизація та інсценізація художніх творів. «Обов'язок садівниці, - писала вчена, - в тому, щоб вибирати такі твори, які б найкраще впливали на високі почуття дітей і були б такими простими у своїй красі, щоб викликати творчу активність у виявленні свого настрою» [4, с. 13]. Тому вона висуває певні вимоги до мовлення педагога: мова має бути змістовною, нести дітям якусь інформацію, словник має бути багатим, насичений синонімами, антонімами, словосполученнями, образними, літературними і народними висловами [5], «... голос – виразний, ясний, гнучкий, що передавав би найменші різноманітні відтінки почуття» [2, с.153]. Як і В.Сухомлинський, С.Русова важливе місце у розвитку мовлення дитини, відводила казці: «Чаруючи красою своєю, казка прихиляє дитину до співчуття усім тим людям, звірам, які так мов би живі в ній виступають. Малі діти захоплюються ще більше словами, слова їх бавлять, панують над їх думкою» [3, с.112]. Казки педагог радила оповідати, а не читати, зазначала,

що особливий інтерес у дітей викликають казки про лісових звірів і хатніх тварин.

У своїй праці «Нова школа соціального виховання», педагог зазначає, що найміцніші дитячі нахили викликають інстинкти. Щоб інстинкти проявилися, необхідно створити сприятливі умови для розвитку дитини. Поряд із соціальним інстинктом, С.Русова виділяє інстинкт мови, як один із найсильніших. Аналізуючи поведінку дитини, її любов до театральних вистав, С. Русова виокремлює ще один інстинкт — драматичний. При цьому вона підкреслює, що всі діти мають природний драматичний нахил до перевтілення в інших людей, звірят чи тварин. Драматичний інстинкт, стверджує С.Русова, є необхідним засобом розвитку мовлення, він виявляється у драматизаціях художніх творів [5, с.22]. Вона пише: «Драматизація словом тепер стала живим необхідним засобом розвитку дітей по усіх захистках, дитячих садках, дитячих майданчиках» [3, с.115].

Драматизуючи художні твори, С.Русова радить використовувати два способи: перший – дитина вивчає свої вирази, свої слова й тим самим значно збагачує свій словник літературними словами, інший спосіб – діти своїми словами озвучують свої ролі, і це викликає в них словесну творчість, уміння знайти слова, характерні для кожного героя. Обидва способи однаково корисні для розвитку мовлення дитини і сьогодні. Гра-драматизація виступає засобом активізації словника дітей, формування в них вмінь і навичок передавати образи героїв та їх вчинки адекватними, соціально прийнятними мовленнєвими засобами та формами.

Таким чином, прогресивні ідеї С.Русової, стосовно мовленнєвого виховання дітей дошкільного віку, залишаються актуальними і сьогодні. Створення мовленнєвих ситуацій, які стимулюють дитину до мовленнєвої активності, спонукання дітей до вільного висловлювання, збагачення словника дитини різними частинами мови, читання казок та оповідань, залучення дітей до складання розповідей, драматизації художніх творів – це ті методи, які сприяють формуванню мовленнєвої особистості на сучасному етапі. Професійна мовленнєва компетентність та особистісні якості педагога, досконала мова батьків, яка б засвічувала оптимальний рівень їхньої мовленнєвої культури, забезпечать для дітей позитивний мовленнєвий приклад.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко А. М. Софія Русова про національні джерела розвитку мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві / Науково-практична конференція для педагогічних працівників м. Києва «Педагогічні ідеї Софії

Русової в дошкільній освіті ХХІ століття (з нагоди 155-річчя від дня народження).-18 лютого 2011 року. - Режим доступу: http://www.ippo.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ_2011/0220/4/2.doc.

2. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія : [навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / упорядник А. М. Богуш]. К. : Видавничий Дім “Слово”, 2005. Ч. 1. – 2005; Ч. 2. – 2005. – 720 с.

3. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С.Русова.- К: Освіта, 1996. - 304 с.

4. Русова С.Ф. Нові методи дошкільного виховання // Дошкільне виховання / С.Ф.Русова.-1992.-№ 2-3. - С.13 -17.

5. Русова С. Вибрані педагогічні твори : У 2-х кн. / Русова С.; за ред. Є.І.Коваленко; упоряд., передм., прим. Є.І.Коваленко, І.М.Пінчук. – К.: Либідь, 1997. - Кн. 1. – 272 с.

*Клічук Аліна Володимирівна, канд..пед. наук,
доцент Інституту післядипломної освіти
м.Чернівці*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ (на базі Усть-Путильського ДНЗ).

Культура світо сприйняття та світо відношення людини формується у дитинстві. Тому одним із завдань дошкільної освіти сьогодні - спрямувати діяльність сучасного педагога на пошук засобів пробудження тих чи інших емоційних переживань, які слугуватимуть спонуками до зовнішніх вчинків і поведінки особистості, розвитку її творчих здібностей. Ефективним засобом формування естетичних знань та цінностей у дітей дошкільного віку є регіональне культурно-історичне середовище та методика ознайомлення з засобами відображення у практиці національного колориту. Особливості навколишньої природи, менталітету, традиції буття, художньо-естетична творчість рідного краю мають значний етнокультурний вплив на дітей. Таку методику виховання запропонувала ще С.Ф. Русова на початку ХХ ст. У культурно-історичній спадщині, як духовно-виховному засобі, закладено можливості формування духовних цінностей дітей та їх сімей. Саме цей аспект всебічно використовується у навчально-виховній роботі Усть-Путильського ДНЗ. У процесі формування творчих здібностей дошкільнят педагогічний колектив даного ДНЗ користується порадами С.Ф. Русової. Адже відома педагог справедливо наполягала, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор,

пісень, лічилок, загадок тощо мають здійснюватися прилучення дітей до національної культури та етнізація особистості. Педагог стверджує: "Нація народжується коло дитячої колиски, лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні здатна вирости національне свідоме дитина". Потужним засобом національного виховання Русова визнає рідне слово. Саме через слово дитина сприймає духовні цінності народу, його світобачення та світосприймання, здійснюється її художньо-образне мислення, засвоюються нею мораль, історичний досвід народу. Як бачимо, Софія Русова надзвичайну увагу приділяла дошкільному вихованню, яке, на її думку, є мостом, що перекидається між школою і родиною. Саме в цей період закладаються цільність особистості, її устремління, нахили. Особливе значення для формування у дітей дошкільного віку культурно-духовних цінностей, зважаючи на їх вікові особливості (домінування образного мислення, яскрава творча уява, емоційно насичені відчуття від спілкування з оточуючим світом та здатність до сприйняття нового, яскравого, красивого), має мистецтво. Різні види мистецтва, які є складовою культурно-історичної спадщини регіону, дають змогу дитині засвоїти систему духовних цінностей, сформувати піднесене, оптимістичне, радісне, одухотворене сприйняття дійсності, розуміння прекрасного в житті та мистецтві. Таким чином, складний процес становлення людини, формування її креативності відбувається під впливом цілого ряду умов (об'єктивні природні і соціальні фактори, у яких живе людина, виховний вплив на особистість, прилучення особистості, що формується, до участі в практичній діяльності, самовиховання). Творчий розвиток особистості — це процес засвоєння, становлення, розвитку і вдосконалення естетичної свідомості та естетичної діяльності людини. Цей розвиток має на меті формування культури світо сприйняття та світо відношення — своєрідного симбіозу особистісних можливостей, які обумовлюють критерії її розуміння, оцінювання прекрасного і потворного. Ватро зазначити, що креативне світо відношення має також орієнтуватись на знання міри, що в результаті дає можливість зберегти відчуття гармонії предметі творення. Освоєння світу прекрасного починається у дитинстві. У цьому процесі роль вихователя особливо важлива. Адже потрібно зуміти так дати пораду, щоби не зашкодити індивідуальному творчому зусиллю дитини. Тут і проявляється мистецтво у мистецтві виховання естетичного смаку. Важливою складовою такої роботи є метод спостереження та специфіка визначення естетичного сприйняття та у подальшій роботі – моделювання культури трансформації почуттів у форми творення предметів мистецтва різними засобами: зображувальна діяльність,

сприймання творів образотворчого мистецтва, малювання з використанням традиційних та нетрадиційних технік ліплення з пластиліну, глини, тіста, тісто пластика, виготовлення площинних та об'ємних аплікацій з різних матеріалів, художня праця. З огляду на це естетичне виховання можна розглядати як системну діяльність, спрямовану на розвиток чуттєвої сфери особистості, її умінь сприймати, оцінювати явища естетичної дійсності за законами краси, збагачувати у процесі їх сприймання свій внутрішній світ, оволодівати законами творчості і творити. Важливою складовою цього процесу є гра. велике значення має для дітей гра, вона їх стихія - в іграх набирають вони сили, розвиваються фізично й духовно. Гра є дуже важливий фактор виховання, бо в іграх суцільно виявляється природа дитини і грою можна її або стримати від небажаних поступків, або викликати бажані. Усі народи мають свої стародавні ігри, що на перших порах мали характер ритуальних вправ, а лише згодом набрали характеру гри. Ці ігри часто повні гарних естетичних рухів, перейнятих національним духом, який слід обов'язково вносити в життя кожної дошкільної організації. Значну увагу приділяємо ручній праці і починаємо з найпростішої, щоби діти відразу могли її без сторонньої допомоги виконати за тим зразком, що подасть вихователь. Важливо не перешкоджати дітям самостійно ним користуватися. Велике значення має дитячий малюнок. Він виявляє психологію дитини, силу та правдивість тих вражень, що дитина придбала. Малюнок також має мистецьке, естетичне – це та насолода, яку він дає особливо при малюванні фарбами. У процесі роботи ми бачимо, що ліпка, так само як і малюнок, допомагає досягти тієї самої мети. Ліпка добре розвиває уяву, допомагає малюнкові. Діти (особливо середнього віку) також люблять вирізати різні забавки. Вирізані забавки можна склеювати і так складати цілі малюнки. Ця праця може бути індивідуальною і спільною для цілої групи. Гарним використанням ліпки та вирізування може бути створення лялькового театру або театру тіней. В цій праці приймають участь усі старші діти для створення приємної розваги для малих дітей. Динаміка становлення естетичного сприймання дошкільнят залежить від їх здатності до емоційно-естетичного переживання, яка має специфічні особливості у ранньому, молодшому, старшому дошкільному віці. Щодо Усть-Путильського ДНЗ, то варто сказати, що у процесі нашої роботи ми спостерігаємо таку динаміку у роботі: Особливості розвитку естетичного сприймання в ранньому і молодшому дошкільному віці виражений досить умовно. Тому в цей період важливо забезпечити з боку вихователя своєчасний розвиток чутливості сенсорного апарату дитини, сформувати емоційний відгук на сприймання найяскравіших

якостей і властивостей предметів та явищ. У молодшому дошкільному віці елементарна художня діяльність дитини має ознаки естетичного характеру, а її естетичний розвиток пов'язаний з індивідуальним досвідом та її інтересами. У своїх творах дитина намагається досягти образності, виявляє елементи самостійності, творчої активності. Наступний етап спостереження відбувається у середньому та старшому дошкільному віці. Зазначимо, що діти цієї вікової категорії зацікавлюються настроєм творів мистецтва, помічають зв'язок між змістом твору і його виражальними засобами, починають вибірково ставитися до жанрів мистецтва і конкретних творів, порівнювати їх. Багато з них виявляють художні інтереси, прагнення до творчості, відчують радість від створення простих різновидів прикладної одухотвореної культури. Роль вихователя – творчого наставника полягає у створенні умов збагачення дітей життєвими враженнями, досвідом у різноманітних видах художньої практики.

Підсумовуючи сказане зазначимо, що важливою складовою нашої роботи є індивідуально орієнтований підхід до розвитку творчих здібностей у кожної дитини. Дитина – це талант, який потрібно розвивати. Але виховати творчу дитину може тільки творчий та люблячий дітей педагог.

*Масюк Тетяна Віталіївна, заступник директора
Шаповалівської ЗОШ Чернігівської обл..*

Шаповалівська ЗОШ І-ІІІ ступеня - освітній та виховний центр С.Ф.Русової

Національне духовне відродження, створення незалежної Української держави неможливе без повернення народові його історичних пам'яток, наукових і культурних цінностей без усього того надбання, що в різних сферах життя витворило творчий потенціал України в минулому.

З поміж педагогів і психологів, які внесли вагомий вклад у розвиток школи і педагогічної думки в Україні першого десятиріччя ХХ ст. гідне місце належить Софії Русовій.

Софія Федорівна Русова – етнограф, мистецтвознавець, історик, письменник, автор підручників, монографій, громадський діяч, одна з засновниць жіночого руху в Україні, головне, видатний педагог і психолог.

Ми довго не знали про подвижницьку діяльність подружжя Русових, хоч з історичних розвідок краєзнавця вчительки історії

М.Д.Соловей, яка вела роботу по вивченню історії рідного краю, практично неможливо відокремити коротенький відрізок часу, який провели Русови у сусідстві з шаповалівцями у так званому Русовому окопі.

«Треба було шукати якоїсь роботи, - пише Софія Федорівна у своїх спогадах, - Але я скористалась з цієї прикрої події, щоб зреалізувати свої давні мрії і зректись усякого буржуазного життя ... жити так, як живуть мільйони народу». [4, с.66].

«Через те ми купили шматок землі в Борзнянському повіті - дванадцять десятин, за три версти від станції Доч... Було там поле, город, трохи лісу... Вабило ще й те, що там було вже виразно українське населення.»

«На південь, як стати на полі по той бік дороги, можна було бачити високі вітряки села Шаповалівки з панським маєтком. А трохи не доїжджаючи до нашого хутора, як їхати з двірця, збочувала дорога направо до казенного села Високого». [3, с.45-46].

Відомо, що Русови прожили на хуторі під Шаповалівкою зовсім небагато. Є підстави вважати, що подружжя жило на Робінзоновому хуторі з 1877 по 1879 рік. Чому на Робінзоновому? Олександр Олександрович працював писарем Шаповалівської волості, статистом у Борзні і мав звичку носити парасолю, що було вельми дивним в окрузі. Кажуть саме через це хтось із місцевих гострословів прозвав його Робінзоном. А, може, не парасоля була тут причиною, а Робінзонівська усамітненість мешканців хутора ?

Справжнього розвитку Робінзонів хутір після Русових не набув. Ось чому юним шаповалівцям хотілося осягнути всю глибину життєвого подвигу Софії Русової, яка відмовилась від трьохсот десятин спадкової землі, інших багатств, титулу, благополуччя заради чужого тобі народу, заради того, щоб він усвідомив себе українцем, народом, а не бидлом.

«Ми мусимо свідомо носити ім'я українців. Знати всі скарби, що заховані в українській землі. В цій праці нова школа мусить об'єднати учнів і вчителів. Потроху, цеглина за цеглиною, збудуємо ми таку школу, котра справді вся була пройнята національним свідомим натхненням...», - писала Софія Русова [2, с.16].

Ці пророчі слова української просвітительки лягли в основу роботи освітнього та виховного центру С.Ф.Русової с. Шаповалівки на базі школи.

На виконання розпорядження Борзнянської райдержадміністрації про втілення в життя акції «Відродження Борзнянського району через освіту та шкільний туризм» та з метою вивчення та впровадження у навчально-виховний процес школи навчальних ідей та педагогічної спадщини С.Ф.Русової на базі нашої школи на підставі наказу №98 від 10.12.2001р. по школі «Про створення освітнього та виховного центру Софії Федорівни Русової» функціонує освітній та виховний центр С. Русової.

Завдання його допомогати вчителям і учням оволодіти методами і прийомами науково-дослідної роботи, пов'язати їх із засвоєнням навчального матеріалу на уроках української мови і літератури, історії, географії, українознавства, етнографії, в початкових класах, нетрадиційними формами шкільної діяльності (проведенням історичних розвідок, екскурсій, роботи в музеях, архівах, написанням рефератів, статей, науково-дослідних робіт).

Практичне завдання центру вбачаємо в конкретній організації педагогічного колективу, батьків, учнів на оволодіння педагогічною спадщиною С.Ф.Русової на уроках, через науково-дослідницькі пошуки, формування творчих підходів до розв'язання проблем, що виникли у навчальному процесі. В освітньому центрі пропонується організація і проведення уроків, екскурсій до архівів, бібліотек, конференцій, занять з основ бібліотечно-бібліографічних знань, реформування доступної учням літератури.

Координаційна рада центру спрямовує роботу по вивченню педагогічної спадщини С.Русової та запровадженню ідей концепції національного дошкільного та шкільного виховання в практику роботи школи на основі розробленої експериментальної програми по розділах:

I розділ. Вступ у науково-дослідну роботу по проблемі «Софія Русова – видатний педагог і психолог».

II розділ. Робота з науково-літературними джерелами та архівними матеріалами.

III розділ Науково-дослідна, методична робота.

I V розділ Організація і формування підсумків роботи.

Першими здобутками поділились з директорами шкіл району на засіданні тематичної педагогічної ради, яка проходила у формі науково-практичної конференції «Творче використання педагогічної спадщини Софії Русової у навчально-виховному процесі» ще в січні 2002 року.

Змістом роботи творчої групи з проблем впровадження педагогічної

спадщини С. Ф. Русової у навчально-виховному процесі були співбесіди з учнями, підбір навчально-дидактичного матеріалу із педагогічної спадщини Русової, відвідування уроків географії, мови і літератури, історії, вивчення роботи методичних об'єднань по використанню спадщини у навчальному процесі, написання методичних рекомендацій.

Своєрідним оглядом роботи колективу школи по виконанню авторської програми є Софіїні тижні присвячені видатному педагогу, її дню народження. Перший тиждень у 2003 році розпочався зібранням дітей, вчителів, батьків, односельчан «Софія Русова і наш край». А в день народження пройшли в класах години спілкування «Що пам'ятає Шаповалівка про Русових».

Надовго в пам'яті дітей залишиться читацька конференція за книгою «Мої спомини» за планом:

1. Творча спадщина С. Ф. Русової, повернута із забуття
2. «Щоліта їздили в Олешню»
3. «Саме літо 70-року було останнє щасливе в нашому родинному житті»

«Шматок землі, що ми купили, лежав якраз над шляхом між станцією Доч і м. Борзною серед лісу».

Учні-старшокласники взяли участь у конкурсі творів, провели літературне дослідження «Дві великі Українки: Софія Русова і Лариса Петрівна Косач». Цікавим був турнір краєзнавців. Змагалися учні 9-11 класів.

Він складався з 5 турів: географія рідного краю, з історії рідного села, з історії сіл і міст Чернігівщини, з історії родини Русових, виконання народних пісень.

Учителі-словесники, початкових класів, географії підготували дидактичний матеріал. Великого значення надаємо вихованню дітей українськими звичаями, обрядами, традиціями, хочемо щоб такі свята як Івана Купала, Зелена неділя, Маковія, Спаса, що пов'язані з давніми народними віруваннями і овіяні національною поезією і романтизмом, розвивали особистість дитини, почуття любові до рідного краю, свого народу, адже на думку С. Русової важливо, «щоб вони проводилися систематично в кожній дитячій організації саме за народними звичаями» [1].

Ефективним засобом виховання учнів початкових класів (так вважала Русова) є трудові традиції, звичаї, обряди. У нашій школі вони супроводжують свята та інші урочистості і передбачають включення дітей у різні види діяльності. Свято зустрічі весни, птахів, урожаю мають великий виховний потенціал. Разом з батьками класоводи організували ранки

«Щедрість рідної землі», «Хліб усьому голова».

Заповітною мрією учнів стала екскурсія на Батьківщину С.Русової. Цьому передувала значна організаційна робота. Кошти на екскурсію заробили самі діти. Під час впорядкування території Русового окопу, де учні разом з батьками і вчителями заклали алею берізок, встановили пам'ятний камінь і посадили 5 га сосни, дали життя тисячам молодих пагінців лісу, які стануть живим пам'ятником С.Ф. Русової.

На Батьківщину Русової поїхали найактивніші, найуспішніші учні. Відвідали школу, музей Софії Федорівни, побували біля пам'ятних знаків, на території садиби Русових. Зустрілись з вчителями і учнями школи. Започаткувалась дружба, накреслили спільні заходи. Багато отримали вражень. А головне прилучились до тих місць, де народилась Софія Федорівна.

Зібрали матеріали, виготовили фотоальбоми, стенди:

«На Батьківщині Софії Федорівни Русової»

«Русова - видатний педагог, психолог, громадський діяч»

«Русів окіп».

Надійшли матеріали з Олешнянської школи, з музею М. М. Коцюбинського чотири томи «Листів до Михайла Коцюбинського». Свої книги надіслали І.В. Зайченко, Є.І. Коваленко, І. М. Пінчук.

Кожен клас, вчителі, вивчаючи твори С. Ф. Русової готували свої доробки. Адже в планах - відкриття світлиці Русової. Є в школі чудова давня традиція. Кожен випускний клас залишає по собі в стінах школи якусь добру згадку - подарунок поколінням юних шаповалівців.

Для випускників 2004 року - це було обладнання і оформлення світлиці Русової. Своїми руками обладнали приміщення: побілили, пофарбували, обклеїли шпалерами. Справа стала загальношкільною.

Підключились випускники різних поколінь. А все почалось з портрета Русової з написом «Світлиці С.Ф Русової в рідній школі від автора випускниці школи Федорко Олени».

Члени фотогуртка підготували добірки фотографій, всі класи оформили тематичні стінні газети. Краші добірки з виставки учнівських і батьківських робіт «Подаруй світлиці С.Ф Русової» поповнили експонати світлиці.

18 лютого 2004р. в день народження Софії Федорівни, за участю дітей, батьків гостей відбулось урочисте відкриття світлиці.

Один з гостей на відкритті пожартував. У цій кімнаті можна жити, вона - найтепліша. І не тільки тому, що потребує менше теплової енергії.

Енергію випромінює тут усе, з'являються нові і нові подарунки, які

підкреслюють ідею і дух національних традицій.

У 2006 році у Русовому окопі було закладено камінь на місці садиби Русових і висаджена алея до 150-річчя від дня народження просвітительки.

У 2011 році результатом громадсько-просвітницького проекту стало обладнання куточка С.Русової у заповідному урочищі «Базарщина». Тут вчителі Шаповалівського освітнього округу можуть проводити уроки та виховні заходи.

У 2013 році випускники школи Мігченко А. та Мулаяров Р. подарували закладу меморіальну дошку С.Ф.Русової, яка зайняла почесне місце при вході до навчального закладу.

Нещодавно на базі школи була проведена науково-практична конференція з питання «Впровадження творчої та педагогічної спадщини С.Ф.Русової в навчально-виховний процес». Перед початком конференції вчителі Миколаївської, Забілівської, Височанської шкіл, гімназії імені Пантелеймона Куліша, вихователі дитсадків, методист райметодкабінету відділу освіти райдержадміністрації Людмила Перепечай, завідувача кафедрою історії педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Євгенія Коваленко, настоятель місцевої Свято-Миколаївської церкви отець Іван ознайомилися з історією школи, побували у кімнаті бойової та трудової слави, «Світлиці Софії Русової». Значна заслуга у їхньому створенні належить тодішньому директору школи Михайлу Дмитровичу Товстолісу. Михайло Дмитрович показав безліч цікавих експонатів, пов'язаних із подружжям Софії та Олександра Русових, у тому числі, з історією їхнього перебування у Борзні та Шаповалівці, подарунки від почесних гостей навчального закладу, з якими тісно співпрацюють шаповалівські зберігачі спадщини відомої просвітительки.

Після екскурсії по школі в актовому залі розпочалася основна частина конференції. Про своє перше знайомство з педагогічними ідеями Софії Русової, котре згодом стало справою життя, розповідала Євгенія Коваленко. За її словами, повернення до народних джерел у освіті, котре сповідувала Софія Русова, актуальне і сьогодні. Тому вона разом із викладачами університету видала не одну книгу, котра розкриває багатогранність непересічної постаті просвітительки, педагога та громадської діячки, ім'я якої стало символом служіння народу. Частину цих видань вона передала у подарунок школі.

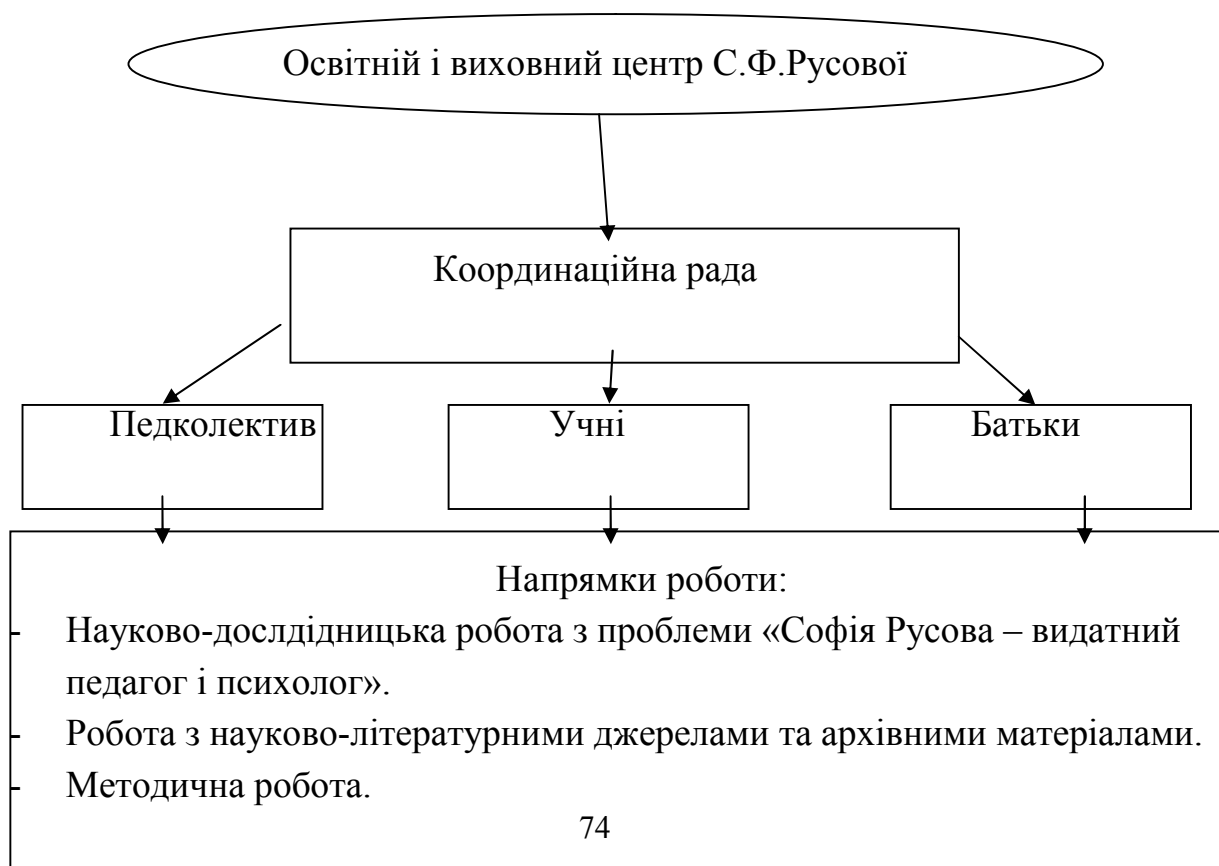
Окрім розповіді про здобутки освітнього та виховного центру Софії Федорівни Русової, її засновник Михайло Товстоліс вручив від імені депутата обласної ради, президента Благодійного фонду імені Софії Русової

Івана Чауса (на жаль, Іван Петрович не зміг особисто прибути на конференцію), почесні грамоти фонду освітньому та виховному центру Софії Федорівни Русової та заступнику директора з навчально-виховної роботи Шаповалівської школи Раїси Дацько.

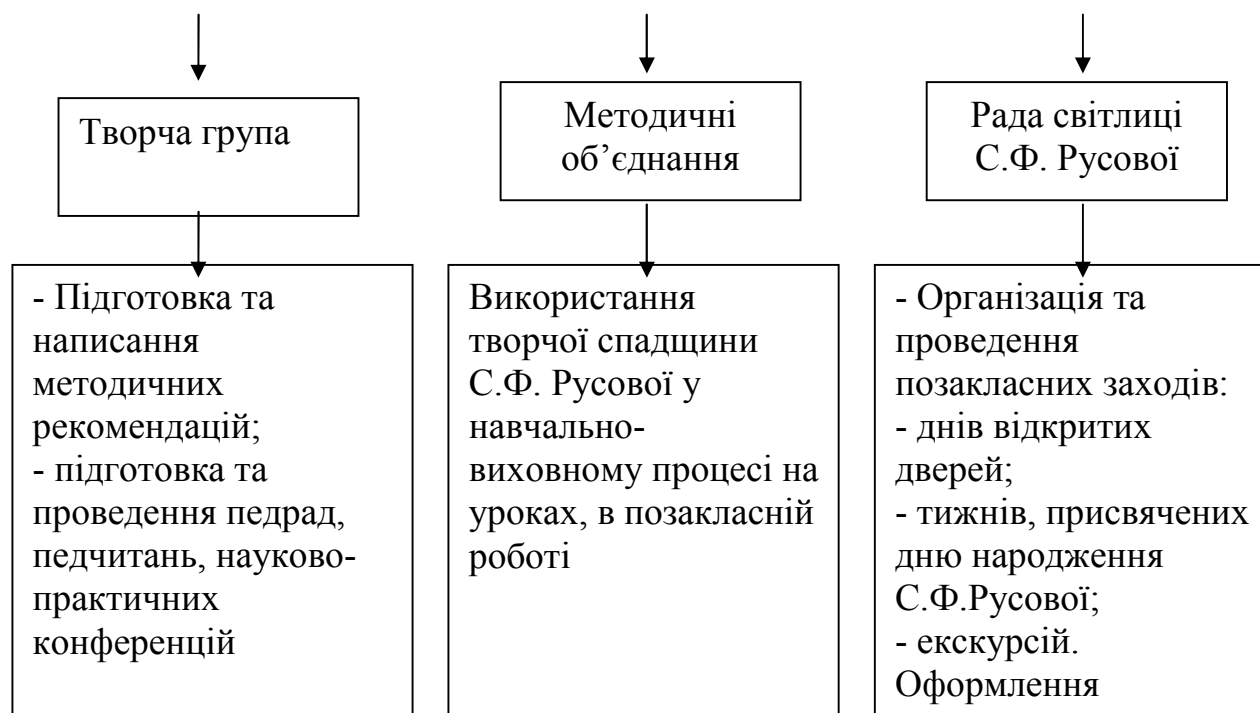
Отримавши нагороду, слово взяла Раїса Петрівна Дацько, яка розповіла про реалізацію педагогічних ідей Софії Русової в практичній роботі школи. Також Раїса Петрівна звернула увагу гостей на виставку методичних доробок шаповалівських вчителів. Напередодні в школі пройшов місячник методичної роботи із впровадження педагогічної спадщини Софії Русової у навчальний процес, протягом якого кожен учитель дав відкритий урок. Як втілювати ідеї Софії Русової в умовах сучасного дошкільного навчального закладу повідомила завідувача місцевого ДНЗ «Сонечко» Олена Власенко та вихователь ДНЗ №1 м. Борзни Тамара Хандога. Про національну ідею в роботах Софії Русової говорила викладач гімназії імені П. Куліша Оксана Граб.

Завершилася шкільна науково-практична конференція турніром краєзнавців між шаповалівськими та миколаївськими школярами, який провела вчитель історії Ганна Фесенко. Діти показали не тільки високі знання з історії рідного краю, а й продемонстрували уміння презентувати національний костюм, приготувати народні страви, розповіли про сімейні реліквії, зачарували глядачів чудовим виконанням народної пісні.

Структура роботи освітнього та виховного центру С.Ф. Русової

- Організація і формування підсумків роботи.

Практичне значення освітнього та виховного центру С.Ф. Русової

полягає в організації науково-дослідницької діяльності педагогів, учнів, батьків по вивченню педагогічної спадщини відомої просвітельки та використання зібраної інформації у навчально-виховному процесі. Діяльністю центру керує координаційна рада. На початку навчального року вона розробляє план роботи над проблемним питанням з учителями, батьками та учнями.

1	Продовжувати виконання експериментальної програми вивчення педагогічної спадщини С.Русової та запровадження ідей концепції національного дошкільного та шкільного виховання в практику роботи школи	Протягом року	Вчителі ЗДНВР Власенко О.Л
2	Провести тематичні засідання методичних об'єднань по проблемі.	Грудень	Голови методоб'єднань
3	Підготувати заняття психолого-педагогічного семінару, присвяченого вивченню спадщини С.Ф.Русової як психолога	Листопад	Храпач М.В.
4	Продовжувати роботу лекторію «Софія	Протягом	ЗДНВР

	Русова – видатний педагог, психолог, громадський діяч».	року	
5	Організувати і провести День відкритих дверей для вчителів району.	30.09.	Директор школи
6	Створити навчально-методичне забезпечення з питань впровадження педагогічних ідей Софії Русової у практичну діяльність учителів школи	Протягом року	ЗДНВР
7	Продовжувати науково-дослідну, методичну роботу творчої групи за планом	Протягом року	ЗДНВР
1.1.	Освітня діяльність і педагогічні погляди С.Ф.Русової		
1.	Співбесіди з учителями, що працюють по впровадженню досвіду З.В.Шило вчительки Олешнянської школи	вересень	Директор школи
II. 1.	Підбір навчально-дидактичного матеріалу із педагогічної спадщини С.Ф.Русової	листопад	ЗДНВР
2.	Відвідування уроків з географії, мови, літератури, історії		ЗДНВР
III.	1.Створення збірника сюжетно-рольових ігор. 2.Вивчення планів роботи методичних об'єднань по використанню спадщини С.Ф.Русової у навчально-виховному процесі	січень	МО вчителів початкових класів, ЗДНВР
IV.	1.Розробка сценарію засідання круглого столу «Школа майбутнього або школа вікнами у завтра»		ЗДНВР
8	2.Написання методичних рекомендацій по впровадженню педагогічної спадщини С.Ф.Русової		ЗДНВР
9	Провести панораму уроків з використанням педагогічної спадщини Русової	Вересень, грудень	ЗДНВР
10	Організувати у шкільному методкабінеті виставку творчих надбвань учителів, учнів	15.10	ЗДНВР

11	Поновити стенди, тематичні папки світлиці Русової	протягом року рада світлиці	Педагогічний колектив
12	Провести тематичні години спілкування в класах	Протягом року класоводи кл.кер.	Класні керівники
13	Провести круглий стіл «Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасність»	Квітень	Вчителі школи
	Організувати тематичні виставки літератури	Протягом року	Довгаль О.А.
	Продовжувати зв'язки з місцями пов'язаними з життям Русової	Протягом року	Рада центру
	Закласти алею пам'ятних дерев на честь 150-річчя від дня народження просвітельки	Квітень листопад	Вчителі труд.навч.
17	Продовжити роботу над упорядкуванням Русового окопу.	Протягом року	Колектив школи
18	Продовжувати зв'язки з професором Коваленко Є.І., Зайченко І.В., учнями та вчителями Олешнянської школи, Р.І.Решетнюк – автором літературно-музичної програми, створеної за книгою просвітельки «Мої спогади».	Протягом року	Рада центру
19	Провести урочисте засідання педради присвяченої 150-річчю від дня народження С.Ф.Русової.	18.02 Лютий 2006	Директор Директор
20	Провести тиждень С.Ф.Русової «Софія, Софія - дочка України, тобі ми вклонилися аж до землі»		Педагогічний колектив

В освітньому та виховному центрі працює творча група з проблеми «Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової у навчально-виховний процес». Її мета – це допомагати вчителям і учням оволодіти прийомами науково-дослідної роботи, пов'язати їх із засвоєнням навчального матеріалу на уроках та позакласною роботою.

План засідань творчої групи

№ п/п	Дата проведення	Зміст роботи
1	січень	1. Освітня діяльність і педагогічні погляди С.Ф.Русової 2. Співбесіди з вчителями, що працюють над впровадженням досвіду З.В.Шило – вчительки Олешнянської школи
2	листопад	1. Підбір навчально-дидактичного матеріалу із педагогічної спадщини С.Ф.Русової 2. Відвідування уроків із географії, мови, літератури, історії
3	січень	1. Створення збірника дидактичних ігор 2. Вивчення планів роботи методичних об'єднань по використанню спадщини С.Ф.Русової у навчально-виховному процесі
4	квітень	1. Розробка сценарію засідання круглого столу «Школа майбутнього або школа вікнами в завтра» 2. Написання методичних рекомендацій по впровадженню педагогічної спадщини С.Ф.Русової

У системі методичної роботи з педагогічними працівниками поєднуються традиційні та нетрадиційні (інтерактивні) методи роботи. Практикуються такі колективні форми роботи як педагогічні ради, методичні наради у формі ділових ігор, педагогічних турнірів, круглих столів, тренінгів, педагогічних читань, науково-практичні конференції, колективні презентації напрацювань методичних об'єднань, творчих груп, семінари-практикуми.

Підготовлені і змістовно проведені науково-практичні конференції «Роль ідей Русової в розробці педагогічної концепції національного виховання», батьківська конференція «Найдорожчий скарб кожного народу його діти, його молодь», засідання педагогічної ради «Робота педколективу по формуванню національної свідомості дитини на основі творчого впровадження педагогічних ідей С. Ф. Русової», педагогічні читання по книгах І. В. Зайченка «Педагогічна концепція С. Ф. Русової», Коваленко Є. І., Пінчук І. М. «Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової», С. Ф. Русової «Мої спомини».

Щороку у школі проводяться тижні С.Ф.Русової, присвячені її дню народження.

**План проведення тижня,
присвяченого видатному педагогу С.Ф.Русовій**

Дні	Заходи	Відповідальні
Понеділок 16.02.15	1. Відкриття тижня. Повідомлення на лінійці «Софія Русова і наш край» Батьківська конференція «Найдорожчий скарб кожного народу – його діти, його молодь»	Фесенко Г.І. Динник Л.П.
Вівторок 17.02.15	1. Години спілкування, присвячені дню народження С.Ф.Русової 2. Виставка учнівських робіт «Подарунок світлиці»	Класні керівники Класоводи
Середа 18.02.15	1. Читацька конференція за книгою «Мої спомини»	Масюк Т.В.
Четвер 19.02.15	1. В оборону казки (інсценізація за народними казками у молодших класах). 2. Турнір краєзнавців	Класоводи Фесенко Г.І.
П'ятниця 20.02.15	1. Русів окіп. Сторінки нашої історії. 2. Конкурс учнівських літературних творів	Учителі літератури

На засіданнях методичних об'єднань систематично заслуховуються інформації вчителів про застосування ідей великого педагога у практичній діяльності, методичне об'єднання вчителів початкових класів провело засідання «Софія Русова про формування національної свідомості дитини в початковій школі», практичні заняття «Уроки читання в 1 класі за букварем С. Ф. Русової». Проводяться творчі звіти методичних об'єднань «Вивчаємо творчу спадщину С.Ф.Русової».

План тижня творчого звіту методичного об'єднання вчителів-словесників

№п/п	Дні	Зміст роботи	Відповідальні
1	28.01 Понеділок	1. Методична оперативка. 2. Повідомлення «Софія Русова і наш край»	Масюк Т.В. Фесенко Г.І.
2	29.01.Вівторок	1. Сторінки життя і творчості С.Ф.Русової (години спілкування).	Храпач М.В. Головань С.Б.

		2. Тематичні уроки у 7 класі «Прийменник як службова частина мови». 3. Урок російської мови «Числительное как часть речи».	
3	30.01.Середа	1. Написання учнями творчих робіт «Софія Русова у нашому краї», «Жіноча гордість нашого краю». 2. Урок російської мови у 7 класі «Написание предлогов» (тематичний урок)	Вчителі – словесники Головань С.Б.
4	31.01.Четвер	1. Виготовлення дидактичного матеріалу вчителями. 2. Дискусія на тему «У чому полягає особливість активних методів навчання?».	Масюк Т.В. Храпач М.В.
5	01.02. П'ятниця	1. Тематичні уроки у 10 класі «Леся Українка «Лісова пісня». 2. Урок української мови в 9 класі «Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні». 4. Усний журнал «С.Русова - видатний психолог, педагог, громадський діяч». 5. Методична оперативка.	Масюк .В. Храпач М.В.

Шаповалівська загальноосвітня школа є опорною в районі по вивченню життєвого шляху і творчої діяльності видатного педагога. Тому вчителі школи підготували матеріали з питання «Використання творчої спадщини С.Ф.Русової в сучасній школі» з якими виступили на науково-практичній конференції вчителів суспільно-гуманітарного циклу району.

Педагоги та учні нашої школи постійно оновлюють та поповнюють матеріали у світлиці С.Русової. Створені тематичні стенди: «Життєвий і творчий шлях видатного педагога, психолога, громадського діяча С.Ф.Русової», «На Батьківщині С.Ф.Русової», «Русів окіп», «Русова на сторінках педагогічних видань», «Русова і Чернігівщина». А найдорожче – це

праці Русової, її педагогічна спадщина, її «Український буквар». Познайомитися з цими матеріалами можна відвідавши день відкритих дверей у нашій школі, який зазвичай має насичену програму. Це і екскурсія у світлицю, турнір краєзнавців «Історія мого краю», вікторина «Родина Русових», розвідка-конкурс «Живе поруч надзвичайна людина», конкурс майстрів народної творчості, знавців народної мудрості, українського костюма, української пісні «Пісні моєї родини».

А які прекрасні свята в стінах школи воедино збирають дітей і батьків: «Софіє, Софіє - дочка України, тобі ми вклоняємось аж до землі», «Збираємо воедино всю свою родину».

Література

1. Інтернет-ресурс sharovalivka-school.edukit.cn.ua
2. Педагогічна спадщина С.Русової та існуюча освіта. – К.:Освіта, 1998.- С.16
3. Русов О.О. Щоденники та спогади. – Ч.:Десна поліграф. 2011. – С.45-46.
4. Русова С. Мемуари. Щоденник. – К.:Поліграф книга, 2004.

*Лебідь Наталія Миколаївна, вчитель
Шоповалівської ЗОШ Чернігівської області*

Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової на уроках читання у початковій школі

Центральне місце в системі дисциплін нової української національної школи згідно погляду С.Русової займає рідна мова, що включає в себе мовленнєву діяльність учнів, читання, письмо.

Необхідно вибирати для дітей такі літературно-художні твори, які б викликали у них переживання, емоції, велике моральне й естетичне враження. Варто брати, - на думку С.Русової, цілком доступні й розумні для дітей ритм. Це прекрасно реалізувати, на мою думку, на уроках позакласного читання. Твір краще впливає на слухачів, вважає Русова, - коли його розповідають, а не читають по книзі. Оповідачеві необхідно триматися якнайближче мови самого твору; практикувати різноманітні стилі викладу, творів, що становлять золоту скарбницю фольклору

рідного народу, оскільки прості й зрозумілі вирази народного твору краще вражають ніжні почуття дітей.

До кращих С.Русова відносила твори Т.Шевченка, П.Куліша, Л.Глібова, Б.Грінченка та інших. Хай діти уважно прислухаються до того, що їм розповідає вчитель, - переконана С.Русова, - заучують окремі нові слова. Так роботі з учнями вчена радила присвячувати цілі години, дуже ретельно й серйозно готуватися проведення уроку.

На жаль, ще небагато можна відшукати справді високохудожніх творів, які б сповна задовольняли всі педагогічні величі, найкраще впливали б на учнів, - зазначила вчена. Серед читанок найкращих для початкового навчання грамоти вона називала «Граматику» Б. Грінченка, «Рідну школу» С.Меркосенка, «Вінок» О.Білоусенка. Але поряд з читанками необхідно, щоб були видані невеличкі книжечки для позакласного читання, радила С.Русова. Це б дозволило краще навчити учнів читати, причому не поверхнево переглядати книги, а вибирати з них все те цінне й корисне, що міститься на їх сторінках. Вона рекомендувала так організувати урочне і позаурочне читання, щоб це була активна праця учнів по набуттю знань, формуванню світогляду, переконань. Тільки в такому разі читання справді стане могутнім і корисним засобом виховання природних здібностей і задатків дитини, викликаючи в неї глибоку пошану і любов до своєї рідної мови, свого рідного краю, народу. В усякому разі «оповідання», або «години читань» в новій українській школі, за переконанням С.Русової, повинні зайняти обов'язкове і почесне місце серед інших навчальних дисциплін.

Пропоную урок позакласного читання, на якому враховано рекомендації С.Ф.Русової щодо вибору автора, жанру твору, розповіді вчителя, особливостей словникової роботи та засобів збудження творчої уяви школярів.

Розробка уроку читання у 2 класі

Тема. Шевченкове слово

Мета: розширити знання учнів про життя і творчість Т.Г.Шевченка; збагачувати словниковий запас учнів; розвивати навички свідомого, правильного та виразного читання, критичне мислення, творчі здібності учнів; виховувати почуття гордості за Україну, за її національного генія.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми і мети уроку

Вступна бесіда

- Сьогоднішній урок присвячений видатному українцеві – Т.Г.Шевченку.
Девізом нашого уроку я взяла слова Т.Г.Шевченка :
Учіться, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужого навчайтесь
Й свого не цурайтесь!

Інтерактивна вправа «Мікрофон»

- Що ви знаєте про Тараса Григоровича?

Темної ночі перед світом 9 березня в с.Моринці на Черкащині в хаті Григорія Шевченка, кріпака пана Енгельгардта, народився хлопчик, майбутній великий співець України Тарас Григорович Шевченко.

Минає рік, два, п'ять років. Росте Тарас Шевченко. Батьки – на панщині, брат – десь пастишить, сестра – на городі, а малий Тарас – по бур'янах. Не любив хлопець сидіти в темній хаті, слухати сумних розмов про злидні, про горе. Все було тікає з хати до сонця, на простори. Чого тільки він не наслухався про тих панів : і як людей били, і як продавали людей, засилали в Сибір, на собак міняли, у москалі голили.

Тяжка доля випала Тарасові. Батьки рано померли, і пішов хлопець поневірятися : пас гусей, овець, носив у школу воду, у дяка рубав дрова, глядів дітей. Та було у нього велике прагнення до малювання та складання віршів.

1-й учень

У важкій неволі
Ріс малий Тарас
Він не вчився в школі,
Він ягнята пас.

2-й учень

Вмерли мама й тато...
Сирота – в дяка,
Тут була в хлоп'яти
Грамота гірка.

3-й учень

В пана – бусурмана
В Петербурзі дім.
Кріпаком у пана
Був Тарас у нім.

4-й учень

Хоче малювати,
Прагне він до знань,
Та за це багато
Зазнає знущань
За ясну свободу,
Світле майбуття –
Він віддав народу
Все своє життя!

У Петербурзі молодий Тарас Шевченко при підтримці друзів став вільним і закінчив Академію мистецтв. Поховано Т.Г.Шевченка над Дніпром – на високій Чернечій горі, яку зараз називають Тарасовою.

III. Робота з виставкою книг

- Які книжки бачите на виставці?
- Які з них ви читали?
- Знайдіть на виставці «Кобзар».
- У кого вдома є «Кобзар»?

Читання вчителем творів із кобзаря напам'ять.

IV. Обговорення прочитаних творів

- Які твори Т.Шевченка ви читали вдома?

1.Конкурс на кращого читця віршів Т.Г.Шевченка.

2.Конкурс « Чи знаєш ти твори Тараса Шевченка?»

- ...соловейко в темній гаї сонце зустрічає... («Світає»)
- ...сім'я вечеря коло хати, вечірня зіронька встає... («Садок вишневий коло хати...»)
- ...хлюпочуться качаточка поміж осокою... («Тече вода із-за гаю»)
- ...пташечка зраділа і защебетала... («Зацвіла у лузі червона калина»)
- ...у Дніпра веселочка воду позичає... («Зоре моя вечірняя»)

3.Слухання пісні «Реве та стогне Дніпр широкий...»

- Які картини постали у вашій уяві?

V. Читання творів про Т.Г.Шевченка

1.Дорогі Шевченківські місця (З журналу)

1) Виразне читання оповідання вчителем.

- Яким було дитинство Тараса?

2) Читання оповідання учнями «ланцюжком».

3) Словникова робота

Обійстя - подвір'я;

прикрощі – неприємні події, невдачі;

колиска – сплетений з лози великий кошик для спочинку дитини.

3)Аналіз змісту оповідання з елементами вибіркового читання.

- Де народився Тарас Шевченко?
- Якою була хата Шевченків?
- Ким були Тарасові батьки?
- Чому рідне обійстя залишилось найдорожчим місцем на землі?
- Куди згодом переїхала сім'я Шевченків?
- Куди люди їдуть і досі, щоб вклонитися святим Шевченківським місцям?

2.Тарас Шевченко й діти (З журналу)

1) Самостійне мовчазне читання оповідання учнями.

2) Бесіда за змістом.

- Чи любив Шевченко дітей? - Як зустрічали його діти?
- Чим він пригощав дітей?
- Кого обороняв Тарас Шевченко?
- Що казав поет про дитячу любов до нього?

VI. Підсумок уроку

- Тяжким було життя великого Кобзаря. Україні він віддав своє життя і мріяв бачити її народ вільним і щасливим. До своїх нащадків він звертався зі словами :

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Український народ пам'ятає свого генія. (*Демонстрація пам'ятників Т.Г.Шевченку*)

Гра «Мікрофон»

- Що нового ви дізналися про Тараса Шевченка?

VII. Домашнє завдання

- Завдання до наступного уроку позакласного читання та список літератури ви знайдете в куточку читача.

*Шпуй Валетина Іванівна , вчитель
Шаповалівської ЗОШ, Чернігівської області*

Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової на уроках природознавства у початковій школі

Працюючи в початкових класах, вирішуючи важливі завдання школи, використовую творчу спадщину нашої ушанованої землячки Софії Федорівни Русової. Вона відзначала, що кожній дитині «потрібно дати... широку освіту, розвинути розум і всі інтелектуальні сили - пам'ять , увагу, здібність до асоціації. Це все дається правильно налагодженим процесом навчання, який у нових школах має проводитися новими методами» [6, с.41] .

Найголовніше завдання – «... збудити у дитини охоту до самонавчання», - говорила С.Ф.Русова [6, с.41] .

С.Русова писала: «... не вчити дитину не давати їй готове знання, хоч би й саме початкове, а більше усього збудити в дитини її духовні

сили, розворушити цікавість, виховати її почуття - щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухатися до всього» [4, с.63].

С.Ф.Русова в основу початкового навчання в школі поклала природознавство, як джерело найпотрiбнiших наукових знань, як найкраща дисциплiна розуму, яка привчає дитину до пильних спостережень, до послiдовних висновкiв, як найкращий вплив (моральний та естетичний) на виховання дитини. У своїх роботах «Весна i дiти», «Серед рiдної природи», «Природознавство у сучасному вихованнi» Софiя Федорiвна переконливо доводить це. Мета вивчення природознавства в школі - формування у дiтей наукових понять про навколишню природу, вирiшення завдань всебiчного розвитку особистостi. Саме завдяки природознавству в дитини виховується почуття любовi до рiдного краю, свого народу. Завдання школи - познайомити учнiв з мiсцевiстю, яка їх оточує, рослинним i тваринним свiтом, родом занять людей у своїй мiсцевостi.

Основним методом навчання природознавства на думку С. Русової, має бути безпосереднє спостереження над природою, її явищами, бо нiяка модель, нiякий малюнок не в змозi замiнити саму природу. У цьому зв'язку особливого значення надавала ... екскурсiям у природу, якi «єднають школу з справжнiм життям».

«Треба дати якнайбiльше свiдомого знання з природознавства, а без екскурсiй це не можливо, поки сама школа не матиме коло себе такого шматка Землi, де можна було б розвести чималий садок i зразкове поле», - писала дослiдниця [7, с. 24].

Тому я теж вольове значення надаю екскурсiям, якi сприяють бiльш глибокому ознайомленню з довкiллям. Я проводжу екскурсiї в природу на шкiльнi подвiр'я, до квітника, у сад, як восени, так i навеснi, взимку. Пiд час осiннiх екскурсiй знайомлю учнiв з ознаками осенi, розглядаємо та аналізуємо змiни, що відбулися у природi, працi людей, видiляємо головне у зовнiшнiй будовi рослин цiєї пори року, виховую бережне ставлення до природи.

Пiд час весняних екскурсiй на шкiльне подвiр'я розкриваємо причини змiн природи i працi людей. Порiвнюємо свої спостереження восени i весною. Знайомлю дiтей з ознаками весни в неживiй i живiй природi, особливо з ознаками пробудження весни, з поведiнкою зимуючих птахiв.

Ось проводячи екскурсiю на тему «Живе i неживе у природi» я на конкретних прикладах доводжу, що в природi є живе i неживе i все

взаємозв'язане; навчаю виділяти серед природи живе і неживе. Наприклад, камінь належить до неживої природи, а ось вербовий листочок до живої природи. Бо камінець тільки лежить, а листочок росте на вербичці, йому потрібне сонечко, водичка.

На екскурсіях у дітей також краще розвивається зв'язне мовлення. Часто учням пропоную послухати мову природи. Діти розбігаються, до чогось кожен прислухається, а потім складаються казки за своїми спостереженнями.

На час екскурсії застосовую проблемні питання:

- Чи може жива природа перетворюватися у неживу ? (Діти знаходять серед природи, яка їх оточує конкретні приклади. Наприклад, відмерло листя, воно з часом перетвориться в ґрунт; росло дерево, засохло і стало неживою природою)

- Чи залежить жива природа від неживої ? (Діти переконують своїми відповідями вчителя. Щоб вирости дерево, йому потрібне світло й тепло, а це дає сонце. А сонце належить до неживої природи.) Діти так навіть навчаються навчаючи один одного.

С.Русова писала: « Діти повинні цілком належати сонцю. Степу, лісу, саду. Ніякої науки не треба, бажані тільки спостереження природи, навіть нема чого додавати до них якихось великих і складних пояснень. Хай дитина сама п'є з природи: колись ці враження згадуються їй, щоб утворити собі певний світогляд» [3].

С.Ф.Русова висловила думку про те, що найкращий метод той, який викликає інтерес дитини. Знайомство з природними об'єктами , вивчення їх повинно проводитися на справжніх об'єктах і явищах. Ніякий малюнок і ніяка модель не може дати кращого початкового знайомства з природою, ніж сама природа.

Впроваджуючи спадщину С.Русової, я проводжу уроки з використанням її методів, цитат, слів біографії..

Так, мною був проведений урок з курсу «Я і Україна» на тему «Розмноження тварин у природі» з використанням педагогічної спадщини С.Русової.

На етапі актуалізації знань учні пригадали про життя Софії Русової. Дітям було повідомлено про те, що вона, живучи біля лісу, любила милуватися його красою. С.Русова завжди була захоплена красою природи, вона її любила, а цю любов передала дітям у своїх підручниках - «Початкова географія», «Серед рідної природи».

Епіграфом до уроку були взяті слова видатної діячки: «Друзі, ми мусимо носити ім'я українців» «Знати всі скарби, що захovanі на українській землі» [5, с.16]. Використані також її слова: «Шукати потрібно серцем, найголовнішого очима не бачим» [2].

Ці рядки були мотивацією до уроку. Щоб діти не лише бачили, чули, говорили, а ще й пропустили це все через себе, пройнялися всім.

Підсумком уроку були слова С.Ф.Русової: «Джерелом впливу на дитину є пані природа у своїй її непереможній красі, у квітах і метеликах, у красі дерева і листя, у співах пташок, у грі світла на воді, в кольорах зорі, в красі диких краєвидів. Це збагатить дитину враженнями правди, краси, добра...» [1, с.127].

Отже, метою вивчення природознавства як за часів С.Ф.Русової, так і в нинішній час є :

- дати необхідні загальноосвітні знання;
- розвинути цікавість до оточуючого середовища;
- виховувати пошану до рідного краю і свого народу;
- сформувати погляди на сучасне життя.

Життя має нерозривний зв'язок з минулим і сьогоденням. А ми, наголошувала Софія Федорівна, «Повинні виховати моральну відповідальність за історичну долю свого народу і держави, прищепити любов до вивчення природознавства та інших предметів. А починати вивчення потрібно від рідного краю, близького, відомого й зрозумілого учням оточення, рідної хати, рідного села і вести їх далі в світовий простір загальнолюдського пізнання» [3].

Розробка уроку природознавства у 3 класі

Тема. Розмноження тварин у природі.

Мета. Ознайомити учнів з особливостями розмноження комах, риб, плазунів, земноводних, птахів, звірів. Розвивати вміння спостерігати, аналізувати, порівнювати, робити висновки, міркувати за аналогією, логічно будувати свою розповідь. Виховувати пізнавальний інтерес до природи, бажання досліджувати, берегти і вивчати природу, відчувати моральну відповідальність за її збереження.

Обладнання. Фото С.Ф.Русової, ілюстрації, опорні схеми, прислів'я, загадки.

Тип уроку: Урок вивчення нового матеріалу.

Хід уроку

I. Хвилина спостережень

1. "Бюро погоди"

Нині в с. Шаповалівка зима. Січень місяць. Небо ясне, морозне. Опали переважно у вигляді снігу. Температура повітря ... За весь тиждень переважала морозна погода. В наступні дні погода істотно не зміниться.

II. Актуалізація опорних знань.

Сьогодні наш урок присвячений Софії Федорівні Русовій (портрет)

Софія Русова - педагог, автор підручників, письменниця, перекладачка. Народилася вона в с.Олешня, що на Чернігівщині. Деякий час Софія жила біля нашого села Шаповалівка. Нині це місце називають «Русів Окіп». Живучи біля лісу, вона милувалася його красою. С.Русова любила природу: завжди передавала цю любов дітям у своїх підручниках «Початкова географія».

Епіграфом до нашого уроку будуть слова С.Русової: «Друзі, ми мусимо свідомо носити ім'я українців. Знати всі скарби, що захovanі в українській землі» [5, с.16].

- Діти, а навіщо нам очі на уроці?

- А рот і вуха: (Щоб бачити, чути і спілкуватися, розповідати один одному про щось цікаве)

- Але найголовніше нам потрібне серце, бо «Шукати потрібно серцем, найголовнішого очима не побачити».(плакат зі словами)

- Якою буває природа? (Живою і неживою)

3. Загадки (малюнки)

а) Куди повзе - за собою хату везе. (Черепашка)

б) Тіло, як у черв'ячка,
Вуха наче у жучка,
Крила гарні, кольорові,
Наче квіточки казкові. (Метелик)

в) В річці риба проживає –
Довгу морду вона має,
Гострі зуби, хижу вдачу -
В річці всі від неї плачуть. (Щука)

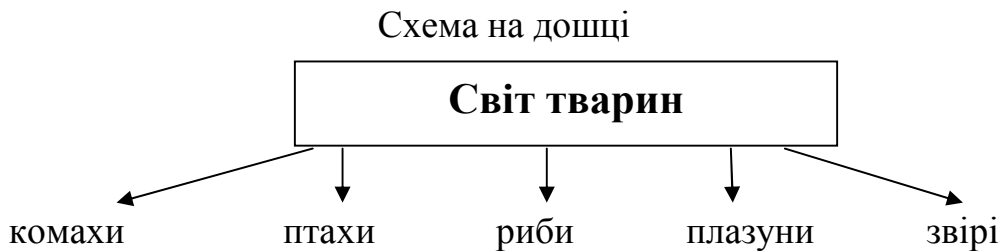
г) Що то воно: у воді водиться
З хвостом родиться,
А як виростає хвіст відпадає? (Жаба)

д) Я в траві без ніг повзу
Жабок і зайців ловлю.
Я не лагідна й не добра.
Я велика, довга й чорна (Змія)

е) Уночі гуляє,

А в день спочиває,
Має круглі очі,
Бачить серед ночі. (Сова)
Вдалині у лісі
Посеред темної ночі,
Засвітились хижі очі.
Від його появи в звірів
Мороз біжить по шкірі. (Вовк)

- Представників, якої природи ми зараз згадали? (Живої)
- Як ми можемо назвати їх одним загальним словом? (Тварини)
- Ось ми з вами потрапили у світ тварин. Це комахи, риби, плазуни, звірі і птахи.

- Про те, як розрізнити цих тварин ви вже знаєте.

III. Повідомлення теми і мети уроку.

А сьогодні ми з'ясуємо про розмноження тварин. Тема нашого уроку "Розмноження тварин у природі" (написано на дошці)

IV. Сприймання нового матеріалу.

1. Підготовча робота

Софія Русова була глибоко переконана в тому, що щоб засвоїти матеріал, запам'ятати потрібно (плакат):

«Щоб якийсь образ глибоко заліг у пам'яті, почуття має збудитися самим цим образом, запам'ятовуваний образ повинен бути в тісному зв'язку з тим, який пройнятий почуттям» (Інтернет-ресурс sharovalivka-school.edukit.cn.ua)

4. Робота над мовним матеріалом.

Допоможуть нам розібратися в нашій темі знавці природи. Які нам у формі доповідей розкажуть про розмноження кожної групи тварин.

1 доповідач – „Розмноження комах”

Метелики відкладають яйця на зворотній стороні листочків рослин. Через деякий час з яєць вилуплюється зелена гусінь. Спочатку гусінь з'їдає оболонку свого яйця, після цього починає об'їдати листки дерев. Коли настає час перетворюватись, гусінь переповзає у затишне місце. Там вона прикріплюється до листочка на гілці рослини й висить униз головою. Там гусінь і перетворюється на лялечку: зі свого рота випускає тоненьку ниточку,

яку намотує на своє тіло. У такому вигляді лялечки перезимовують. Навесні зі свого старого будиночка - лялечки, який уже не потрібен, виповзає метелик. Він обсушує крильця і вилітає у нове життя.

2 доповідач - "Розмноження земноводних"

Навесні в річці, озері, ставку серед водоростей жаби відкладають ікру. Через 9 - 10 днів з ікринок з'являються пуголовки. Поступово в пуголовків виростають ноги, відпадають хвости. Вони перетворюються на маленьких жабок. Жабенята швидко ростуть і стають дорослими жабами.

3 доповідач - „Розмноження риб”

Навесні у водоймах риби відкладають ікру. З ікринок з'являються мальки, схожі на дорослих риб. Мальків буває багато, але дорослими стає тільки частина з них.

4 доповідач - "Розмноження плазунів"

Черепахи, ящірки, змії, крокодили риють ямки в сухому ґрунті на берегах річок, морів, на узліссі. У них вони відкладають яйця і засипають їх. Через деякий час з них вилуплюються і вибираються на поверхню маленькі черепашки, ящірки, змії, крокодильчики. З яєць вилуплюється багато малюків, але виживає їх мало, бо вони часто стають поживою для хижаків.

5 доповідач - "Розмноження птахів"

Відклавши яйця, птахи насиджують їх, зігріваючи своїм теплом. Із яєць вилуплюються пташенята. Влітку у пташенят виростає пір'я. Поки пташенята не навчаться літати, батьки-птахи годують їх і оберігають від хижаків.

6 доповідач - "Розмноження звірів"

У звірів малята народжуються сліпими і безпорадними. Всі звірі вигодовують своїх малят молоком. Вони піклуються про своїх малят, захищають від ворогів, вчать добувати корм.

5. Хвилинка – цікавинка. Розповідь учителя.

Деякі тварини розмножуються незвичним способом, наприклад:

- Гадюка (яйцеживородна)
- Жаба - повитуха (самець носить ікру, намотавши на задні лапи)
- Качкодзьоб - ссавець, що несе яйця.

Новонароджених зайченят зайчиха годує і залишає самих на 3-4 доби. Зайченята затихають і здорово тремтять. Але зайченят не відчуває ніякий звір, бо на тілі зайченяти немає потових залоз, вони не виділяють запах. А ці потові залози на підошвах лап, з лапи зайченята підтискають під себе, коли змерзають. Від так вони ніби ховають свій запах. Зайчиха може народжувати тричі на рік - взимку, літом, осінню.

VI. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Робота з підручником (с. 140-144) (Читає кращий учень)

а) Аналіз прочитаного

- Де плазуни риють ямки? - Що зігриває відкладені яйця?
- Чому в природі виживає мало плазунів?
- Робота над таблицями. (У кожного таблиці на партах)
- Як розмножуються звірі? Птахи? Комахи? І т.д.

2. Творча робота,

а) Опис тварини за планом

1. Назва тварини

2. Група

3. Як розмножується

VII. Підсумок уроку.

1. Прислів'я.

Вовк лисиці не рідня, та повадка одна.

Зайця ноги носять, вовка зуби годують.

2. Підсумком нашого уроку будуть слова С.Ф. Русової

"Джерелом впливу на дитину є пані природа у всій її непереможній красі у квітах і метеликах, у красі дерева і листя, у співах пташок, у грі світла на воді, в кольорах зорі, красі далеких краєвидів. Це збагатить дитину враженнями правди, краси, добра..." [1, с.127].

VIII. Домашнє завдання.

Опрацювати ст. 140-144 , зошит с.47

Література

1. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової. - Ч.: ЧДПУ ім.Т.Г.Шевченка,1999.
2. Інтернет-ресурс shapovalivka-school.edukit.cn.ua
3. Інтернет-ресурс teacher.iod.gov.ua
4. Коваленко Є.І., Пінчук І.М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С.Русової.-Н.:Аспект,1998.
5. Педагогічна спадщина С.Русової та існуюча освіта.-К.:Освіта, 1998.
6. Русова С. Вибрані педагогічні твори.-К.:Освіта,1996.
7. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значення. - К.:Світло, 1911.- С17-.24.

Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової на уроках української мови у початковій школі

Принцип народності, на думку відомого педагога, передбачає навчання і виховання українських дітей рідною мовою. С. Русова розглядає рідне слово як джерело неповторного національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання й відображення дійсності, зокрема, специфіка її художньо-образного мислення. Навчання дітей має проводитись тільки їх рідною мовою.

« Мірилом ставлення до неньки України, - говорила Софія Русова, - в першу чергу - є ставлення до мови». «Здавалося б, що й говорити про необхідність шкільного викладання на рідній мові - все одно, що ломитися у відкриті двері, оскільки це вимога природи і спирається на тверді основи (гра, драматизація, малюнки, народні промисли, екскурсії тощо)» [3, с.118].

І особливий наголос вона робить на керівній, спрямовуючій ролі вчителя.

У своїй роботі намагаюься творчо поєднувати найновіші технології та методики з настановами та ідеями великої просвітительки. Свою роль як вчителя я вбачаю в тому, щоб знайти для процесу навчання і виховання відповідний матеріал, викликати в дитини інтерес до нього і вказати певні шляхи опанування ним. Виходячи з цього я використовую на уроках цікавий матеріал, загадки, прислів'я, приказки, кросворди, ребуси. Дитина краще засвоює новий матеріал, коли він насаджується невимушено, в ігровій формі, коли вона повторює його кілька разів, навчаючи іншого.

Відома педагог писала: «Ігри, то такі моменти, які ні з чим не можуть бути зрівняні по своїй користі:

- приємне використання часу
- вихід зайвої енергії;
- спочинок;
- витрачені сили знову оновлюються;
- сили тіла і духу знову працюють;
- вплив на виховання;
- розвиток соціальних змагань дитячої душі» [1].

Недаремно гру називають і джерелом радості і королевою дитинства. Адже гра для дитини - саме життя з усіма його радощами, хвилюваннями, тривогами, перемогами і прикрощами. Гра - природний для дітей вид діяльності, мотив її лежить у самій сутності. Вияв творчості у грі, дозволяє дитині глибше зрозуміти навколишній світ, дає їй деякий життєвий досвід. Гра охоплює всі сторони особистості учня: вона потребує активної роботи думки і трудових умінь, багата емоціями та щирими почуттями.

Дитина працює з використанням «ігрових» матеріалів легше, веселіше, а головне - інтенсивно, значно продуктивніше і не помічає цього. В процесі багатьох ігор діти працюють з величезним емоційним піднесенням, часом з граничним напруженням своїх здібностей.

Навчання дітей у школі має проводитись виключно українською мовою. Емоційна культура школярів, національна свідомість формується, відшліфовується можливостями рідного слова, фольклору, свят та обрядів.

Спонукаючи дітей до спілкування рідною українською мовою, з метою пропаганди її краси, мелодійності, поетичності я проводжу уроки - інсценізації, уроки - подорожі, уроки - діалоги. Приділяю велику увагу розвитку зв'язного мовлення, де використовую різні види переказів (усні, письмові, стислі, детальні, творчі, вибіркові), творів (за серією малюнків, поданим початком, кінцем тощо). Намагаємося з дітьми творити словами - оповідання, вірші, описи. Завдяки цьому учні починають точно помічати красу слова і намагаються цю красу використати в своїх письмових творах. Написання творів та творчих робіт сприяє формуванню у школярів активної життєвої позиції, вчить аналізувати, висловлювати свої думки та прогнозувати свої дії і вчинки. Дуже подобається дітям презентувати свої улюблені книжки, власні поетичні та прозові твори, творчі роботи, брати участь і проводити фольклорні свята, музичні українські казки, ранки, вистави.

Софія Русова наголошувала на тому, що новий матеріал діти краще сприймуть і запам'ятають, коли самостійно дійдуть висновку, знайдуть відповідь, а не тоді, коли вчитель дасть їм готові правила, алгоритм розв'язку.

«Не накачувати в дитячі голівки знання, мов у порожні пляшки, а викликати в дітях намагання самим відшукувати нові духовні скарби. Треба давати змогу дітям самим знайти відповідь на наріжні питання, які перед їх розумом постануть, даючи, звичайно, деяку допомогу в справі правдивого розв'язування, але ніколи не забуваючи, що розум дитини - то багаття до якого ми можемо лише підкладати дрова, а горітиме воно вже своїм власним вогнем» [2].

Тому на уроках я вводжу елементи інтерактивних методів навчання : робота в парах, робота в малих групах, «завдання-пастки», «мозковий штурм», «незакінчене речення», «акваріум», «навчаючи - учусь» та інше. Це допомагає активізувати самостійну пізнавальну діяльність учнів, зрозуміти мотив учіння, забезпечує розуміння учнями змісту їхньої діяльності.

Нестандартний урок - віночок з української мови в 2 класі

Тема: Знаходження кореня у спільнокореневих словах.

Мета: узагальнити знання учнів про істотні ознаки спільнокореневих слів; удосконалювати вміння добирати спільнокореневі слова та виділяти в них корінь, ознайомити учнів з народними традиціями плетіннями віночків; розвивати пізнавальну активність, самостійність; збагачувати словниковий запас учнів; виховувати інтерес до культурної спадщини свого народу, любов до рідного краю, повагу та інтерес до народних традицій

Хід уроку

I. Організація класу до уроку.

1. Привітання.

- Стали, дітки, всі рівненько,

Усміхнулися гарненько,

Настрій на урок взяли

Й працювати почали.

Працюватимем старанно,

Щоб почути у кінці,

Що у нашій другій класі

Діти просто молодці!

Сідайте, діти!

На уроці

Зустрілися ми знову.

Про нашу мову чарівну

Поведемо розмову.

2. Девіз уроку:

Сидимо-

Пишемо-

Слухаємо-

Відповідаємо -

II. Актуалізація опорних знань учнів.

1. Читання таблиці споріднених слів (Мова, мовонька, мовлення, розмовляти).

- Це - не міста забудова.

Це - будова слова.

З'ясуємо, як будівництво відбувається

І головна частина слова називається.

- Як називаються ці слова? Чому?

2. Загадка.

Я - житель підземний

Лісів і полів

І спільна частина

Споріднених слів, (корінь слова)

- Пригадайте правило яке ми вивчили.

III. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми і мети уроку.

Сьогодні ми продовжимо працювати над темою споріднені слова. Корінь у всіх споріднених словах має одне значення. І ми сьогодні вчитимось знаходити спільнокореневі слова, виділяти в них корінь.

А ще будемо на уроці плести віночок, прикрашати його стрічками

Вірш: Сплетемо вінок український сьогодні

З мальв, чорнобривців, калини,

З барвінка та жита, із м'яти, нагідок

З жоржин, чебрецю та вербени...

- Віночок - це плетене коло з квітів, листя, гілок. Український віночок символізує молодість, красу, кохання. Він - не просто прикраса дівчини, а й оберег, що має цілющі властивості - знімає біль, захищає від різних хвороб, злих духів, зберігає волосся від випадання.

А ще ми дізнаємось, які саме квіти впліталися у віночок, від чого оберегали. Дізнаємось про символічну роль стрічок.

IV. Робота за темою уроку.

1. Хвилинка каліграфії.

Щоб букви правильно писати,

Хвилинку каліграфії

Нам треба розпочати.

Писатиму букви рівнесенько,

Щоб були красиві й гарнесенькі.

ві він ок очок

У цьому дворку, як у вінку.

- Як ви розумієте зміст цього прислів'я?

- Доберіть споріднені слова до слова вінок

- В'яжемо у вінок коричневу стрічку - символ землі - годувальниці.

2.Робота в парах. Гра «Споріднені слова знайди, у віночок їх вплети» (картки). Взаємоперевірка написаного.

3.Перевірка роботи учнів. Зачитування слів, визначення кореня.

- А чи знаєте ви, що дівчатка починали носити віночок з 3 років?

Перший віночок для доньки плела мама. В нього вплітали 3 квітки:

барвінок – квітка – тато, який оберігає доньку, годує її;

чорнобривець – квітка – мама, яка захищає дитину від усього лихого та виховує її;

незабутка – це сама дівчинка.

У вінок вашої ровесниці, семирічної дівчинки, вперше вплітали гроно калини символ дівочої краси, а ще –цвіт яблуні, ромашки, волошки; щоб зберегти

зір – червоний мак. А всього в українському віночку 12 квітів.

Ви добре впорались із завданням. Вплетемо у вінок жовту стрічку.

4. Поетична хвилинка «Хто квіти знає, той відгадає». Заздалегідь підготовлені учні загадують загадки.

У народі його вважають символом життя. (Барвінок)

Символ краси та жіночої вроди. (Калина)

Символ материнської любові (Вишня)

Оберіг від нечистої сили (Мак)

Символ доброти, ніжності. (Волошка)

5. Фізкультхвилинка.

Дівчинка в українському костюмі читає вірш.

Піду у гай зелений я

І назбираю квітів.

З тих квіточок сплету вінок

Покличу я діток.

І будем ми співати,

І будем танцювати

Та неньку - україну

Щиро прославляти.

Гра «Подоляночка»

6. Робота з підручником.

Колективна робота. Вправа 66 (за завданнями підручника) В'яжемо синю стрічку.

7. Вибірковий диктант

Вірш «Стежка» М.Томенко

- Знайти споріднені слова до слова стежка

В'яжемо фіолетову стрічку - символ мудрості.

8. Робота за підручником. Вправа 70 (за завданням підручника)
В'яжемо червону стрічку - символ добробуту, багатства, достатку.

9. «Передбачення»

- Подивіться на наш віночок. Ми вже знаємо про символічне значення стрічок. Тільки про те, що означають жовтий і синій кольори, ми не говорили. Чому? Якого кольору Прапор України? Отже, що символізують жовтий і синій кольори ?

10. Гра. «Так - ні»

- Зіграти хочеться мені

І з вами, друзі,

В «Так» чи «Ні».

Я вам питання задаю.

Готуйте ж відповідь свою.

- За допомогою сигнальних карток покажіть відповідь:

зелений - «так» червоний - «ні»

- Спільна частина споріднених слів називається коренем.

- Слова: малина, малиновий, малинка, мальва - споріднені.

- Слова; мак, макарони - спільнокореневі.

- Слова: весна, веснянка, весняний - спільнокореневі.

Ви добре справились із завданням. В'яжемо у віночок рожеву стрічку - символ щирості, привітності.

V. Підсумок уроку. Рефлексія

1. Складання павутинки до слова «віночок».

2.Ось і закінчується наш урок.

- Як називається спільна частина споріднених слів ?

- Які квіти влітають у вінок ?

3. Встали всі, підійшли до мене. Я візьму цей віночок, а ви візьміть у руки по стрічці. Хай цей український віночок оберігає вас від усього лихого, об'єднує вас у дружну родину. Щоб ви були дружними, щоб любили і

поважали своїх батьків, рідних, свій український народ. Щоб берегли традиції свого народу.

Збіг урок наш, як коротка мить,
Дуже швидко час біжить.
Та попереду у нас багато кроків,
Безліч веселих, серйозних уроків.

VI. Домашнє завдання.

Вправа 71. До виділених слів потрібно дібрати спільнокореневі слова, позначити корінь.

Додаткова гра «Одягни корінь».

Урок української мови у 4 класі

Тема. Написання *не* з дієсловами

Мета : Забезпечити засвоєння учнями знань про правопис *не* з дієсловами. Вчити спостерігати за мовними явищами, аналізувати й узагальнювати. Розвивати зв'язне мовлення, збагачувати словниковий запас учнів, пізнавальну активність.

Виховувати бережливе ставлення до природи, як до рідного дому, бажання зберегти нашу планету для нащадків.

Обладнання: таблиці; блокова опорна схема, малюнок журавля, картки.

Хід уроку

I. Організація учнів до уроку.

- Повернемось, посміхнемось до гостей і радісно промовимо: « Добрий день!»

Пролунав і стих дзвінок

Починається урок.

Всі за парти посідайте,

Працювати починайте

II. Повторення вивченого матеріалу

1. Фронтальне опитування

- Які частини мови ми вивчили?
- Яку частину мови ми почали вивчати на попередньому уроці?
- Що ми знаємо про дієслово, нам допоможе з'ясувати ось цей куб.

2. «Кубування»

Вивішується опорна схема « Дієслово»

3. Робота по картках (1 учениця біля дошки, решта в зошитах)

- а) В реченні підкреслити підмет і присудок.
- б) Усно. Встановити зв'язок слів у реченні.

III. Активізація пізнавальної діяльності учнів

1. - Діти, до нас завітав журавель з листом. І мені здається, що цей лист для нас.

Прислала вам Земля листа.
О! Чим стурбована вона?
Швиденько лист ми прочитаєм.
Про що вона у нас питає?
Що хоче нам розповісти?
І чим ми зможем допомогти?

Моє звернення до людей,
Дорослих і малих дітей.
Погляньте, де ми живемо,
Що на землі ми творимо!
Чом плаче матінка - природа?
Куди зникає її врода?
Чом ріки наші обміліли?
Поля врожайні опустіли?
Будуєм все, руйнуєм за що?
Цього й самі не знаєм ми.
Невже такі ми всі ледачі,
Ніщо не здатні зберегти?
Нехай політик і учений,
Школяр і навіть немовля
Билинку кожну зберігає,
Щоб цвітом вкрилася земля.

Г. Михальчук

- У мою душу закралася тривога, а у вашу?

2. Робота над словниковим словом

- Що таке « тривога ». Пояснити лексичне значення.

- Доберіть синонім до слова тривога

3. Хвилинка каліграфії

Т т т р и в о г а т р и в о г а т р и в о г а Я т р и в о ж у с я з а д о л ю З е м л і .

- Пояснити орфограми в реченні.

IV. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми і мети уроку

- Діти! Чому ми тривожимося?

- Що викликає у нас занепокоєння?
- Про це ми говорили на уроках « Я і Україна»
- Ось скільки проблем ми назвали.
- Що ж ми повинні робити?
- У цих реченнях зустрічається частка *не* з дієсловами. Ми поки що не знаємо, як її записувати.

Сьогодні на уроці будемо вчитися це робити.

V. Вивчення нового матеріалу

1. Колективна робота за вправою 81

- а) - Прочитати прислів'я і приказки. Пояснити, як ви їх розумієте.
- б) Виписати дієслова разом з *не*.
- в) Висновок про те, як треба писати *не* з дієсловами

2. Ознайомлення з правилом (ст.44)

Блокова схема - опора (1 частина)

2. Робота в групах

У конвертах розрізані поради, як зберегти природу. Відновити їх і записати у зошити

Перевірити на дошці

- А зараз ми перевіримо чи правильно ви записали.
- Які це речення за метою висловлювання?

Фізкультхвилинка

Що ж, мабуть, прийшла пора

Всім нам відпочити

Хочу на фізкультхвилинку

Усіх запросити

Встаньте, діти, посміхніться,

Землі нашій поклоніться

За щасливий день вчорашній

І до сонця потягніться

В різні боки нахиліться.

Покружляли, потяглися

І до роботи знов взялися.

5. Списування з завданням. Вправа 83

1-2 речення - усно

3 - письмово

- Взаємоперевірка

6. Вибірковий диктант

(За віршем А. Костецького « Я Не хочу!»)

- Виписати не з дієсловами.

Метелика ловити я (не) хочу,

Він - квітка неба, хай живе собі!

Хай крильцями барвистими тріпоче,

Щоб радісно було мені й тобі

І квітку лісову(не) стану рвати, її додому я (не) понесу

Бо вдома їй джмеля (не)погойдати

І (не) попити ранками росу!

І ні стеблинку, гілку чи травинку

Я (не) ображу - це страшенний гріх.

Бо в кожній з них живе тремтинка,

Що світиться довірою до всіх

- Прочитайте, що ви виписали?

- Як же пишеться не з дієсловами?

- Назвати особові займенники.

7.« Гронування»

- Доберіть якнайбільше дієслів до слова пташка

Вправа 82 (1,2речення)

-Гра « Запереч мені»

VI. Підсумок уроку

1. - Що ми нового дізналися на уроці?

- Як пишеться не з дієсловами?

2. Ознайомлення з вийнятками

Блокова схема - опора

VII. Домашнє завдання

Вправа82 (3,4- речень)

На Землі, у домі вселюдському,

Протиріч і негараздів тьма

Будьте, люди, обережні в ньому!

Іншої домівки в нас нема!

Література

1. Інтернет-ресурс <http://obuch.com.ua>

2. Інтернет-ресурс <http://zavantag.com>

3. Современные школьные нужды в Украине.-К.:Украинский вестник,1906 №2.

Виховання молодших школярів за концепцією С.Ф.Русової

Винятковий педагогічний і громадський ентузіазм Софії Федорівни Русової, її палка любов до України в поєднанні з любов'ю до людності планети були і залишаються натхненним прикладом для вчительства багатьох країн. Усе життя, педагогічна діяльність, багатогранна спадщина спрямовані на дитину і для дитини.

В її працях я відшуковую багато порад, пояснень, суджень таких зрозумілих і простих, але мудрих, життєвих і теплих, як материнські добрі настанови. Сьогодні я працюю з молодшими школярами. Спадщина С.Русової допомагає мені у спілкуванні з дітьми, у формуванні довірливих і теплих стосунків з ними.

Проводячи виховні години на патріотичну тематику я ставлю за мету розширювати знання про нашу Батьківщину про єдність, незалежність і суверенітет нашої держави, викликати у дітей почуття гордості за неї.

Моя Батьківщина – вишеньки цвіт
І верби над ставом, й калина.
Моя Батьківщина- це мрії політ,
Це рідна моя Україна !
Моя Батьківщина - це наша сім'я,
Затишний куточок і хата.
Це мама, татусь , бабуся, дідो і я,
Всі рідні і друзів багато.
Моя Батьківщина - це злагода й мир
Та небо бездонне й чудове,
Це пісня чудова, що лине до зір,
Й дитинство моє світанкове,
Моя Батьківщина - міста й поля.
Від них в нас і радість , і сила.
Це та найсвятіша і рідна земля,
Що кожного з нас народила.

Показуючи на глобусі материка й океани, я наголошую дітям , що на материках є багато різних держав, країн, де живуть люди. Вони всі різні.

Кожен народ має свою культуру, побут, мову, звичаї, закони. І кожен має Батьківщину, як рідну неньку, до якої так і хочеться завжди прилинути, відвідати, побачити знову і знову. Адже, як і наголошувала Софія Федорівна, куди б ви не поїхали, ви завжди повертаєтесь на свою Батьківщину, де живуть всі ваші близькі і рідні.

Софія Русова писала: «Найдорожчий скарб у кожного народу – його діти, його молодь» [2, с.3]. Вона вживає поняття народне як національне, і розглядає навчально-виховний процес як суто національний феномен, що має виходити з потреб та інтересів народу, базується на досягненнях культури, традиціях народу.

На своїх виховних заходах, я прищеплюю дітям почуття любові до рідного краю, любові і поваги до символів України. Учням початкових класів я розповідаю про герб, прапор України.

Наш герб – тризуб,
Немов сім'я єдина,
Де тато, мама і дитина
Живуть у мирі і любові
На Україні вольній, новій.

Прапор - офіційна емблема держави, що символізує суверенітет-належність державної влади. Прямокутне полотнище, яке складається з двох різних за шириною горизонтально розташованих смуг: вертикальної - синього кольору, нижньої - жовтого кольору. Жовтий - колір пшеничної ниви, зерна, що дає життя всьому живому на землі. Це колір сонця, без ласкавих променів якого не визрів би хліб. Блакитний - колір ясного неба, чистого і мирного.

Діти, з завмиранням у душі і серці, слухають урочисту мелодію Державного гімну України «Ще не вмерла України».

«Друзі, ми мусимо свідомо носити ім'я українців. Знати всі скарби, що заховані в українській землі», - писала С.Русова [1, с.16].

Отже, я вчу своїх вихованців, що наш народ має свої споконвічні народні символи: верба, калина, криниця, тополя, барвінок, лелека, груша, віночок.

Діти уважно слухають, що у нас на Україні росте близько 30 видів верби. Вони запам'ятовують прислів'я про вербу.

Без верби і калини - нема України.

Де вода - там і верба.

Верба своїми коренями скріплює береги, очищає воду. Коли копали криницю, то кидали шматок вербової колоди для очищення води. Про

тиху вербу народ склав багато пісень. У багатьох своїх творах згадує вербу і Т.Г.Шевченко.

Багато цікавого учні дізнаються про калину. Калина є символом дівочої краси, ніжності. Калину оспівують у піснях, складають легенди.

Втілення принципу народності у виховний процес дітей означає прилучення їх з раннього віку до витоків української народної культури, добір форм, методів та прийомів виховання.

Софія Федорівна прагнула, щоб діти знали корені свого народу, його звичай, традиції, обереги. Тому, в своїй роботі з дітьми я знайомлю їх з українським віночком та українською вишивкою, зокрема рушниками.

Український віночок - символ добра і надій, молодості і кохання, може визначити долю. Вінок в Україні завжди був своєрідним жіночим оберегом. Вінки виплітали з різного зілля від весни і до пізньої осені. Кожен віночок слугував не тільки красою голови а й був оберегом душі, бо в ньому є чаклунська сила, що і біль угамує, і волосся збереже. Дівочий віночок - обов'язково з живих квітів, має цілющі властивості.

Український рушник ! Як багато промовляє до нас це слово, яке воно рідне і миле нам.

Рушник із сивої давнини і до наших днів у радості і горі є невід'ємною частиною нашого побуту. Це не тільки окраса нашого дому, але й оберіг. Без рушника неможливі народження, одруження, зустріч гостей.

Ми - є діти українські.
Український славний рід.
Дбаймо, друзі, щоб про нас
Добра слава йшла у світ.
Все, що рідне, хай нам буде
Найдорожче і святе -
Рідна віра, рідна мова,
Рідний край нам над усе.

Я погоджуюсь з думкою С.Ф.Русової, що міцна та нація, яка краще за всіх використала глибокі національні скарби.

Розробка виховної години для учнів 4 класу

Тема. Батьківщина – рідна Україна (Усний журнал)

Мета. Закріпити знання учнів про Україну. Розширити знання про єдність, незалежність і суверенітет нашої держави, викликати у дітей почуття гордості за неї. Розвивати в учнів бажання брати посильну участь у розбудові

та зміцненні єдності нашої держави, наполегливо вчитися, щоб принести якомога більше користі Батьківщині. Виховувати майбутнього захисника своєї Вітчизни. Прищеплювати інтерес до вивчення географії, історії, звичаїв і культури.

Обладнання: мультимедійна дошка, малюнки дітей, демонстраційний матеріал (вінок, квіточки, малюнки предметні)

Виховна година проходить у вигляді усного журналу

Сторінка 1.

Учитель.

- Як ви вважаєте, чому землю на якій ми живемо називають Батьківщиною? (Ми тут народилися, ми тут живемо. Тут наші рідні, що це все створювали на благо нам, щоб ми змогли гарно жити і розвиватися далі).

Мандруватимемо ми з вами сторінками нашого усного журналу. Перша сторінка – це тема виховної години “Батьківщина – рідна Україна!” (Слайд 1; ст.1 журналу)

Говорити будемо про Україну, мальовничу нашу державу. (Слайд 2,3 – зачитування вірша)

Багато письменників писали про Україну. Прочитаймо їх вислови.

Україно! Ти для мене диво!

(В.Симоненко)

Всім серцем любіть Україну свою,

І вічні ми будемо з нею.

(В.Сосюра)

Свою Україну любіть.

За неї Господа – моліть.

(Т.Шевченко)

Усе моє, все зветься Україна.

(Л. Костенко)

- Діти, а щоб жити у мирі і злагоді, розвиватися, що ми повинні дотримуватися ? (закону)

- А де записані всі закони, за якими має жити кожен громадянин України? (В Конституції України – головний закон держави).

Отже, Батьківщина – це земля, на якій ми народилися, яку ми любимо понад усе.

Учениця

Моя Батьківщина – це вишеньки цвіт

І верби над ставом, й калина.

Моя Батьківщина – це мрії політ,
Це рідна моя Україна!
Моя Батьківщина – це наша сім'я,
Затишний куточок і хата.
Це мама, татусь, бабця, дідो і я,
Всі рідні і друзів багато.
Моя Батьківщина – це злагода й мир.
Та небо, бездонне й чудове,
Це пісня чудова, що лине до зір,
Й дитинство моє світанкове.
Моя Батьківщина – ліси і поля.
Від них в нас і радість, і сила.
Це та найсвятіша і рідна земля,
Що кожного з нас народила.

Сторінка 2. Історія України.

Учитель.

- Погляньте на глобус. Як називаються ось ці частинки Землі? (материки). На глобусі ми знайдемо материки й океани. На материках є багато різних держав, країн, де живуть люди. Вони всі різні. Кожен народ має свою культуру, побут, мову, звичаї, закони. І кожен має Батьківщину, як рідну неньку, до якої так і хочеться завжди прилинути, відвідати, побачити знову і знову. Адже куди б ви не поїхали, ви завжди повертаєтесь на свою Батьківщину, де живуть всі ваші близькі і рідні.

Ми живемо в Україні!

- Як називається наш народ? (українським) (Слайд. Вірш “Народитись українцем” – зачитує вчитель)

- Це наша Україна. (Слайд) (Учитель показує народи. Запитує інформацію із слайда)

- А чи завжди Україна була незалежною, вільною країною? (Ні)

За нашу територію велися тяжкі бої. Український народ прагнув до волі, до створення власної держави. Але до незалежності був тяжкий шлях. Це різні навали інших держав, це протистояння гітлерівському нашестю, II Світова війна. Наша Україна вільна й незалежна, а це заслуга всього народу, багатьох його поколінь.

- Що ви знаєте про дату 24 серпня? (Слайд. Проголошено Акт про незалежність України)

Надзвичайно чудова і красива природа нашої України. (Малюнки дітей).
Діти підготували малюнки на тему “Україна” (Демонстрація малюнків).

- Що зображено на малюнку?

Учениця.

Вірш “Я люблю кожну квіточку в полі”.

Сторінка 3. Державна символіка України.

- Продовжіть речення

- Державними символами України є: гімн, герб, прапор). Слайд (Кожен народ ...)

Діти підготували повідомлення про:

(Слайд) Герб

Наш герб - тризуб,

Немов сім'я єдина

Де тато, мама і дитина

Живуть у мирі і любові

На Україні вольній, новій.

Герб – знак, що символізує владу держави. Золотий тризуб на синьому фоні. Символізує мир, спорідненість поколінь. Це символ відродження Батьківщини. Схематичне зображення слова “воля” – свобода, адже український народ завжди прагнув до волі.

(Слайд) Прапор

Має колір жовто-синій.

І повинен кожен знати

Як два кольори єднати:

Синє небо – верхня смуга,

Жовте поле – нижня смуга.

Я підношу із любов'ю

Прапор ніжно - кольоровий (І. Чубач)

Прапор – офіційна емблема держави, що символізує суверенітет – незалежність державної влади. Прямокутне полотнище, яке складається з двох різних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої – синього кольору, нижньої – жовтого кольору. Що означають ці кольори? Жовтий – колір пшеничної ниви, зерна, що дає життя всьому живому на землі. Це колір сонця без ласкавих променів якого не визрів би хліб. Блакитний – колір ясного неба, чистого і мирного.

(Слайд) Учень. (Вірш “Державний гімн України”)

Слова палкі,
Мелодія врочиста, -
Державний гімн
Ми знаємо усі.
Містечка, міста -
Це клич один.
З мільйонів голосів.

Це наша клятва,
Заповідь священна,
Хай чують друзі й вороги,
Що Україна вічна,
Незнищенна,
Від неї лине світло навкруги.

(Н. Поклад)

Слухання та виконання пісні “Ще не вмерла України”

Сторінка 4. Вірш “Я народилась в Україні” Літературна.

Я народилась в Україні
І почала своє життя
Тут небеса високі й сині
На що не глянеш – все моє!
Трава для мене зеленіє;
Для мене світлі дні ясні.
І сонце пестить та леліє;
Летять до серденька пісні.
Тут кожна квіточка співає.
Струмочок ніжно жебенить.
І краю кращого немає
Де б я могла так вільно жити!

Вірш про Україну. (Лист від письменників)

- Закінчіть речення, віднайшовши загублені слова

Ось небо блакитне і сонце в зеніті!
Моя Україна – найкраща у ... ! (світі)
Моя Україна – це ліс і озерця,
Безмежні степи і чарівні ... . (джерельця)
Красиві пейзажі і гори високі,
Міста старовинні і замки казкові.
Великі будови наші, ... (сучасні)
Сади чарівні, мальовничі села.
Моя Україна - це пісня ... . (весела)
Це щира, багата, як світ її мова,
Крилата, така мелодійна, ... (чудова)
Її оберег – верба і ... . (калина)
Найкраща у світі – моя ... . (Україна)
Бо нам найрідніша Вітчизна і мати.

То як же нам, дітям, її не ... . (кохати)

Сторінка 5. Народні символи України.

Доповніть речення:

- Народ має свої споконвічні народні символи: верба, калина, криниця, тополя, барвінок, лелека, груша, віночок). Щоб краще познайомитися із народними символами завітаємо до краєзнавчого музею. Я екскурсовод. Слухаємо уважно.

Верба.

Здавна у нашому народі найбільш шанованим деревом є верба. “Без верби і калини – нема України” – говорить в народній приказці. У нас росте близько 30 видів верби. Говорять: “Де вода, там і верба”. Вона своїми коренями скріплює береги, очищає воду. Коли копали криницю, то кидали шматок вербової колоди для очищення води. Про тиху вербу народ склав багато пісень. У багатьох своїх творах згадує вербу і Т.Г.Шевченко.

Перебуваючи на засланні у пустелі біля Каспійського моря, Шевченко посадив вербову гілочку. Він доглядав за нею і виросла вона йому на втіху. Росте верба Шевченкова і досі.

Калина.

Завжди любили люди цілющу красуню калину. Калина є символом дівочої краси, ніжності. Вона росла біля кожної хати. Дівчата вишивали на сорочках калину, її вплітали у віночок. З гілочок робили сопілки. Слабеньким дівчаткам – немовляткам робили колисочки. Калину оспівують у піснях, складають легенди. Дівчина завела у болото ворогів бусурманів. Багато загинуло. Загинула і молода красуня. На місці її загибелі виріс кущ, який назвали на честь дівчини калина.

Віночок

Це і символ і оберіг. Українські дівчата ходили у віночках, у які вплітали багато різних квітів, близько 12 видів. Кожна квітка, щось символізувала.

Безсмертник – символ здоров'я

Деревій – символ нескоренності

Барвінок – життя і безсмертя людської душі

Цвіт вишні і яблуні – символ материнської душі

Калина – символ краси

Любисток – символ відданості

Волошка - вірності

Ромашка, мальви, півонії – символ надії, віри, любові

Хміль – символ гнучкості і розуму

Мак – символ печалі та смутку.

Носити віночки починали, з трьох років.

Лелека.

Улюбленим птахом є лелека. Його назвали на честь добра. Лелека, говорять, живе у душі доброї людини. Тому вона мостить гніздо на подвір'ї добрих людей.

Криниця.

Символізує достаток, невичерпну людську доброту, щирість, привітність. Криничну воду здавна вважали святою, як хліб і сіль.

- На цьому екскурсія завершена.

Сторінка 6. “Я маленький ерудит”

- Перевіримо, якими ви були уважними. За кожную відповідь квіточка, яку ми вплетемо у віночок.

Вікторина

1. Яке місто є столицею нашої держави? (Київ)
  2. Назвіть державні символи України? (Герб, гімн, прапор)
  3. Який куш вважають народним символом України? (Калина)
  4. На честь кого було названо місто Київ? (На честь брата Кия)
  5. Як називається основний закон України? (Конституція України)
  6. Яка мова в Україні є державною? (Українська)
  7. Яка найбільша річка в Україні? (Дніпро)
  8. Державний Герб України – це ... ? (Тризуб)
  9. Якого кольору Державний прапор України? (Синьо-жовтий)
  10. Урочиста пісня нашої держави – це...? (Гімн України)
  11. Найвищі гори в Україні – це ... ? (Карпати)
  12. Що матері дарують своїм дітям на щастя, на долю, виряджаючи в дорогу? (Вишитий рушник)
  13. З чим українці зустрічають гостей? (Хліб – сіль)
  14. Як називається символ, який українки одягають на голову? (Вінок)
  15. Яка улюблена страва українців? (Сало, борщ, вареники)
- Ми живемо в с.Шаповалівка – це ж наша мала Батьківщина.

Сторінка 7. Історія нашого села.

(Зачитування повідомлення заздалегіть підготовленим учнем)

Учитель.

Наша Батьківщина – Україна. Незважаючи на всі негаразди, всі ми прагнемо одного – миру, спокою, міцної і квітучої держави. Наталя Бучинська дарує нам пісню “Моя Україна”.

Література

1. Педагогічна спадщина С.Русової та існуюча освіта.-К.:Освіта, 1998.
2. Русова С. Дошкільне виховання.-К.1918.

*Мітченко А.А., вчитель Шаповалівської ЗОШ,
Чернігівської області*

Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової на уроках природознавства та географії

С.Ф.Русова в своїх працях звертала увагу на необхідність вивчення природознавства в школах. Вона вважала, що метою вивчення природознавства є формування у дітей наукових знань про навколишній світ, розв’язання завдань всебічного розвитку особистості. «Природа - то найважливіше джерело знань дитини. Формування морально-етичних і естетичних якостей. Дитина отримує задоволення в результаті безпосереднього знайомства з оточуючою природою дійсністю садом, городом, лугом, полем, ставком, річкою, деревами, квітами, розглядаючи метеликів, придивляючись до жабок, прислухаючись до співу пташок, слухаючи розповіді про рослинний і тваринний світ, доглядаючи за домашніми тваринами» [1].

Сучасні програми з природознавства передбачають знайомство учнів з компонентами природи. Екосистемами. При вивченні теми «Планета Земля, як середовище життя організмів» проводжу практичні заняття. Учні знайомляться з найпоширенішими рослинами, грибами, тваринами свого краю. Використовуючи власні спостереження, знання. Користуючись джерелами знань учні готують повідомлення, малюють малюнки, складають вірші. Під час проведення екскурсії виховується любов до рідного краю через виховання любові до рослин, тварин. Діти вчать спостерігати, порівнювати, проводити експерименти.

Сучасний підручник з природознавства має рубрику «Сторінка природослідника», яка передбачає виконання учнями завдань, які поглиблюють знання учнів про закони природи, навчають спостерігати, аналізувати, робити висновки.

Опрацювання рубрики «Сторінка ерудита» збагачує знання учнів, розширює кругозір, зацікавлює до вивчення природи, показує її різноманітність, багатогранність.

Самостійність у збиранні знань про природу допомагають формувати підготовки міні-проектів про явища природи, космічні тіла, рослинний і тваринний світ рідного краю, екосистеми. Учні вчаться робити повідомлення, логічно викладати свої думки.

Отже, завдяки природознавству виховується в дитини почуття любові до рідного краю, свого народу, Батьківщини. Завдання школи і батьків - краще знайомити дітей з оточуючою місцевістю, забезпечити знання в ній кожної річки, озера, ставка, рослинного і тваринного світу.

Географія, на думку С.Ф.Русової, має зайняти найвагоміше місце в курсі української національної школи, оскільки її вивчення сприяє розвитку цікавості до оточуючого навколишнього природничого і суспільного середовища, виховання пошани до рідного краю і свого народу, а також до інших народів світу, збагачення нових знань, умінь і навичок.

Проаналізувавши програму з географії, можна сказати що вона передбачає формування світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-технологічного середовища, в якому пролітає життя людини. Шкільна програма спрямована на формування в учнів просторового уявлення про зелену поверхню, гуманістичного світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому.

У процесі вивчення загальної географії учні набувають навчально-пізнавальної, соціальної комунікативної компетенцій: орієнтуватися на місцевості складати і читати план місцевості й карту, описувати за картою окремі об'єкти, описувати за власними спостереженнями сезонні зміни погоди, режим водойм, рослинний і тваринний світ.

Курс «Географія материків і океанів» вивчає території і об'єкти з урахуванням їх зв'язків з Україною. Для якісного виконання практичних робіт учні повинні оволодіти прийомами читання тематичних карт, аналізу їх як джерел інформації.

С.Ф.Русова писала «Україна - край хліборобський, тому кожна школа мусить дбати про це як найкраще, і перш за все, розвинути цікавість учнів до природи, серед якої їм доводиться працювати, з якою вони живуть в тісних постійних стосунках» [2].

Україна вивчається в 8 – 9 класах . Значна увага приділяється вивченню природних компонентів, природних комплексів. Практичні роботи допомагають вивчити органічні зв'язки природи і суспільства в межах своєї країни, їх взаємний вплив. «Економічна і соціальна географія України» розглядає питання формування території країни, вивчає розміщення населення, його природній і механічний рух. Детально аналізується географія галузей господарства країни, зовнішньо-економічних зв'язків та економічних районів України.

Практичні роботи вимагають самостійного використання учнями економічних карт, статистичних даних, роботи з підручником.

За словами С.Русової «Одним із моральних завдань навчання географії є: викликати симпатії до інших народів шляхом найкращого знайомства з умовами їх життя, з їх особливою культурою. Географія потрібна для розуміння історії, економічних і соціальних наук, вона має поширити в учня свідоме розуміння соціальних, расових особливостей і загальну єдність усіх народів світу. Ніщо не може так сприяти терпимому, лагідному відношенню до чужих народів, як добре ставлення навчання по географії» [3, с.130-140].

Тому соціально-економічна географія світу» вивчає відтворення і розуміння населення, світове господарство, географічний поділ праці, глобальні та регіональні явища і процеси. Цей курс сприяє вихованню поваги і любові не тільки до своєї Батьківщини, а й до історії і культури інших країн і народів. Більш детально вивчаються ті країни, які відповідають пріоритетам зовнішньої політики України з урахуванням сучасної політико - економічної ситуації у світі .

Актуальними і нині є передбачення С.Ф.Русової: «Головна дидактична вимога для географії - самостійне опрацювання географічного матеріалу самими учнями» [3, с.141].

Навчання географії в школі має включати в себе:

1) безпосередні спостереження, персональний досвід від різних географічних факторів , розширений розгляд малюнків та оповідань з географії;

2) працю пам'яті та уяви, знайомство з картами, глобусом та модулями; 3) об'єднання та доповнення вже відомих фактів, огляд народів та суходолів у їх політичних та економічних відносинах, фізичні порівняння.

Сучасне навчання географії потребує широкого унаочнення – карт, атласів, глобусів, моделей, малюнків тощо.

Таким чином, Софія Русова, поряд з розробленням теорії національного виховання, зробила значний внесок у розвиток методики шкільної географії і краєзнавства, переконливо довела значення краєзнавчої роботи у вихованні особистості, розвитку її інтересів і здібностей.

Література

1. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової. – Ч.: ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка,1999.
2. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової. Видання друге. - Ч.:Деснянська правда,2006.
3. Русова С. Дидактика: Конспект лекцій, читаних в Українському Педагогічному Інституті ім.М.Драгоманова. – П.: Сіяч,1925.

*Фесенко Галина Іванівна, вчитель Шаповалівської
ЗОШ, Чернігівської області*

Національно-патріотичне виховання учнів за ідеями С.Ф.Русової

В основі ідей національного виховання Русової лежить думка про те, що українці, як і інші народи, повинні мати школу з рідною мовою навчання і побудовану у відповідності з потребами і національними традиціями народу.

В галузі національного виховання С. Русова висунула вимогу створення такої системи, яка б забезпечила підготовку нового покоління людей, відданих інтересам народу, палких патріотів своєї землі. Багатюща спадщина виховних ідей , що залишилась нашому народу від відомого педагога С.Русової, стала педагогічним путівником, джерелом натхнення і любові до людини і дитини для багатьох її послідовників сьогодні. Саме її ідеї національного і патріотичного виховання стали провідними напрямками в системі виховної роботи Шаповалівського освітнього і виховного центру С.Русової.

Відправною точкою для початку роботи навколо імені Русової стала пошуково-дослідницька робота учнів та вчителів про видатну, але маловідому на той час особистість. Зазирнувши в маловідомі на той час сторінки літопису рідного краю натрапили на колишні публікації районної газети уривків із споминів С.Русової про проживання родини Русових на околицях шаповалівських земель. Тому першим об'єктом дослідження учнів

стала місцевість, де проживала родина та спогади старшого покоління. Старшокласники, з настанням весни 2002 року, провели дослідження Русового окопу, розчистили територію та встановили пам'ятний камінь на місці колишнього будинку Русових. Згодом тут була висаджена алея із берізок та лип а поруч учнями школи висаджено 5 га лісу.

Після встановлення зв'язків з педагогічним та учнівським колективом Олешнянської школи, наші учні мали можливість побувати на малій батьківщині родини Ліндфорсів, розглянути експонати місцевого музею, познайомитись із досвідом роботи даного колективу та запозичити їх напрацювання по поширенню і використанню освітніх ідей відомого педагога та громадського діяча – Софії Федорівни.

З накопиченням матеріалів з'явилась ідея створення світлиці С.Русової. Облаштування кімнати здійснювали за свої кошти випускники 2004 року. Сьогоднішнє наповнення світлиці , це результат всіх попередніх років та сьогоднішнього дня. Тут зібрано велику кількість публікацій, видань сучасних досліджень , фотоматеріали та творчі роботи учнів.

Почали з'являтися свої традиції. Щорічно проводиться місячник С.Русової, популярний в шкільному окрузі турнір краєзнавців, день відкритих дверей для учнів та вчителів району, щоосені і весни влаштовується похід до Русового окопу з метою впорядкування території.

Учні школи зайняті у різноманітних пошукових роботах та проектах по дослідженню народних традицій села, у зборі інформації про відомих земляків, випускників школи, маловідомих відомостей з історії села, школи,

Вивчають традиції односельчан та краю, організують велопоходи та екскурсії по пам'ятних місцях Борзнянщини. Учні ведуть догляд за могилами поховань жертв фашизму та загиблих бійців під час Великої Вітчизняної війни.

Юне покоління є організаторами і учасниками різноманітних національно-патріотичних заходів, акцій на підтримку сучасних героїв-учасників АТО. В школі проводяться шкільні ярмарки для збору коштів пораненим бійцям, організовувались відправка посилок та листів захисникам України. Саме такі справи пробуджують глибокі патріотичні почуття до своєї рідної землі, свого народу.

Центром національно-патріотичного виховання став шкільний музей, в якому в двох кімнатах розміщені матеріали з історії села, школи, періоду Великої Вітчизняної війни. Тут проходять уроки мужності, уроки пам'яті, уроки з історії рідного краю, тематичні екскурсії, виховні години.

Учні освітнього центру Русової підготували конкурсно-дослідницьку роботу по С.Русовій для участі у всеукраїнському конкурсі «Слідами історії» та були відзначені грамотою асоціації «Нова доба».

Діти стали організаторами проведення учнівських конференцій на честь відомого педагога, конкурсів малюнків, творів, поезій.

Втілюючи виховні ідеї Софії Федорівни в практику виховної роботи в сучасній школі, неможна не відзначити актуальність даних ідей в наш час, відповідність назрілим потребам в роботі системи освіти. Це тільки підтверджує значущість педагогічних ідей великого педагога.

Турнір краєзнавців

Ведучий: Сьогодні в черговий раз ми розпочинаємо проведення турніру краєзнавців, приурочене Дню народження С.Русової.

Програму турніру ми щороку оновлюємо новими конкурсами. Незмінними у нас залишається конкурс української пісні, презентація українських страв, конкурс українського костюма, вікторина «Родина Русових». Протягом попередніх років, в ході турніру, ми провели конкурс знавців народних ремесел, знавців народної медицини, конкурс читців народних дум, власних поезій і творів, конкурс-розвідку «Живе поруч з нами звичайна людина». Цьогорічна програма представлена новими конкурсами, це «Реліквія моєї родини». У нас працюють майстри по виготовленню віників, двоє учасників вирізують витинанки, а ще два учасники ,перед вами, виготовляють прикраси із тіста для весільного короваю. Підведення підсумків проводитиме почесне журі в кінці турніру. Для цього вони отримали різнокольорові картки для голосування.

Отож, ми розпочинаємо наш турнір, в якому беруть участь команда «Калинонька», за яку ви будете голосувати червоними картками, та команда «Полісяночка»- голосування синіми картками.

1.Ведучий : Першим етапом нашого конкурсу є вікторина «Родина Русових», в якому оцінюється першість правильної відповіді.

Вікторина

- 1.Дівоче прізвище С.Русової? (Ліндфорс)
- 2.Національність батька С. Русової ? (швед)
- 3.Музичний інструмент, на якому любила грати Софія ? (фортепіано)
- 4.Ім'я сестри Софії ? (Марія)
- 5.Чиє ім'я носить Чернігівська бібліотека заснована Русовими ? (ім.К ороленка)

6. Хто із авторів українського гімну був другом сім'ї Русових ? (Вербицький)

7. Хто із близьких друзів сім'ї Русових є автором вислову: «чисте діло вимагає чистих рук», ця людина користувалась повагою і авторитетом серед громадянців, її ім'я вписане в історію нашої держави? (Драгоманов)

8. Скільки десятин землі було у власності Русових в Борзнянському повіті? (12 десятин)

9. В яких роках на землях Борзнянщини проживали Русови? (1877-1879 рр.)

10. Як в народі називали поселення родини Русових? (Робінзонів хутір)

11. Які посади займав О.О. Русов проживаючи на землях Борзнянського повіту? (писар Шаповалівської волості; статист Борзнянського повіту)

12. Де поховані батьки С.Ф.Русової? (в Олешні, у капличці збудованій батьком Софії)

13. Скільки років було Софії, коли вона з сестрою відкрила перший дитячий садок у Києві? (16)

14. В якому році Русова емігрувала за кордон? (1921)

15. Де похована С.Ф.Русова? (в Празі 5. 02.1940)

16. Що залишилось від родини Ліндфорсів в с. Олешня до нашого часу? (капличка, липова алея, будинок).

17. Видавництвом якої найвідомішої збірки віршів українського поета, займався за кордоном О.О. Русов? (Кобзаря)

18. В якому році народилась С. Ліндфорс? (1856)

Ведучий : Переходимо до блоку питань з краєзнавства . Конкурс проводиться і оцінюється аналогічно.

Питання вікторини :

1. В якому столітті було засновано с. Шаповалівка? (в кінці 16 ст.)

2. Коли утворилась Чернігівська область ? (15.10.1932р.)

3. Хто із випускників нашої школи в роки війни був командиром Шалигінського партизанського загону у з'єднанні С. Ковпака? (Ф.Д.Матющенко)

4. З якими трагічними подіями в історії нашого краю пов'язана дата 19 січня 1942року? (розстріл єврейського населення фашистами на околиці нашого села)

5. Скільки односельчан загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни?(389)

6. В якому році в нашій школі було створено клуб «Пошук»? Хто був його керівником? (в 1978році, Борзенець Федір Васильович)

7. Коли в Шаповалівці була відкрита перша школа?(в 1887 році)
8. Коли було засновано м.Чернігів?(в кінці 7ст.)
9. Звідки походить назва нашого села?
10. Герой Радянського Союзу Борзнянщини, його рідне село носить його ім'я. (І.Красносільський)
- 11.Козацький полковник, уродженець м.Борзни.(Семен Палій)
- 12.Народний художник України. В Борзні відкрито музей його творчості.(Саєнко)
- 13.Український поет-романтик. Народився в Борзні в 1808 році. Його прізвище дало назву колишньому хутору, нині це село поблизу районного центру.(В. Забіла)
- 14.З якими історичними подіями пов'язано с.Крути?
- 15.Столицею яких гетьманів був Батурин ?

Ведучий: Питання двох конкурсів вичерпано і ми переходимо до наступного етапу. Майже в кожній українській родині є своя родинна реліквія, яка зберігається і передається із покоління в покоління. І не важливо, що інколи вона не має великої грошової вартості, важливо інше – яке місце відведено їй в наших родинах. Давня-давня фотокартка ,бойовий орден чи трудова медаль, вишита рукою прабабусі сорочка, весільний рушник-оберіг ,стара монета чи шматок домотканого полотна можуть розповісти багато. То ж давайте і ми послухаємо розповідь про родинні реліквії наших учасників конкурсу.

Розповідь 1. Родинну реліквію представляє учасник команди «Калинонька».

«В скрині моєї прабабусі лежить пожовтілий від часу шматок домотканого полотна. Йому ледь не до сотні літ. Пройшли роки і в наших шафах повно усяких фабричних одяганок, різних речей, що з часом викидаються як непотріб. А цей шматок полотна, бережно перекладається з місця на місце, бо в ньому все: і пам'ять, і нелегкий труд моєї прабабусі і ціле життя моєї родини. Колись і ця полотнина була розкішшю. Грубий шматок полотна... Скільки спогадів може озватися в кожному тканому рядочку, в кожній ниточці. Ця тканина виткана із конопляної пряжі. Розбиті і перетерті стебла конопель перетворювали за допомогою веретена в нитку. Довгими осінніми та зимовими вечорами в хаті встановлювався ткацький верстат і ткали полотно. Грубіше - на скатертини, покривала, ліжники, а тонше – на сорочки, рушники. Ткацькі верстати були не в кожній хаті, тому бідніші ходили ткати до заможніших і за це залишали їм шматок готової тканини чи відробляли. Готове полотно відбілювали, фарбували. Із нього шили одяг, бо

грошей на купівлю фабричної тканини чи одягу не вистачало. Більш заможні родини могли собі дозволити цю розкіш, а таким як моя прабабуся, доводилось в більшості користуватись домотканим полотном, і тільки до свята у неї була розкішна фабрична хустина, куплена на перші тяжко зароблені гроші. Ось тому ми бережемо це полотно, як пам'ять про нашу прабабусю».

Розповідь 2. Родинну реліквію представляє учасник команди «Полісяночка».

«Сьогодні на кожному кроці можна прочитати оголошення «Купую старовинні речі: монети, картини, ікони». Я впевнена, що багато людей, які продають давніші речі інколи не замислюються над їх справжньою вартістю. Адже вони можуть бути дорогими як спомин чи свідок якихось подій в історії окремої сім'ї.

Раніше я ніколи не помічала, що у нас дома є невелика ікона. Вона настільки стара, що на ній ледь видно святий образ. Отримавши завдання на турнір краєзнавців, я звернула на неї увагу. Мені стало цікаво дізнатись про її походження. Виявилось, що вона належала моїй прабабусі, а звати її Палагея Єпифанівна. Народилась вона у 1908 році і прожила майже 91 рік. Мама розповідала про те, як вона любила слухати розповіді бабусі про її життя. Старенька бабуся пам'ятала до найменших подробиць всі події її життя і вміла цікаво розповідати. Ось в одній із таких історій мама дізналась про ікону і розповіла цю історію мені. Прабабусі було 28 років, коли доля звела її з майбутнім чоловіком. Він був молодшим за неї на 10 років, але це не стало на заваді коханню. Вже через півроку побралися. Весілля гучного не було, життя було бідним і тяжким. Молоді благословлялися невеличкою дерев'яною іконою, яка згодом зайняла своє місце на покуті під білим рушником.

Прожила Палагея зі своїм чоловіком лише 2 роки, за цей час народилась донька Галинка. А потім чоловіка забрали до армії, з якої не судилось повернутися - почалась війна. На другому році війни, додому прилетіла «чорна звістка». Важко було пережити це горе, та треба було жити далі і рости маленьку доньку вже самій. А попереду ще чекало випробування голодним 1947 роком. Щоб вижити, доводилось за безцінь продавати нажиті тяжкою працею речі. Та ікону прабабуся берегла як безцінний скарб. Часто орошувала своїми сльозами іконку, свідка її короткого жіночого щастя і тернистої долі. Прабабуся була великою трудівницею, і часто в місячні безсонні ночі, шукала собі розради в роботі: то на городі, то по хаті роботу знаходила. Коли прийшов час віддавати єдину

доньку заміж, вона благословила її своєю іконою і передала її, як оберег, молодому подружжю. Так ікона перейшла до моєї бабусі, а після її смерті - до моєї мами. З того часу мама береже цю іконку, як символ нелегкої жіночої долі нашої прабабусі. Ця розповідь запала мені в душу, і я хочу, щоб і далі, в нашій родині зберігалась така надзвичайно дорога для нас річ».

4.Ведучий : Багатюща і невичерпна криниця народної мудрості нашого народу. Чарівна і повчальна казка, народна думка, пісня, байка, влучна приказка. Ми захоплюємось і вчимося цієї мудрості у свого народу. Знання цієї скарбниці ми перевіримо під час наступного конкурсу. Учасники турніру повинні продовжити початок прислів'я чи приказки. Оцінюється правильність і першість відповіді.

Вікторина знавців народної мудрості

1. Хочеш їсти калачі – (не сиди на печі)
2. Дай серцю волю –(заведе в неволю)
3. Сім раз відміряй – (раз відріж)
4. Не все те золото – (що блищить)
5. Не спитавши броду – (не лізь у воду)
6. Вчення світ , - (а невчення тьма)
7. Як дбаєш – (так і маєш)
8. З ким поведешся – (від того і наберешся)
9. Життя прожити – (не поле перейти)
10. Де сім господиць – (там хата не метена)
11. Не кажи гоп – (поки не перескочиш)
12. Лінивий двічі робить – (а скупий двічі платить)
13. Порожня бочка торохтить – (а повна мовчить)
14. Не краса красить - (а розум)
15. Як дбаєш – (так і маєш)
16. В тихому болоті – (чорти водяться)
17. Слово не горобець – (вилетить не впіймаєш)
18. Голодній курці – (просо на думці)
19. Взявся за гуж – (не кажи що не дуж)
20. Непрошений гість – (гірше татарина)
21. За дурною головою – (і ногам нема спокою)
22. Під носом зійшло – (а в голові ще й не сіяно)
23. Повний колос до землі гнеться – (а пустий у гору дереться)
24. Хто стає вівцею – (того й стрижуть)
25. Не вчи вченого – (їсти хліба печеного)
26. Пожалів вовк кобилу – (залишив хвіст та гриву)

27. Нехай буде гречка – (аби не суперечка)

28. Вовків боятись – (в ліс не ходити)

29. Моя хата з краю – (нічого не знаю)

(*Журі оцінює конкурс*)

5. Ведучий: Споконвіку складались традиції нашого народу, звичаї, обряди. Всі вони допомагають нам усвідомлювати себе українською нацією, яка зберегла і створила незалежну державу.

Конкурс знавців народних обрядів познайомить нас із традиціями весільного обряду у нашому селі . Яким він був, розповідає учасник команди «Калинонька».

Розповідь 1: «Моя прабабуся розповідала, що кожній молодій дівчині ще задовго до видання готувався посаг: перина, подушки, вишиті рушники, скриня . У заможних сім'ях до посагу молодої додавали ще худобу та землю. Часто обирали собі пару за волею батьків, але моя бабуся виходила заміж по любові. Батьки нареченого заслали сватів і домовились про час весілля. Молодому на домовинах пов'язали на руку хустку, а старостам рушник, та вручили паляницю – знак того, що заручини відбулися. Напередодні весілля молоді, разом зі своїми друзками, у святковому українському одязі , ходили звати на весілля гостей. Цей звичай зберігся до нашого часу. Наречена в день весілля одягала український вінок, святкову вишиту сорочку , багато намиста, підперезувалась крелевецьким рушником. Святковим було і вбрання весільних дружок. Перед весіллям пекли коровай, весільні шишечки та уточки, якими на весіллі обдаровували гостей та дітвору. У день весілля група визначених весільних гостей, везла до молодого скриню та інше придане, а молодий зі своїми гостями та друзками їхав по молоду. За весільним столом звучали жарти, пісні, «дівчина-світилка» пришивала до картуза молодого квітку, а друзки молодої, приспівуючи, вимагали відкупу у молодого. Молодим дарували хто які міг подарунки, цілим багатством був дарований карбованець...

Пізно увечері «весільний поїзд забирає» молоду до молодого. Другий день весілля тривав у молодого, а увечері друзки та бояри приносили молодим вечерю. На третій день ходили «циганити» по найближчих родичах весільного двору. Зібране « весільними циганами», зносилося до весільного столу і на вечір варили юшку. Сажали весільних батьків на кожух, та із жартами вітали їх. Моя прабабуся пам'ятає які страви були на весільному столі: картопля, вінегрет, каша, домашні ковбаси, капуста, вареники та кисіль, а також квашені огірки, капуста, яблука. За столом співали весільних

пісень: «Під хатою, під світлицею». « Скриня моя березова». Та не у всіх було таке весілля як у мене, у бідніших цього не було».

Розповідь 2: «Моя прабабуся, Панченко Уляна Антонівна 1912 р. н., розповідала про те, що сім'я їх була велика і дуже бідна. Коли Уляна підросла і стала ходити на вечорниці, там зустріла свого судженого. Зустрічались недовго і вирішили побратись. Обоє були бідні і весілля гуляти було нізащо. Спочатку повінчалися у церкві, а потім розписалися у сільській Раді. На весіллі було небагато людей. Святкували один день. Молодій в посаг дали скриню, подушки та дещо з одягу. На весільному столі стояли прості страви, та молодим це не заважало відчувати себе щасливими, адже побралися по любові. Було весело, жартували, співали багато пісень, давали настанови молодим : щоб чоловік не ображав жінку, щоб любив її та поважав і не полишав у біді. Вже на другий день після весілля молода дружина виконувала всю хатню роботу та по господарству.

6. Ведучий: Українську пісню недаремно називають душею народу. Ми чуємо її над колискою дитини, в дні радості і смутку, то вона злітає крилами у небо, то висне журбою у серці . Українці - співуча нація, вони вміють і люблять співати. Вчаться цього мистецтва і наші конкурсанти.

Українська пісня звучить у виконанні представника команди « Полісяночка».

Українська народна пісня « Несе Галя воду».

Несе Галя воду,
Коромисло гнеться,
А за нею Йванко,
Як барвінок в'ється
-Галю ж моя Галю,
Дай води напитися,
Може перестану
По тобі журиться.
-Вода у ставочку,
Піди та й напийся,
Я буду в садочку,
Прийди подивися.
Прийшов у садочок,
Зозуля кувала,
А ти ж мене Галю,
Та й не шанувала.

Ведучий : Українська пісня звучить у виконанні представника команди «Калинонька»

Звучить пісня «Била мене мати»

Била мене мати
Березовим прутом,
Щоби я не стояла
З молодим рекрутом.
А я собі стояла,
Поки півні піли
На двері воду ляла,
Щоби не скрипіли.
А мати не спала,
Та й все чисто чула,
Та й мене не сварила,
Сама такою була.

Ведучий : Нікого не залишить байдужим український одяг, особливо святковий. Розмаїття кольорів, стрічок, вишиванок захоплює наш погляд. Дівчата виглядають в такому вбранні як розквітлі маківки, що палахкотять і манять до себе. А що ми знаємо за наше українське вбрання? Давайте разом поповнимо свої знання і оцінимо розповіді конкурсанток.

Український костюм презентує учасник команди «Калинонька»

Розповідь1: «В селянській родині кожна молода дівчина мусила надбати для свого посагу певну кількість одягу. Кількість сорочок, запасок, крайок, намиста була виміром достатку і працьовитості.

Вбрання жінок складалось з довгої полотняної сорочки, плахти, спідниці, запаски. У холодну пору року одягали свиту чи кожух. На голову пов'язували хустку, заміжні жінки обов'язково носили очіпок. На ноги взували чорні, зелені, червоні чоботи чи черевики. Влітку часто ходили босоніж. Шию і груди прикрашали намистом. Жіночі сорочки шили довгі з підточкою, біля коміра чи обшивки робили рясне морщення. Спідниця в українському костюмі з'явилась у 18 ст., а до цього часу жінки носили плахту – шматок фарбованої тканини обв'язаної навколо стегон. Спідниці шили із різних тканин : як з домашнього полотна, так і з купованої тканини. Важливою частиною жіночого одягу була корсетка, яку шили з тонкої бавовняної тканини, оксамиту, шовку. Їх оздоблювали вишивкою, намистинами, аплікацією. Із верхнього одягу жінки-селянки носили свиту, юпки (корсетка з рукавами). Чим багатша була жінка, тим більше було складок-вусів у юпці. Юпки шили із червоної, зеленої і синьої байки.

Найпоширенішою жіночою прикрасою було коралове намисто, у багатьох регіонах носили намисто із дутого скла. В будні одягали разок намиста, а у свята – скільки хто мав. За народним віруванням намисто лікувало зір, болі голови, захищало від нечистої сили.»

Розповідь 2: «Одяг селян не залежав від примхів моди так, як одяг шляхти і заможних громадян. Його виготовляли в умовах натурального господарства. З полотна шили сорочки, спідниці, фартухи. Із сукна виготовляли верхній одяг. Тонка орнаментована вовняна тканина була чудовим матеріалом для поясного жіночого одягу. Багато компонентів одягу шили із крамного шовку, парчі, оксамиту, атласу, польського і англійського сукна.

Вбрання дівчат приваблює і вражає різноманітністю і художньою довершеністю. Волосся заплітали в одну або дві коси. Носили їх опущеними на спину, або укладеними вінкоподібно на голові. Щоденним головним убором була смуга тканини або вишита стрічка. Її пов'язували так, щоб волосся на тім'ї залишалось відкритим. До пов'язки ззаду прикріплювали стрічки, а над скронями стромляли квітки. У свята одягали вінки з квітів: маку, чорнобривців, півоній, ромашок, жоржин, а взимку із штучних квітів. Вінок одягали тільки повнолітні дівчата. На відміну від дівчат, жінки ховали волосся під очіпок, хустку. Жіночі очіпки шили з полотна, шовку, парчі. Хустку пов'язували різними способами: кінцями під підборіддя, кінцями назад, на тім'ї, чалмоподібно.

Основою жіночого костюма була довга полотняна сорочка, тунікоподібна, з поликами і на кокетці. Їх шили довгими з підточкою. Підточка – це нижня частина сорочки із грубішого полотна. Поясним одягом у жінок були спідниця, плахта, обгортка, запаска. Плахта панувала повсюдно. Це 2 полотнища, зшиті вздовж до половини. Перед тим як одягти на себе плахту, жінка перегортала її в двоє і обгортала нею свій стан. Зшите полотнище опинялося ззаду, а незшите двома смугами спадало на боки і вільно сходилось спереду. По верх одягали фартух. В Україні були відомі цілі села, що займались виготовленням плахти. Складовою частиною жіночого одягу були запаски. Існувало два види запасок: широкі і вузькі. Ткалися вони з вовни в суміші з шовковими нитками. А ще була обгортка – прямокутний шматок чорної або вишневої тканини. Її носили коротшою від сорочки, щоб не закривати вишитий низ. Пізніше стали поширеними спідниці. Важливим компонентом жіночого строю була корсетка, яку шили з тонкої вовняної тканини, оксамиту, шовку. Їх оздоблювали намистинами, аплікацією, декоративними швами. Жіночий костюм був недовершеним без прикрас. Найпоширенішою прикрасою було добре коралове намисто, або

намисто із дутого скла. Відзначалися різноманітністю прикраси з металу. Заможні дівчата прикрашали себе дукатами, було популярним також намисто з бурштину. І дівчата і жінки носили сережки».

Ведучий : Особливою рисою українського народу є його гостинність. Люблять українці шанувати гостя, вміють і готувати і подавати. Різноманіття української кухні викликає захоплення не тільки у нас. Українське сало, вареники та борщ стали вже символами нашого народу. Які сьогодні представлені українські страви нашими учасниками ми дізнаємось зараз.

Українську страву презентує учасник команди «Калинонька»:

Учасник 1 « До сьогоднішнього турніру ми приготували український борщ. Він залишається найпоширенішою стравою і сьогодні. Про його значення у харчовому раціоні українців свідчить прислів'я «Як нема борщу, то нема і їжі.», «Де борщ і капуста, там хата не пуста». В Україні відомо декілька видів борщу: з квашених буряків (у польських і карпатських селах), З буряків картоплі і капусти (Центральне Подніпров'я), З квашених буряків і капусти, а на весні – зі щавлю, лободи та картоплі. У піст варили борщ із сушеною рибою і грибами. Ще Котляревський в «Енеїді», де ним було згадано більше страв, ніж у тодішніх кулінарних довідниках, відзначив: українці жити без борщу просто не можуть. Старі козацькі кулінари, які знали секрети кухні турків та татар, піддавали скибочки буряка попередній обробці на розжареному свинячому жиру з додаванням оцту або сухого вина. Окремо пасерували моркву, цибулю та петрушку і лише після цього кидали їх доварювати в овочевий чи м'ясний бульйон, щедро заправлений салом або пшоном. Додавання до піджарки овочевих і м'ясних відварів та зелені і привело до появи тієї страви, яка нині відома в усьому світі, як український борщ. Слово буряк вперше з'явилося в літературі в 1705 році. Ймовірно, саме цей рік – початок епохи борщів.

Перші пісні борщі готувались на конопляній олії, оскільки соняшникової олії ще не винайшли. Хоча і важко уявити собі червоний борщ без картоплі, проте за старих часів його готували з пшоном.

Єдиного українського борщу у нас не було й немає. Є борщі чернігівські – з «турецькими» кабачками, полтавські - з куркою і галушками, одеські – з гускою, київські з нутряним салом (здором), часником і буряковим квасом., львівські – з обсмаженими на вершковому маслі шматками сосисок. А ще збірні (із шинкою і печеним буряком) та прості.

Найкраще український борщ смакує з пампушками і з часником. Тому сьогодні ми презентуємо український борщ з пампушками та просимо скуштувати і оцінити приготовані нами традиційні страви нашого народу».

Ведучий: *Українську страву презентує учасник команди «Полісяночка»*

Учасник 2: « Однією із улюблених страв українців є вареники. Приготування вареників дуже просте, береться пшеничне борошно, яке насипається гіркою, всередині гірки борошна робимо заглиблення, в яке вливаємо кисляк чи сироватку, додаємо дрібку солі та соди і замішуємо тісто. Тісто повинно бути в міру м'яким і пружним. Потім його розкачуємо на не дуже товсті качалочки тіста, ріжемо їх на однакові шматочки, з яких починаємо ліпити вареники. На начинку у вареники піде все: тушкована капуста, товчена картопля із шкварками, сир домашній (солодкий або солоний), мак, будь-які ягоди. Все залежить від кухарських традицій регіону. До вареників додається сметана, мед, або ж вареники із солоною начинкою присмачуються жареними шкварками. Вареники подавались до столу як в будні, так і в свята. Про любов українців до цієї страви свідчать численні згадки про вареники в українських піснях, жартах, творах, приказках. Згадайте Гоголівські «Вечори на хуторі близь Диканьки», пісню «А мій милий, чорнобривий вареничків хоче», приказку «Купається як вареник у сметані» та багато інших згадок, що свідчать про популярність цієї страви. Ми пропонуємо вам скуштувати наших вареників з сиром у сметані, а щоб їх вмістилось більше у вашому шлунку, ми додаємо кухоль справжнього узвару із сухофруктів».

Ведучий : Наш народ крім усіх перерахованих талантів відзначається великим працелюбством. Ледарство завжди зневажалось і засуджувалось. Працьовиті руки українців вміють все: майструвати і ладнати, виробляти й випікати, шити й вишивати. Вчать ся цього й наші учасники. Практичні конкурси турніру включали:

- 1) виготовлення витинанки
- 2) виготовлення віників
- 3) виготовлення прикрас із тіста до весільного короваю

Для учасників цього конкурсу, крім практичних занять, проводиться вікторина знавців народних ремесел:

Вікторина знавців народних промислів і ремесел

- 1.Одне з найдавніших ремесел по обробці металу? (Ковальство)
- 2.Давня, східнослов'янська традиція по оздобленню одягу? (Вишивка)
- 3.Ремесло по виготовленню посуду із глини?(Гончарство)
- 4.Майстри, що виготовляли діжки, бочки, барила?(Бондарі)
- 5.Промисел по виробництву скла? (Гутництво)

6. Технічні культури, що служили сировиною для ткацтва? (Коноплі, льон)
7. Одна з найвідоміших фабрик художнього ткацтва (Кролевецька)
8. Найпоширеніша техніка вишивки на Чернігівщині («Хрестик», «Гладь»)
9. Шкіра яких тварин використовувалась для пошиття юхтових чобіт? (Шкіра коней і свиней)
10. Довга, ткани килимова доріжка, якою застеляли дерев'яні лави в сільських хатах (Налавник)
11. Матеріал із якого виплітали літні головні убори для чоловіків (Солома, рогожа)
12. Найдавніший торгово-візницький промисел (Чумацтво)
13. Обробка благородних металів (Золотарство)
14. Паперові різьблені прикраси для оздоблення сільських хат (Витинанки)
15. Вичинка шкіри овець для одержання овчини на кожух (Кушнірство)
16. Техніка розпису Великодніх яєць (Писанкарство)
17. Деревообробний промисел по виготовленню возів і саней (Стельмахство)
18. Вичинка шкіри для пошиву взуття (Чинбарство)
19. Сировина для виготовлення дьогтю (Березова деревина)
20. Матеріали, із яких виготовляли іграшки для сільських дітей (Рогоза, солома, ганчір'я, дерево, глина...)
21. Пристрій для виготовлення глиняного посуду (Гончарний круг)
22. Ручне знаряддя праці для обмолоту зернових культур (Ціп)

Ведучий : Після перевірки теорії переходимо до практичних конкурсів.

Першими з результатами своєї роботи знайомлять глядачів і журі майстри витинанки. (Учасники показують глядачам та журі вирізьблені та наклеєні на кольоровий картон витинанки). Просимо журі проголосувати картками: синій колір – за представника команди «Полісяночка», червоні – за представника команди «Калинонька».

Ведучий : Далі результати своєї майстерності представляють майстри по виготовленню віників. (Учасники дають можливість глядачам та журі оцінити якість виготовлених за цей час віників із проса)

Журі розглядає вироби і оцінює.

Ведучий: Протягом всього турніру, на ваших очах працювали майстрині-господарочки, які виготовляли прикраси із тіста на весільний коровай. Пропонуємо оцінити результати їхньої роботи.

Конкурсантки демонструють свої роботи всім глядачам. Журі оцінює.

Ведучий: Ось і завершився наш конкурс. Ми старалися показати вам чого навчилися, а тепер просимо журі визначитись із переможцем.

Після оцінювання журі йде нагородження переможців (при наявності) практичних конкурсів, пісенного конкурсу, учасників презентації українських страв, конкурсу українського костюма та команди -переможця. Проводиться фотографування команд-учасників.

Козацьке свято

Ведучий: День Святої покрови в Україні відзначають ще як День українського козацтва . Тож пригадаймо й ми ті часи, коли за дніпровими порогами розливалась козацька слава. Козаки-рицарі безкрайними степами гуляли, шаблями ворогів змітали, на чайках Дніпром гуляли, туркам і татарам дошкуляли й Україну рідну неньку захищали.

1учасник   За дніпровими порогами, за південними дорогами
                    За степами, за широкими наші прадіди жили
                    Мали Січ козацьку сильную
                    Цінували волю вільную,
                    Україну свою рідную, як зіницю берегли

Ведучий : На дніпровському низу, серед Дикого поля постала горда й сильна Запорізька Січ. Шукачі долі та свободи стали охоронцями рідної землі та свого народу від турків та татар.

2 учасник   Гримотять литаври, стяги пламеніють
                    Ген високе сонце осяває путь.
                    А попід горою ярмом-долиною
                    Козаченькі славні у похід ідуть.

1 учасник   Слава їх чекає, смерть на них чигає,-
                    Все те буде потім, в клекоті боїв,
                    Нумо браття пісню!
                    Гей, кобзарю, де ти?
                    Вшкваримо, щоб гук наш до небес летів

2 учасник   Коні бистроногі, сіделечка срібні,
                    Шабля і пістолі у не схиб – руці
                    Начувайся, враже! Ген у полі, в полі
                    Оборонці волі – січові стрільці.

1 учасник Розступіться ,терни! Розіграйся ,море !
Боже милостивий, путь їм освяти.
Кафа й Берестечко,
Царгород і Збараж...
Дай снаги і сили. Тож які світи!

2 учасник Сурмачі засурмлять, і ревнуть гармати,
Кинеться сірома у кривавий вир
На ясній зорі і на тихі води
Верне із неволі християнський мир.

Ведучий : На довгі віки і століття козацтво стало символом мужності і честі, свободи і братерства. Образ козака – улюблений образ в народних піснях і думах, байках і приказках. До цих пір дух козацтва живе в душах нашого народу. Ми згадуємо імена славних козацьких гетьманів та ватажків, захоплюємося їх подвигами, бережемо традиції козацтва.

1 учасник Від Дніпра до Збруча
Наша пам'ять жива
Із тих давніх часів і донині
Козаки, козаки,
Палії, Богуни,
України сини соколині.

2 учасник Пролітають роки,
За віками віки
Ваша слава не вмере не зів'яне
Козаки, козаки,
Ми курган зберегли
В тім кургані лежать подоляни

Ведучий: Ми, як члени Всеукраїнського об'єднання «Козаченьки», пам'ятаємо і шануємо історію свого народу, виконуємо заповіді козаків, вчимося народної мудрості і намагаємося творити добро на Землі.

1 учасник Ми козаки, ми юні козаки,
В майбутньому - захисники Вітчизни
Невтомні, молоді і витривкі,
Надія й гордість України

2 учасник Нас не лякають, перешкоди,
Дитинство наше – золоте!
Разом здолаємо незгоди –
І Україна наша зацвіте.

1 учасник Збирайтесь козаки в єдину силу

І не зважайте на роки
Ми разом підемо за Україну
За щастя на усі віки

Ведучий : А ми розпочинаємо II частину нашого козацького свята, проведемо конкурси та змагання, а на завершення проведемо конкурс-дегустацію українського національного продукту – сала!

Практичні конкурси :

1. Козацька вікторина.
2. Із запропонованого аркуша паперу зробіть козацький човен.
3. Напишіть на аркуші паперу перелік популярних козацьких страв.
4. Спортивний конкурс: хто отримає перемогу у козацькому «двобойі на одній нозі»
5. Спортивний конкурс: хто сильніший (врестлінг)
6. Конкурс оповідачів козацьких жартів та байок.

Козацька вікторина

Що означає слово козак ? (Вільний)

Як називалось місце проживання козаків? (Запорізька Січ)

Символічна козацька зачіска (Оселедець)

Український народний танець народжений на Запорозжжі (Гопак)

Улюблена їжа козаків (Куліш)

Види зброї запорозьких козаків (шабля, бунчук, пістолі, гармати)

Чим займались козаки у вільний час? (торгівля, рибальство, ремесла, бойовими тренуваннями)

Перший козацький гетьман (Д.Вишневецький)

Як називався козацький човен ? (Чайка)

Гетьманська столиця на Чернігівщині (Батурин)

Що найбільше цінували козаки ? (волю, рідну землю)

Звідки походить назва козацького поселення ?

Як проходило голосування на Січі? (підкиданням шапок, вигуками)

Назвіть елементи козацького одягу

Коли виникло козацтво?

Назвіть імена козацьких гетьманів

Що таке курінь? (військова одиниця, приміщення, де жили козаки)

75 – річчя Шаповалівської ЗОШ

Свято розпочинає музично-танцювальна композиція «Обіймись Україно»

Ведучий Всіх гостей ми вітаємо щиро,

Зустрічаємо з хлібом, сіллю і миром
Ми раді сьогодні всіх вас тут приймати
В сімейному колі шкільному сердечно вітати!

Ведуча Добрий день, дорогі наші друзі! Сьогодні школа гостинно відкрила двері для всіх своїх колишніх учнів, працівників, запрошуючи до зустрічі із шкільним дитинством, юністю, на добру і щирю розмову.

Ведучий Наснаги миті й щастя невдаванного,
Учительські думки і сміх дітей –
Усе це, наче пережите заново,
Вмістилося у слові «ювілей»

Ведуча То є чуття неясного походження,
Що школа – це немов частина нас...
І ось сьогодні – день її народження
І розуміння вічних істин час.

В І Д Е О Р О Л И К

Ведучий Сьогодні свято спогадів і свято сподівань
Минулого й майбутнього –
Прекрасна світла мить.
Та в мить таку ми згадуєм щоразу
Людей, котрі не з нами тут
Тих, хто навіки відійшов у вічність,
Та в пам'яті живі і вічно будуть жити

Ведуча Бурхлива течія життя забрала в нас багатьох тих , хто був для нас рідними, друзями, однокласниками, відійшли у вічність і старше покоління вчителів. Нехай символом незгасної пам'яті про них будуть квіти покладені до обеліска. Це право надається...

Ведучий Просимо вшанувати пам'ять про учнів та вчителів школи, які перейшли межу життя хвилиною мовчання....

Ведуча Наша школа – дорогий і близький дім для кожного, хто тут навчався чи працював. Цей дім навіки залишиться в пам'яті, адже тут промайнули найкращі роки життя – роки безтурботного дитинства.

Ведучий Скільки літ минуло – знову ми разом
Скільки доль блиснуло іскрою й крилом
Різні такі долі, як саме життя
Ви забудьте втому: в юність вороття !
Ви себе згадайте як малі були

Дякуєм, що знову в школу ви прийшли
Справи відложили – буде інший день,
А сьогодні свято – в школі ювілей!

Ведуча І гостей багато в залі серед нас
Що прийшли до школи, як у перший клас
Ті хто не байдужі, з трепетом в серцях
Поспішав на зустріч як уперший раз

Ведучий Вітаємо всіх гостей цього святкового залу піснею у виконанні
наших першокласників _____

Ведуча Через роки, десятиліття – в рідний край
На зустріч друзів і знайомих ви прийшли
Хай буде жарко й тісно в грудях як колись
Коли у юність повертатись присяглись.

Ведучий
Згадай прожите й повернися скрізь роки
Потисни міцно руку другу, як колись
До нього щиро і відверто пригорнись
І вчителю із вдячністю і шаною вклонись!

Ведуча На нашому святі присутні колишні учні різних років випусків.
Більшість із них вже віднайшли своє місце в житті, мають діточок, внуків а
дехто і правнуків. Та сьогодні всі вони відчують себе тими колишніми
учнями, збентеженими і розхвильованими спогадами шкільного дитинства і
юності, бо школа зустрічає їх як своїх дітей, скільки б років їм не минуло.

Ведуча Ми просимо встати всіх випускників які закінчували школу в
1950, 51,52, 53 ,54, 55 роках, а ми зустрічаємо їх оплесками ....
До слова ми запрошуємо _____

Ведучий Просимо підняти випускників 1956, 57, 58, 59, 60 років,
І зустрічаємо їх оплесками ....
До слова запрошуємо _____

Ведуча Нехай подарунком для вас звучить
пісня _____

Ведучий Життя іде. А де його причали ?
Літа пливуть невпинно як вода
Здається вчора юність ще буяла

Цвіла неначе квітка золота

Ведуча Минулі дні лишають нам душевний смуток,
Що не помітили, як юність вже пройшла.
Весна шкільна – букет із незабудок,
Знов на поверхню в нашій пам'яті сплива

Ведучий В нашій залі присутні випускники які закінчували школу в 1961,
62, 63, 64, 65 роках просимо їх піднятися а ми зустрічаємо їх оплесками!
Запрошуємо до слова _____

Ведуча Вітаємо в нашому святковому залі випускників 1966, 67, 68, 69,
70 років, просимо їх піднятися – вітаємо їх оплесками !

Ведучий Ми тепло тут зустрілись з вами
І ще зустрінемось не раз
Хай буде наше свято школи,
Як добра пам'ятка для нас

Для всіх гостей цього залу звучить цей музичний дарунок

Ведуча Скільки літ із тих пір промайнуло
Скільки літ, скільки весен і зим ...
І ви знову сюди повернулись
Щоб зустрітися в залі оцім!

В нашому залі присутні випускники 1971, 72, 73, 74, 75 років, просимо
засвідчити свою присутність в залі ....а ми вітаємо вас оплесками

Ведучий До слова запрошуємо _____

Просимо піднятися випускників 1976, 77, 78, 79, 80 років, зустрічаємо їх
оплесками !

Ведучий Вітаємо всіх гостей піснею _____

Ведуча Шкільні роки летять так невблаганно
І так невпинна течія життя.
В чиєсь майбутнє їх несе туманне,
А звідти вже nebude вороття.

Ведучий Ви зібрались з усіх усюд.
Із доріг далеких і не дуже
Зовсім юний і поважний люд,
Ті, кому це свято не байдуже

Ведуча І нехай не всіх пізнали ви

І нехай не всі пізнали вас
Це нічого. Добре, що прийшли
Ви на зустріч в школу, в рідний клас

Ведучий Привітайте друзів тут своїх
Привітайте мудрих вчителів
І не стримуйте сьогодні сміх
І хороших не жалійте слів

В нашому залі присутні випускники, які закінчували школу в 1981, 82, 83, 84, 85 роках, просимо засвідчити свою присутність...вітаємо їх оплесками!

Ведуча На нашому святі також присутні випускники, які закінчували школу в 1986, 87, 88, 89, 90 роках, просимо їх піднятися, вітаємо їх оплесками!

До слова запрошуємо _____

Ведучий Для вас звучить музичний дарунок _____

Ведучий Неначе птах у небо, час зліта,
А я для тебе завжди учень вічний
Школяр малий ніяк не вироста
А знову повертається щорічно
Рясним дощем чи снігом замело,
І ніби так давно закінчив школу,
Для мене все, що тут колись було

Не зникне, не зістариться ніколи!

Ведуча Серед гостей цього залу випускники, які закінчували школу в 1991, 92, 93, 94, 95 роках, просимо їх піднятися, вітаємо їх оплесками!

Ведучий На святі також присутні перші випускники школи-новобудови 1996 року, а також випускники 1997, 98, 99, 2000 років.

До слова запрошуємо _____

Ведуча Хай зустріч друзів нагада,
Що ви пов'язані з минулим – так бува...
Вона як мить одна пекуча, промайне
І хтось сльозу свою зрадливу лиш змахне.

Дя всіх вас звучать пісня _____

Ведуча Моя школо! Священна колиско!
Науки, любові й добра!
Де б не була я – далеко чи близько -
Наснагу черпаю з твого джерела

Вірю, що дух твій ніколи не згасне,

Ти мудрість народу, ясна зоря

Ведуча Живи й процвітай моя школо прекрасна

Для миру для щастя, любові й добра!

Ведучий В нашому залі присутні випускники які закінчували школу в період з 2001 по 2012 роки , просимо їх піднятися, вітаємо їх оплесками!

До слова запрошуємо _____

Ведучий Життя одне та треба так прожити,

Щоб внукам теж співали солов'ї

Коли є віра, і нема вагання,

Коли любов на все життя одна

Тож сонця вам, наснаги і дерзання,

Сто літ прекрасних, чистих, як весна!

Ведуча Всіх гостей цього залу вітає випускник нашої школи Собора
Станіслав

Ведучий Напевно ви всі погодитесь із тим, що всі ми в цей час відчуваєм великою ріднею, бо всі ми під покровом нашої матері-школи, ми її діти, а отже одна родина. У кожного в серці є куточок святої пам'яті , де вічно живе образ матері, батька, рідної оселі, коханої людини, дітей, внуків, і є місце де живе згадка про школу і вчителя.

Ведуча Скільки б часу не пройшло, а ми пам'ятаємо свою першу вчительку, улюблених вчителів, своїх шкільних друзів.

Моя вчителько – муза свята,

Вже димком ваші коси взялися...

Пролетіли, промчали літа,

І в останнім шумлять падолисті.

Але те, що засіяли ви

У дитячій душі обізветься.

Моя вчителько, довго живіть-

Моя муза пресвітлого серця

Моя вчителько, мати і друг,

І наставник і добрий порадник,

Нелегкий ваш учительський труд,

Скромний труд у святилищі правди

Ведучий Змінився світ. Непросто в ньому жити

Але учитель – справді іскра Божа,
Учителя прошу я, бережіть,
Свої він перли сипле в душі,
І світ тому гарнішає завжди
Що є учитель на планеті нашій!

Ведуча Сьогодні в нашому залі присутні вчителі різних поколінь, що в свій час працювали в нашій школі, колишні випускники, що стали вчителями і працюють в різних навчальних закладах, присутні також гості, що пов'язали свій трудовий шлях із школою – для всіх їх вона була і є другою домівкою, де пройшла певна частина життя кожного з них.

Ведучий Дорога до школи буденна –
Напружена праця щоденна.
І кличе до себе , як мати ,
Проста й дорога альма-матер
Будівля, нова й чепурненька,
Охайна красуня біленька.
Гостинно для всіх вона двері відкрила
В країну добра тут напнуті вітрила
Із трепетом в серці заходжу
І стримую сльози й тривогу:
Скільки років і кроків – більше чверті століття
Протопкано стежку
Гортаю усе пережите
Мереживо спогадів зшите
У серці міцними нитками
Освячене цими руками,
В мереживі споминів – літо,
Робота, ремонти і діти,
Відпустки, спочинок, початок
Для хлопчиків і для дівчаток.
Дзвінки, як птахи стоголосі
Розмаєм – у високості.
Уроки, без ліку, відкриті
І ранки, росою умиті
Безсонні, недоспані ночі
Допитливі , люблячі очі
Поїздки, походи, концерти,
Педради, розмови відверті

Події і миті – калейдоскопом
Барвистим життя гороскопом
Учительська суть – на долоні
У споминів серце в полоні
На волю усе відпускаю
На згадку собі залишаю
Маленьке озерце любові

*Солова Валентина Миколаївна, ст. викладач кафедри
педагогіки Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя*

Роль навчальної дисципліни «Методика виховної роботи в ЛОТ» у формуванні педагогічної компетентності студентів

У статті розглянуто особливості формування педагогічної компетентності студентів, щодо їхньої готовності до виховної практики в дитячому закладі оздоровлення і відпочинку. Подається авторська апробована розробка програми навчальної дисципліни «Методика виховної роботи в ЛОТ». Структурно-логічна схема програми передбачає усі види навчальної діяльності: лекції, практичні і лабораторні заняття, індивідуальну і самостійну роботу, консультації, моделювання та вирішення педагогічних ситуацій.

Ключові слова: компетентність, педагогічна компетентність, професійна компетентність, вихователь, табірна зміна, тимчасовий дитячий колектив, дитячий заклад оздоровлення і відпочинку.

В статье рассмотрены особенности формирования педагогической компетентности студентов, их подготовленности к воспитательной практике в детских учреждениях оздоровления и отдыха. Предложена авторская апробированная разработка программы учебной дисциплины «Методика воспитательной работы в ЛОТ». Структурно-логическая схема программы предусматривает все виды учебной деятельности: лекции, практические и лабораторные занятия, индивидуальную и самостоятельную работу, консультации, моделирование и решение педагогических ситуаций.

Ключевые слова: компетентность, педагогическая компетентность, профессиональная компетентность, воспитатель, лагерная смена, временный детский коллектив, детское учреждение оздоровления и отдыха.

The article highlights principles of formation of pedagogical competence of students, their qualification for educational training in children's summer recreation and holiday institutions. Author's well-proven curriculum for the cause «Educational methodology in summer recreation and holiday camps» is presented in the article.

Structural and logical scheme of the curriculum includes all types of educational activities: lectures, practical and laboratory sessions, individual and self-study, consultations, modeling and solving pedagogical cases.

Keywords: competence, pedagogical competence, professional competence, instructor, holiday term, temporary children's group, children's recreation and holiday institution.

Постановка проблеми. Компетентнісний підхід - це спроба привести вищу освіту у відповідність з потребами ринку праці, запитами особистості і суспільства. Компетенції закладаються в освітній процес вищої школи технологіями, змістом, стилем життя навчального закладу, взаємодією між викладачем і студентом.

Виховна діяльність вчителя є предметом дослідження багатьох вчених і визначається як система змістовно-педагогічних та організаційно-методичних заходів, що спрямовані на формування особистості майбутнього вихователя на основі компетентнісного підходу.

Як свідчить практика, труднощі професійного становлення студентів пов'язані з осмисленням виховних проблем, що виникають внаслідок пошуку адекватних форм і методів педагогічного впливу, обґрунтованого педагогічного рішення.

Професійна компетентність у сфері виховання визначається вмінням студента-практиканта структурувати наукові і практичні знання для ефективного розв'язання виховних завдань.

Проблема наукового обґрунтування педагогічних аспектів підготовки студентів-практикантів до виховної роботи у дитячих оздоровчих закладах є актуальною і має очевидне важливе практичне значення для модернізації діяльності виховного процесу дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, наповнення його сучасним змістом та новітніми технологіями роботи з дітьми.

Виховна практика в дитячих закладах оздоровлення і відпочинку посідає важливе місце у системі формування педагогічної компетенції, орієнтована на виховну роботу з тимчасовим колективом дітей і має свої

особливості, які належить враховувати студенту-практиканту (за Є. І. Коваленко).

По-перше, виховний процес у літньому оздоровчому таборі планується і здійснюється з урахуванням того, що діти повністю відірвані від сім'ї, батьківського піклування і захисту, їх виховного впливу. Тому педагогічний колектив табору повинен забезпечити повноцінне життя дітей.

По-друге, всі види виховної діяльності здійснюються в тимчасових різновікових колективах, з різним соціальним досвідом дітей, умовами життя і виховання, з сільської та міської місцевості проживання.

По-третє, виховна робота будується на принципах добровільної участі дітей у різних справах, у вільному виборі ними занять. Це передбачає створення вихователем варіативних програм діяльності.

По-четверте, короткотривалий період існування табірної колективу вимагає чіткого початку і завершення табірної зміни, обов'язкової оцінки діяльності кожної дитини.

По-п'яте, моральна атмосфера оздоровчого табору, доброзичливе ставлення однолітків і вихователів до кожної дитини сприяє самоствердженню тих дітей, які іноді в шкільному житті вважалися важковиховуваними.

По-шосте, у виховному процесі табору беруть участь як професійні педагоги, так і представники робітників, студентів, які будують свої стосунки з дітьми часто на основі інтуїції і власного менталітету.

По-сьоме, виховний процес у дитячому закладі оздоровлення і відпочинку здійснюється в сприятливих умовах природного середовища. Все, що розкинулось навколо, може стати зоною дитячої турботи, загонової дії. У той же час необхідно постійно дбати про безпеку життя дітей у природньому і соціальному середовищі.

По-восьме, виховна робота з дітьми повинна забезпечити дотримання ними режиму дня, порядку і чистоти в спальних будиночках, чистоти білизни, виконання дітьми санітарно-гігієнічних вимог. Особливо уважно треба організовувати виховну роботу по збереженню стану здоров'я, профілактиці захворювань, створення порядку в спальних приміщеннях, ігрових кімнатах, місцях відпочинку. Значне місце у виховній роботі з дітьми відводиться культурі харчування.

По-дев'яте, особливістю виховної роботи у дитячому закладі оздоровлення і відпочинку є оздоровлення дітей з використанням рік, озер, моря, лісу, транспортних екскурсій. Саме тут повинна бути чітка виховна

робота по самозбереженню життя дітей і вихователів, попередженню можливого травматизму.

По-десяте, велика кількість виховних завдань, які потрібно вирішувати протягом зміни, створюють напружений ритм роботи всього педагогічного колективу, мобілізують його творчі сили і допомагають у досягненні основної мети: оздоровлення дітей, створення у них емоційного настрою, виявлення інтересів, захоплення дітей, розвинення бажання отримати нові знання, вміння, навички, вчити дітей діяти в колективі, залучення до трудових справ на користь і радість оточуючих.[5]

Аналіз особливостей виховної практики в дитячих закладах оздоровлення і відпочинку дозволяє стверджувати, що педагогічна компетентність, готовність студентів до виховної практики обіймає такі критерії педагогічної діяльності з відпочиваючими дітьми: вміння визначати напрямки виховної діяльності, добирати адекватні методики виховної роботи, вміння планувати виховну роботу, складати сценарії, оцінювати та аналізувати результати виховного впливу. (Г. В. Троцко)

Аналіз наукових досліджень. Компетентність – в перекладі з латині означає коло питань, у яких людина добре обізнана.

Компетентність – це певна сума знань особистості, які дозволяють їй робити висновок про що-небудь, висловлювати переконливу авторитетну думку. [8]

Педагогічна компетентність учителя – це єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності.

Питаннями педагогічної компетенції займалися такі дослідники як В. Адольф, Ю. Варданяк, І. Зязюн, І. Колеснікова, Н. Кузьміна, Л. Мішина, Е. Рогов, В. Серіков, А. Щербань.

Н. Кузьміна окреслює професійну педагогічну компетентність як сукупність таких компонентів: соціальна компетентність, методична компетентність, психолого-педагогічна компетентність.

Вчені Н. Радіонова та Я. Тряпціна визначають професійну компетентність як інтегральну характеристику, що визначає здатність розв'язувати професійні проблемні типові професійні задачі, що виникають в реальних ситуаціях професійної педагогічної діяльності з використанням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей та нахилів.

На думку В. Адольфа, компетентний педагог – це такий фахівець, який володіє ґрунтовними знаннями з будь-якого предмета шкільного курсу навчання.

В. Бондар вважає, що компетентний учитель організує педагогічну діяльність так, щоб вона була спрямована на отримання усвідомленого результату.

А. Маркова вважає, що професійна компетентність та, яка успішно розв'язує завдання навчання й виховання, досягає бажаних результатів ц розвитку особистості учня.

Слід зазначити, що сучасні науковці здатні розглядати професійну компетентність учителя як сукупність трьох складових компонентів – предметно-технологічного, психолого-педагогічного, загальнокультурного.

Основні показники педагогічної компетенції вчителя – це передусім: особистісні якості, особливо перетворювальні та психологічні; усвідомлення ролі педагога у вихованні громадян патріотів; пошукова діяльність педагога; володіння методами педагогічного дослідження; активна педагогічна діяльність, спрямована на перетворення особистості учня.[8]

Важливо усвідомити, що метою діяльності ДОЗ є реалізація права кожної дитини на повноцінний відпочинок, оздоровлення, забезпечення змістовного дозвілля, задоволення інтересів і духовних запитів відповідно до індивідуальних потреб, тому проблема якісної підготовки студентів до впровадження та реалізації цих завдань так гостро стоїть перед ВНЗ.

Метою статті є ознайомлення з розробкою авторської апробованої програми курсу «Методика виховної роботи в ЛОТ» для студентів III курсу в контексті вимог кредитно-модульної системи щодо забезпечення ефективного проходження студентами виховної практики у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку.

Розробці програми «Методика виховної роботи в ЛОТ» передувало довготривале спостереження за виконанням студентами завдань виховної практики, визначались результати їх практичних досягнень. Під час підсумкових конференцій за результатами виховної практики проводились заслуховування презентацій педагогічної діяльності, при оціненні практики значна увага приділялась аналізу щоденників практики, творчим справам, педагогічним звітам, важливе місце відводилось індивідуальним бесідам.

Кожна з частин оцінювання має своє значення: щоденник практики має на меті оцінювання діагностичних вмінь студента по вивченню вихованців, використання методів згуртування дитячого колективу, організацію дозвілевих справ, вміння індивідуальної роботи з дітьми різного віку; аналіз творчої справи має на меті оцінку навичок підготовки сценаріїв виховних справ, з використанням інноваційних технологій, з врахуванням інтересів

дітей; звіт про проходження виховної практики дає змогу оцінити навички, аналізувати, бачити здобутки й труднощі.

В ході індивідуальної бесіди відбувався відвертий обмін враженнями від спілкування з дітьми, виникаючими проблемами і шляхами їх вирішення, констатувався рівень власної підготовки і пропонувалось бачення покращення змісту курсу «Методика виховної роботи в ЛОТ». [10]

Особистий досвід роботи в дитячих закладах оздоровлення і відпочинку, дозволяє нам відібрати основні проблеми і переживання студента-практиканта і по-новому будувати програму підготовки.

На сьогодні програма лекційно-практичного курсу передбачає висвітлення широкого курсу проблем практичної майстерності, методики виховної роботи з дітьми різних вікових груп в умовах дитячих закладів оздоровлення і відпочинку різних форм власності з урахуванням існуючого досвіду організації їх діяльності. Теоретичні і практичні заняття необхідні для успішного виконання завдань педагогічної практики в ЛОТ, студенти за навчальними планами здобувають в шостому семестрі у рамках лекційних та лабораторно-практичних заняттях. Теоретичною базою для вивчення дисципліни «Методика виховної роботи в ЛОТ» є навчальні дисципліни «Педагогіка», «Сучасні педагогічні технології», тому, що саме вони дають основу для подальшого вивчення курсу «Методика виховної роботи в ЛОТ».

Розроблений навчальний курс «Методика виховної роботи в ЛОТ» передбачає отримання знань та вмінь ставити дитину в центрі усіх виховних впливів, відносини з дітьми будувати на пріоритеті загальнолюдських цінностей.

За розробленою навчальною програмою «Методика виховної роботи в ЛОТ» передбачаються такі лекційні теми:

Модуль I. Організація виховного процесу в літньому дитячому закладі оздоровлення та відпочинку.

Розкриває нормативно-правову базу діяльності ЛОТ. Розглядається Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей», «Типове положення про дитячий заклад оздоровлення та відпочинку», Конвенція ООН про права дитини, а також орієнтовні статuti ДОЗ. Зміст понять «відпочинок», «оздоровлення», «дитячий табір оздоровлення та відпочинку».

Типи дитячих закладів оздоровлення та відпочинку: за місцезнаходженням, за режимом роботи, за терміном роботи, права та обов'язки працівників табору.

Особливості виховної роботи в ДОЗ, поняття режиму дня, умови прийому та відрахування, охорона життя та здоров'я дітей, права та обов'язки вихователів, батьків дітей і подаються завдання щодо готовності

студента-практиканта до виконання обов'язків вихователя дитячого закладу оздоровлення і відпочинку.

Лекція носить діалоговий характер. Пропонується вирішення педагогічних ситуацій.

Тема 2. Педагогіка табірної зміни.

Наголошується на гуманізації виховного процесу, використанні особистісного орієнтованого підходу у виконанні завдань оздоровлення і відпочинку дітей ДОЗ. Розкривається поняття табірної зміни, її структура. Пояснюється завдання кожного періоду табірної зміни і пропонується перелік можливих виховних справ відповідно до віку дітей.

Зосереджується увага на особливості діяльності тимчасового дитячого колективу. Види та організаційні форми діяльності, значення ритуалів, символів, девізу, емблеми, прапора, вогника, роль змінової пісні, назви. Розкривається методика проведення «вогника» як ефективної форми роботи вихователя з тимчасовим дитячим колективом. Привертається увага до питань відповідальності за збереження життя і здоров'я дітей у всі періоди табірної зміни.

Модуль II. Технологія виховної діяльності.

Лекція 3. Колективна творча діяльність в організації загонів та загально табірних технологій виховання.

Розкривається сутність колективної творчої діяльності як системи спільних дій на загальну користь всіх членів тимчасового колективу, наголошується, що колективною вважається та діяльність, яка планується, організується, проводиться, аналізується й оцінюється всіма її учасниками. Пояснюється значення КТС, які умовно поділяються на експромт, малу творчу справу, велику творчу діяльність, подається алгоритм організації і проведення КТС.

Пропонується тематика, форми (тематичні дні-свята, свята за календарем, традиційні конкурси, вікторини, спортивні свята, ігрові програми).

Лекція 4. Гуманізація взаємодії в системі вихователь-вихованець, вихованець-вихователь.

Наголошується на діалогічному спілкуванні, створення атмосфери довірливого спілкування, щоб дитина могла абсолютно вільно виражати будь-які проблеми, відчувати себе приналежною до того, що відбувається навколо неї, чутливо реагувати на найменші зміни у поведінці, бути готовим надати допомогу у разі небезпеки.

Розкриваються організаційно-методичні моменти роботи з дітьми: вивчення індивідуально-міжособистісних відносин у тимчасовому дитячому колективі: спілкування, лідерство, взаємовідносини, дружба. Пояснюються прийоми, методи педагогічного впливу у попередженні та вирішенні конфліктних педагогічних ситуацій, акцентується увага на вихованні

толерантності у стосунках з дітьми. Шляхи створення морально-психологічного клімату, здорових міжособистісних стосунків у колективі, забезпеченості захищеності кожного. Розглядається поняття толерантність як мистецтво жити поряд з іншими, несхожими. Акцентується увага на виховній роботі з дітьми-сиротами та інвалідами. Звертається увага на можливу присутність у таборі дітей-неформалів. Пояснюються їх походження, інтереси і шляхи спілкування.

Подаються методи діагностики дітей і дитячого колективу (метод спостереження, метод опитування, бесіда, анкетування, методики засновані на малюнках «Неіснуюча тварина», «Моя уява про добро», популярні тести «Командувати чи підкорятись?», «Хто я?», «Якщо вам підставили ногу».

Практичні та лабораторні заняття поряд з питаннями репродуктивного характеру містять перелік завдань реконструктивного та творчого характеру.

1. Ознайомитись з рівнями відповідальності вихователя тимчасового дитячого колективу та доповнити власними пропозиціями.

Методичні рекомендації: опрацювати статтю Б. В. Купріянова «Сфериответственностивожатогодетского загородного лагеря: инвариант и варианты / Дубровська Л. О. // Методика виховної роботи в літніх оздоровчих таборах. – 2012. – с. 81-97. [4]

2. Ознайомитись з варіантами назв загонів, девізів, промовок для різних вікових груп.

Методичні рекомендації: опрацювати статтю Назви загонів /В. М. Солова// Педагогіка літнього оздоровчого табору. – 2009. – с. 67-70.

3. Розробити варіанти плану-сітки, путівки дня, враховуючи вікові особливості.

Методичні рекомендації: опрацювати статтю Методика планування роботи в літньому оздоровчому таборі /Коваленко Є. І., Солова В. М. // Методика роботи в літньому оздоровчому таборі. – 1997. – с. 41-47. [5]

4. Скласти сценарний план «Вогники знайомств», використати ігрові форми знайомств.

Методичні рекомендації: доцільно і ретельно опрацювати статті Вечірній вогник / Солова В. М. // Педагогіка літнього оздоровчого табору. – 2009. – с. 83-88.

5. Підготуватися до проведення відкриття малих Олімпійських ігор в таборі, підготувати та вміти провести веселі старту та вікторину «Олімпійські види спорту, імена, рекорди».

Методичні рекомендації: опрацювати навчально-методичний посібник Швидше, дужче, вище / М. О. Шевчук // навч.-метод. посібник / За заг. ред. М. О. Шевчук. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 177 с.

6. Моделювання педагогічних ситуацій та технологія толерантного вирішення, педагогічні методи й прийоми.

Методичні рекомендації:

а) опрацювати статтю Вовк Л. А. Толерантність як здатність зрозуміти й прийняти іншого / Л. А. Вовк // Валеологія. Науково-практичний журнал. – 2003. - №3. – с. 51-53.

б) опрацювати статтю Дубровська Л. О. Прийоми спілкування класного керівника із старшокласниками / Л. О. Дубровська // Виховні аспекти педагогічної діяльності у сучасній школі: навчально-методичний посібник / авт. – укл. Л. О. Дубровська та інші. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 125 с.

в) опрацювання статті: Солова В. М. Толерантність вихователя літнього дитячого закладу оздоровлення і відпочинку у вирішенні педагогічних ситуацій / В. М. Солова // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. - №3. – с. 120-125.

Важливим показником ефективності володінням професійними компетентностями є вміння визначити виховний потенціал кожного заходу, використовувати комплекс прийомів та методів, налагоджувати атмосферу доброзичливості та взаєморозуміння. З цією метою студентам пропонуються тематики рефератів, навчально-дослідні завдання які мають форму захисту-презентації проекту. Мета ІНДЗ – розширення загального кругозору та поглиблення вивчення певної теми курсу «Методика виховної роботи в ЛОТ»; формування вмінь планувати, аналізувати, здійснювати пошук та узагальнювати інформацію, вивчати виховний процес у світі цієї проблеми, добирати, опрацьовувати літературні джерела, робити висновки.

Програма містить навчально-дослідні завдання для самостійної та індивідуальної роботи. Зокрема такі теми: «Планування . «Портрет дитячого літа», «Табір майбутнього», «Особистість вихователя в центрі уваги», «Взаємодія та співробітництво в дитячому оздоровчому закладі», «Символи, ритуали, традиції».

Теми рефератів: «Особливості виховної роботи дитячого закладу оздоровлення і відпочинку», «Толерантність вихователя при вирішенні конфліктних ситуацій», «Інноваційні технології виховання у діяльності вихователя ДОЗ».

Як форма контролю використовуються тести за змістом навчальної дисципліни. Підсумковим контролем є залік, який передбачає виконання творчих завдань, підготовку конспектів загонових виховних справ, ІДЗ, реферату. Для забезпечення ефективної практичної реалізації навчальної програми розроблені навчально-методичні посібники, наукові статті, по закінченні читання курсу практикується проведення анкетування студентів стосовно їх готовності до роботи вихователями дитячих закладів оздоровлення і відпочинку.

Отже, навчальна програма курсу «Методика виховної роботи в ЛОТ» передбачає усі види навчальної діяльності (лекції, практичні та лабораторні заняття, індивідуальну та самостійну роботу, консультації, моделювання педагогічних ситуацій, виховних проєктів, ігрових програм), що створює умови щодо оволодіння студентами педагогічними компетентностями для успішного проходження виховної практики у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку. Підтвердженням цьому є звітні конференції, сповнені позитивної динаміки, прояву самостійності, ініціативи й творчості у процесі вирішення завдань літньої виховної практики з використанням технологій виховання, толерантного ставлення до вихованців, вміння створити колектив дітей, виявляти гуманне ставлення до кожного вихованця.

Однак, враховуючи труднощі, які виникають у студентів при проходженні практики, перспективним бачиться вивчення даної проблематики у напрямі удосконалення змісту курсу «Методика виховної роботи в ЛОТ», збільшення годин на його вивчення, формування професійної спрямованості студентів на майбутню професійну діяльність.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: [підручник] /Д. Бех. – Київ: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Григоренко Л. В. Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности в процессе самостоятельной работы: дис. кандидата пед. Наук. //Л. В. Григоренко. – КривойРог, 1991. – 162 с.
3. Дубасенюк О. А. Концептуальні положення професійної виховної діяльності педагога / О. А. Дубасенюк // Педагогіка і психологія. – 1999. - №4. –91 с.
4. Карненчук С. Т. Виховний процес: вивчення ефективності [науково-метод. посібник] / С. Т. Карненчук: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Рівненський державний гуманітарний ун-т. – Рівно: Волинські обереги, 2009. – 179 с.

ЗМІСТ

Коваленко Є.І. Інноваційна сутність педагогічної спадщини Софії Русової.....	3
Дічек Н.П. Софія Русова як зачинатель української педагогічної компаративістики	10
Березівська Л.Д. Внесок Софії Русової у розбудову національної освіти: за матеріалами журналу «Вільна українська школа» (1917-1920).....	15
Товстоліс М.Д. Берегиня Української справи	21
Бедрій Х.В. Національне виховання дітей як педагогічна проблема творчої спадщини С.Русової	23
Атрощенко Т.О. Роль національного виховання у формуванні полі культурності дітей молодшого шкільного віку за ідеями С.Русової	27
Гаврило О.І. Використання уяви дошкільників в процесі онайомлення із сезонними явищами у природі	29
Дяков І.В. Фольклор як засіб виховання особистості в педагогічній спадщині Софії Русової	32
Дубровська Л.О., Дубровський В.Л. Софія Русова і початкова школа	39
Падун Н.О. Софія Русова про формування особистості	42
Філоненко О.С. Особистісні якості вчителя початкової школи в науковій спадщині Софії Русової	45
Барило О.А. Характерні особливості вивчення спадщини С.Русової (про сучасні наукові здобутки та деякі перспективи)	51
Новгородська Ю.Г. Дидактичні погляди Софії Русової	54
Матвієнко С.І. С. Русова про навчання дітей художньої праці	58
Аніщук А.М. Використання лінгводидактичного доробку Софії Русової у формуванні мовленнєвої особистості дошкільника	61
Клічук А.В. Особливості розвитку творчих здібностей дошкільників (на базі Усть-Путильського ДНЗ).	65
Масюк Т.В. Шаповалівська ЗОШ І-ІІІ ступеня-освітній та виховний центр С.Ф.Русової	68
Лебідь Н.М. Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової на уроках читання у початковій школі	81
Шпуй В.І. Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової на уроках природознавства у початковій школі	85

Понтяр В.В. Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової на уроках природознавства у початковій школі	93
Боженко Р.В. Виховання молодших школярів за концепцією С.Ф.Русової	103
Мігченко А.А. Впровадження педагогічної спадщини С.Ф.Русової на уроках природознавства та географії	112
Фесенко Г.І. Національно-патріотичне виховання учнів за ідеями С.Ф.Русової	115
Солова В.М. Роль навчальної дисципліни «Методика виховної роботи в ЛОТ» у формуванні педагогічної компетентності студентів	138

Педагогічна спадщина
Софії Русової
в контексті сучасності

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції
24-26 березня 2016 року

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – А. В. Новгородська

Підписано до друку 11.05.2016
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 352

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 7,89
Ум. друк. арк. 8,71

Папір офсетний
Електр вид-ня

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.